

ARCHIVNÍ ČASOPIS

2

ROČNÍK 72

ROK 2022

OBSAH

ÚVOD	101
ČLÁNKY	
Jana Vojtíšková: K písemné úřední komunikaci v (raném) novověku (zvláště na příkladu královských měst v Čechách)	103
Zbyněk Sviták: Jak rozdělovat písemnosti u konkrétního vydavatele?	111
Jindřich Kolda: Vstup do ženského řádu a jeho byrokratizace v raném novověku	120
Jiří Brňovják: Provenienční hledisko v typologii vývoje erbovních miniatur vídeňských dvorských kancelářů v 16.–19. století	133
Ivana Ebelová: Židovské komise se zřetelem ke komisi ekonomické a policejní v písemnostech české komory v první čtvrtině 18. století	159
Kateřina Doležalová: Pastýřské listy královéhradeckých biskupů z let 1733–1830	170
František Iša: Dělová koule jako iniciátor úředního jednání, aneb krajší poslové a celozemské oběžníky po polovině 18. století	198
ZPRÁVY	
Jan Hanousek: Exkurze Katedry pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy	220
Autoři tohoto čísla	224

ARCHIVNÍ ČASOPIS ISSN 0004-0398

Žádná část tohoto časopisu nesmí být kopírována a rozmnožována za účelem dalšího rozšiřování v jakékoliv formě či jakýmkoliv způsobem, ať již mechanickým nebo elektronickým, včetně pořizování fotokopíí, nahrávek, informačních databází na mechanických nosičích, bez písemného souhlasu vlastníka autorských práv a vydavatelského oprávnění.

INHALT

EINLEITUNG	101
ARTIKEL	
Jana Vojtíšková: Zur schriftlichen Behördenkommunikation in der (frühen) Neuzeit (insbesondere am Beispiel der königlichen Städte in Böhmen)	103
Zbyněk Sviták: Wie teilt man Schriftstücke bei einem konkreten Herausgeber ein?	111
Jindřich Kolda: Eintritt in einen Frauenorden und seine Bürokratisierung in der frühen Neuzeit	120
Jiří Brňovják: Der Provenienzaspekt bei der Entwicklungstypologie von Wappenminiaturen der Wiener Hofkanzleien im 16.–19. Jahrhundert	133
Ivana Ebelová: Die jüdischen Kommissionen hinsichtlich der ökonomischen und polizeilichen Kommission in den Schriftstücken der böhmischen Kammer im ersten Viertel des 18. Jahrhunderts	159
Kateřina Doležalová: Hirtenbriefe der Königgrätzer Bischöfe aus den Jahren 1733–1830	170
František Iša: Eine Kanonenkugel als Initiator einer Amtshandlung, oder Bezirksboten und landesweite Rundschreiben nach Mitte des 18. Jahrhunderts	198
NACHRICHTEN	
Jan Hanousek: Exkursion des Lehrstuhles für historische Hilfswissenschaften und Archivistik der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität.	220
Autoren dieser Nummer	224

CONTENTS

INTRODUCTION	101
ARTICLES	
Jana Vojtíšková: Written Official Communication in the (Early) Modern Period (with Particular Regard to Royal Towns in Bohemia)	103
Zbyněk Sviták: How to Divide Documents in the Case of a Specific Publisher?	111
Jindřich Kolda: Entry to a Female Monastic Order and its Bureaucratisation in the Early Modern Period	120
Jiří Brňovják: The Provenance Perspective in the Typology of the Development of Heraldic Miniatures of the Viennese Court Offices in the 16 th – 19 th Centuries	133
Ivana Ebelová: Jewish Commissions with Regard to the Economic and Police Commission in Documents of the Bohemian Chamber in the First Quarter of the 18 th Century	159
Kateřina Doležalová: Pastoral Letters of the Bishops of Hradec Králové from 1733–1830	170
František Iša: The Cannonball as an Initiator of Official Actions, or Regional Messengers and Continental Circulars after the Middle of the 18th Century	198
REPORTS	
Jan Hanousek: Excursion of the Department of Auxiliary Historical Sciences and Archive Studies of Faculty of Arts of Charles University	220
This Issue's Writers	224

ÚVOD

Dne 21. listopadu 2019 se v budově Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové uskutečnil celostátní workshop *Formy a přeměny diplomatické produkce v novověku IV. Komunikace – úřady – písemnosti. Písemná úřední komunikace v (raném) novověku (1526–1945)*. Na akci vystoupily dvě desítky odborníků, kteří svými příspěvky přispěli k rozvíjení základní myšlenky pravidelně konaných diplomatických workshopů: zacelovat bílá místa v oblasti výzkumu (raně) novověkých pramenů úřední provenience. Záměrně široce koncipované téma oslovilo i početné publikum. V jeho řadách byli vedle akademiků a studentů i archiváři, které problematika zaujala zejména v souvislosti s pořádáním novověkých fondů a řešením terminologických problémů.

V předkládaném čísle Archivního časopisu je zpřístupněna první tematická skupina příspěvků. Úvod do problematiky (raně) novověké písemné úřední komunikace zejména na příkladu královských měst v Čechách zajistila pořadatelka workshopu Jana Vojtíšková. Své badatelské zkušenosti z výzkumu úředních písemností 18. století promítl do svého příspěvku Zbyněk Sviták, který inovativně přistupuje ke kategorizaci novověkých úředních písemností. Úřední komunikaci v klášterním prostředí zachytil na příkladu svatojiřského kláštera na Pražském hradě Jindřich Kolda, který se zaměřil na úřední vyřizování vstupu do ženského řádu. V širokém časovém pásmu 16.–19. století rozpracoval problematiku provenienčního hlediska v typologii erbovních miniatur vídeňských dvorských kanceláří Jiří Brňovják. Ve světle písemností české komory věnovala pozornost působnosti židovských komisí v období první čtvrtiny 18. století tradiční účastnice Forem Ivana Ebelová. Doktorandka hradecké Katedry pomocných věd historických a archivnictví Kateřina Doležalová se zabývala nepříliš prozkoumaným tématem pastýřských listů, a to na příkladu královéhradecké diecéze a biskupů působících institucí v letech 1733–1830. Přínosný je i příspěvek Františka Iši, který umožnil nahlédnout do praxe krajských posluš zajišťujících po polovině 18. století distribuci oběžníků.

Jana Vojtíšková

OZNÁMENÍ

V následujícím čísle Archivního časopisu (72, 2022, č. 3) bude vydána druhá tematická skupina příspěvků. Lenka Martínková zachytí vznik moderní úřední komunikace ve veřejnoprávním prostoru, a to na příkladu jižních Čech a tamní církevní a státní správy v letech 1780–1880 (1900). Na způsob komunikace s nadřízeným úřadem v 19. století a v oblasti finanční správy se zaměří Marie Macková. Účetní problematice bude věnován příspěvek Pavly Slavíčkové, který se soustředí na úřední písemnosti v kamerálním účetnictví. Univerzitní prostředí a komunikaci tamní kanceláře s nadřízenými úřady zachytí studie Milady Sekyrkové soustředící se na vývoj po roce 1784. Komunikaci lesních úřadů velkostatku v první polovině 19. století zpracuje ve svém příspěvku Kateřina Kovárová. Doktorand hradecké Katedry pomocných věd historických a archivnictví Martin Janda příkladně doloží průběh úřední komunikace dotýkající se jednoho dlouhodobého sporu o vlastnictví lesa. Fungování spisové služby v sedmdesátých letech 19. století až ve dvacátých letech 20. století na příkladu boskovického okresního úřadu představí Jaromír Florian. Bankovní sféru a tamní formování jednotné komunikace a úřadování bude reprezentovat příspěvek Lenky Vrchotové.

Jana Vojtíšková

Jana Vojtíšková

K PÍSEMNÉ ÚŘEDNÍ KOMUNIKACI V (RANÉM) NOVOVĚKU (ZVLÁŠTĚ NA PŘÍKLADU KRÁLOVSKÝCH MĚST V ČECHÁCH)

Slovo komunikace, v dnešní době hojně používané, je odvozeno z latinského *communicare*, což v překladu znamená stýkat se s někým, podílet se na něčem či činit účastným.¹⁾ Latinský středověký pojem *communicatio* lze proto přeložit jako společnou účast nebo sdílení. Pojmu se tak používalo i v církevní sféře pro účast na Kristově božství, udílení nebo přijímání eucharistie.²⁾ Středověký slovník češtiny, který je doveden do roku 1500, slovo *komunikace* ještě nezná.³⁾ Až Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny zachycuje pojem „*kommunicírování*“, a to nejen ve významu přijímání (svátosti oltářní),⁴⁾ ale např. v 1. polovině 17. století je už i doložen dnešní význam, a to ve variacích v souboru korespondence Karla st. ze Žerotína (např. „*instrukcí, kterouž jste mi předešle z Vyškova odeslali, Vám příležitě navracuji a za komunikování jí děkuji*“ (1605), tj. sdělení; „*nechtěli jsme pomínouti stěžně V. Mti to komunikírovati*“ (1620), tj. sdělit, oznámit; „*nejste mi neznámý, avšak poněvadž osobního shledání ani ... jiného mezi námi obcování neb komunikací až posavad ... jest nebylo*“ (1629), tj. osobního styku, jednání).⁵⁾ Z řečeného je patrné, že v průběhu staletí prodělal z lexikálního hlediska i pojem komunikace zřejmý významový posun, a to citlivě v reakci na vývoj společnosti.⁶⁾

Současná věda nahlíží na slovo komunikace, s nímž budeme pracovat a budeme na historické procesy nahlížet jeho prostřednictvím, jako na velmi komplexní a široký pojem, a proto se stává objektem zájmu řady vědních oborů (např. lingvistiky, psychologie, sociologie, politologie, antropologie či historických věd), jež se její podstatu snaží popsat ze svého úhlu pohledu. Z tohoto důvodu neexistuje žádná definice, která by byla schopna postihnout všechny možné aspekty komunikačního procesu. Např. Akademický slovník cizích slov komunikaci definuje k roku

¹⁾ <http://lb.ics.cas.cz/communico>, cit. 21. 1. 2020.

²⁾ *Tamtéž*. *Srov. též* dnešní význam německého slova *Kommunion*, jež lze přeložit jako svaté přijímání. Zde je zřejmá vazba na středověký latinský pojem *communio*, tj. mj. společenství, přijímání. (<http://lb.ics.cas.cz/communio2>, cit. 21. 1. 2020.)

³⁾ <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>, cit. 21. 1. 2020. Slovník zná pouze slovo *komun*, které vykládá jako evangelijní čtení společně pro několik svátků. (*Tamtéž*, pojem *komun*.)

⁴⁾ <https://madla.ujc.cas.cz/Content/Obrazky/Original/Tyl/039/0000998.jpg>, cit. 21. 1. 2020.

⁵⁾ <https://madla.ujc.cas.cz/Content/Obrazky/Original/Tyl/039/0000999.jpg>, cit. 21. 1. 2020.

⁶⁾ K problematice *srov.* např. již klasickou práci Igor Němec a kol., *Slova a dějiny*. Praha 1980.

1997 jako „přenos nejrůznějších informačních obsahů v rámci různých komunikačních systémů za použití různých komunikačních médií, zejména prostřednictvím jazyka, sdělování.“⁷⁾

Problematikou dějin komunikace se začali zahraniční badatelé soustavněji zabývat od šedesátých let 20. století, domácí historiografie začala systematictěji téma rozvíjet od devadesátých let 20. století v souvislosti se zájmem o dějiny všedního dne.⁸⁾ Jak již konstatoval německý historik Hans Pohl, žádná společnost a žádné hospodářství nemůže existovat bez komunikace jakožto základní potřeby, popř. základního projevu lidského života. Komunikace člověku poskytuje možnost podílet se na sociálních a hospodářských procesech a ve společnosti a v hospodářství se integrovat, současně umožňuje společnosti a hospodářství se rozvíjet s pomocí jednotlivých specifických komunikačních technik. Změna v oblasti komunikace určuje zásadně, ne však výlučně, podobu lidského života, všedního dne, společnosti, hospodářství, vědy a kultury. Proto je při zkoumání a utváření si představ o socioekonomických aspektech a o jejich rozvoji nezbytné zabývat se též studiem komunikační praxe.⁹⁾

V našem zorném úhlu je problematika písemné úřední komunikace v českých zemích, jejíž počátky je třeba spatřovat v období středověku. S nastupujícím novověkem a rozhojňováním pramenné základny představuje písemná úřední komunikace široké téma, které lze aplikovat do různých badatelských oblastí. Dokonce je možno konstatovat, že rozvoj a nárůst písemné úřední komunikace je jedním z charakteristických rysů raně novověkého a zvláště novověkého období. V českých zemích je tento proces více viditelný díky dochované materii z období postupné centralizace správy, doprovázené vydáváním rozličných instrukcí a nařízení v nejširším slova smyslu.

Hojnou písemnou úřední komunikaci však zaznamenáváme již v době předbělohorské, která je poznamenána torzovitostí mnohých archivních fondů. Dochované *misívy*,¹⁰⁾ písemnosti využívané ke korespondenčním výměnám, jsou tak v řadě případů spíše vzácností, a proto se cenným dokladem stávají spíše náhodně dochovaná *registra*, jež diplomatika definuje jako pomocné kancelářské knihy, do

⁷⁾ Věra Petráčková – Jiří Kraus a kol., *Akademický slovník cizích slov*. Praha 1995, s. 406.

⁸⁾ K tématu podrobněji Jana Vojtíšková, *Písemná komunikace mezi královskými městy v době předbělohorské (na příkladu Nového Města pražského a polabského pětiměstí)*. Praha 2011, s. 12–22; *Táž, Písemná komunikace českých královských měst a její proměny v raném novověku (zvláště na příkladu středních a východních Čech)*. In: Jakž lidé hodnověrní zprávu činí. Formy písemné komunikace v raném novověku. Praha 2018, s. 11–34.

⁹⁾ Hans Pohl, *Einführung*. In: Hans Pohl (Hrsg.), *Die Bedeutung der Kommunikation für Wirtschaft und Gesselschaft*. Stuttgart 1998, s. 7–8.

¹⁰⁾ K jejich definici Ivan Hlaváček, *Diplomatika*. In: Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový, *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002, s. 211.

nichž se zachycovaly koncepty či opisy vydávaných písemností.¹¹⁾ Z tohoto hlediska má nezastupitelnou roli diplomatická metoda, jež je schopna i na základě nepatrného množství dochovaných pramenů dokázat, že v českých zemích docházelo k četným písemným kontaktům úředního rázu v rozličných prostředích. Dokládá to mj. nejen soustředěný výzkum v oblasti královských měst,¹²⁾ ale též např. systematický výzkum královéhradecké městské kanceláře a její torzovitě dochované písemné produkce, kdy bylo díky použití indukční metody možno rekonstruovat četná deperdita a doložit, že Královéhradečtí vedli jako samostatné svazky jistě registra pro vyřizování korespondence s městskými adresáty, pro listy určené vyšší šlechtě a jejím poddaným, pro nižší šlechtu a jejich vesnické obyvatelstvo a v neposlední řadě pro panovníka a zemské a zeměpanské úřady (v době předbělohorské se to již týká české komory, která rozhojnila kontakty v prostředí královských měst po roce 1547,¹³⁾ a apelačního soudu, zřízeného v roce 1548¹⁴⁾). V úvahu je však třeba brát i komunikaci s církevními úřady a hodnostáři a v Čechách s krajskými hejtmany, u nichž je v hradeckém případě prozatím otázkou, zda tento typ korespondence nebyl součástí svazků určených pro kontakty se šlechtou¹⁵⁾ 16). Jak opakovaně doložily pramenné sondy zaměřující se na písemnou komunikační praxi, nejčastěji řešenou záležitostí v předbělohorském městském prostředí bylo vymáhání finančních pohledávek.¹⁷⁾

¹¹⁾ *Tamtéž*, s. 215. Ještě vzácněji jsou dochovány specializované kopiáře, které zachycovaly opisy doručených úředních písemností. K tomu Jana Vojtíšková, *Registra a kopiáře městské korespondence dochované v oblasti Královéhradecka a Trutnovska*. Východočeské listy historické, 23–24, 2005, s. 457–478.

¹²⁾ Viz pozn. 8. Za pozornost stojí systematický výzkum v dochované materii předbělohorské brněnské městské kanceláře, srov. např. Ludmila Sulitková, *Diplomatická produkce v raně novověkém královském městě Brně*. Brno v minulosti a dnes, 18, 2005, s. 101–117.

¹³⁾ V souvislosti s naším tématem upozorníme i na kontakty české komory s královskými rychtáři jakožto zástupci panovníka. K instituci královských rychtářů naposledy souhrnně David Novotný, *Královští rychtáři ve východočeských zeměpanských městech v době předbělohorské*, Olomouc 2012; z pohledu diplomatiky na příkladu Hradce Králové viz Jana Vojtíšková – Vít Šebesta, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*. Hradec Králové – Ústí nad Orlicí, 201, s. 301–308.

¹⁴⁾ Komunikaci městského soudu se zeměpanskou odvolací instancí naposledy souhrnně zachytil Josef Kindl, *Královéhradecké soudní pře z let 1548–1564 postoupené k apelačnímu soudu*. Východočeský sborník historický, 31, 2017, s. 105–132.

¹⁵⁾ Z počátku 16. století je vzácně dochován soubor misivů, které obdržela kouřimská městská rada a výběrem si některé ponechala. Dohledat v něm lze i listy, které byly odeslány krajskými hejtmany, (Václav Schulz (ed.), *Listy do Kouřimě zaslané I*. In: Archiv český, XVIII, Praha 1900, např. s. 453–454.)

¹⁶⁾ K problematice register v hradecké městské kanceláři viz J. Vojtíšková – V. Šebesta, *(Králové)hradecké městské kanceláře*, s. 189–206.

¹⁷⁾ Srov. např. výsledky výzkumu J. Vojtíšková, *Písemná komunikace mezi královskými městy*, s. 309.

Na příkladu měst též uvedme, že ve druhé polovině 16. století již zaznamenáváme nástup písemných žádostí (*suplik*), které vstupovaly do komunikačního procesu a způsobily proměnu původní funkce misivů, které se v řadě případů jeví jako průvodní dopisy, omezující se na základní informace a odkazující příjemce na přípojený „*spis*“, jak jsou tyto písemnosti dobově nazývány.¹⁸⁾ V této souvislosti dodejme, že se písemná úřední komunikace nemusela omezovat pouze na korespondenční výměny, ale z pohledu diplomatiky mohla být výsledkem komunikačního procesu i vydaná listina, což ovšem neomezujeme pouze na panovnická privilegia, jež bývají nejednou v městských archivních fondech nadlouho jedinými dochovanými prameny listinné proveniencie. Nezapomínejme proto např. na svědečné listiny (*svědomí*), jež se stávaly v případě potřeby důkazním materiálem soudních kauz.¹⁹⁾ Prvořadý význam má proto i v tomto případě novověká diplomatika a její specifické metody, s jejichž pomocí lze rekonstruovat komunikační proces, jeho jednotlivé fáze, písemnou produkci a její věcný obsah, zachycený dobovým jazykem a písmem, a podle možností též určit účastníky komunikace, jimiž nemusejí být pouze jednotlivci, ale též skupina osob či formalizovaná instituce, u níž je klíčové porozumět její správní funkci a případně hierarchii úřednictva. I tento aspekt je velmi důležitý a přispívá k pochopení sledované doby a komunikačního prostředí.²⁰⁾

Podobně jako městské prostředí by bylo možno sledovat více či méně úspěšně (podle možností pramenné základny) i další badatelské oblasti, u nichž také musíme předpokládat již v době předbělohorské hojně navazované kontakty na různých úrovních. Nutno ovšem podotknout, že v této době, zasažené centralismem jen v omezené míře, ještě v řadě případů vykazují určitý svébytný, autonomní vývoj, jenž vykrytalizoval z událostí předcházejícího období.²¹⁾

Zásadním mezníkem je tak rok 1620 a na něj se vážící další události, které dříve či později způsobily proměny v komunikační praxi raně novověké společnosti. Tento mezník však nelze aplikovat bez detailnějšího výzkumu a zcela plošně. I v tomto případě totiž vykazují jednotlivá komunikační prostředí zřejmé indivi-

¹⁸⁾ I tyto písemnosti měly pomíjivou platnost, a proto se s nimi v archivních fondech setkáme spíše vzácně. Cennou se proto stává v Národním archivu uchovávaná Stará manipulace, jež obsahuje řadu písemností tohoto charakteru a může významně napomoci k poznání vývoje našich předbělohorských měst.

¹⁹⁾ Příkladem je svědectví Václava Plácela z Elbingu, hradeckého předního písaře a písaře purkrabství Hradeckého kraje, který ho soukromě vyhotovil 19. října 1593 a odeslal komornímu soudu. (Archiv Národního muzea, Topografická sbírka F, Hradec Králové, *Svědění Václava Plácela z Elbingu*, 1593.)

²⁰⁾ K tématu podrobněji J. Vojtíšková, *Písemná komunikace mezi královskými městy*, zvl. s. 23–30.

²¹⁾ *Srov. změny v případě potrestaných královských měst v Čechách.* (J. Vojtíšková, *Písemná komunikace českých královských měst a její proměny*, s. 20–26.)

duální rysy, jež se zcela zřetelně v hlavní linii odvíjejí od zásahů do systému správy. Vedle toho však komunikační proces ovlivňují i další faktory, které nelze opomíjet a jež mají taktéž individuální charakter (srov. prosazování němčiny v úředním styku pobělohorské společnosti, rozvoj státní pošty koexistující s poselskými službami jednotlivých institucí apod.). Příkladně to opět doložíme na městském prostředí v rámci Českého království, jemuž jsem věnovala dlouhodobě pozornost. Už pro pomyslný předvečer třicetileté války lze výzkumem okruhu adresátů a četností navazovaných kontaktů ve druhé polovině 16. století a na počátku 17. století prokázat, že městské prostředí zaznamenalo proměnu tržních okruhů královských měst, která se tak ve své většině začala soustřeďovat zvláště na regionální vazby. Plně se tak již do tohoto procesu promítal rozvoj šlechtických velkostatků, které města obklopovaly. Pozoruhodný je též pokles misivů vydávaných královskými městy v době třicetileté války, který není pouze důsledkem válečných let a nepříznivé hospodářské situace v českých zemích, ale též proměnou komunikačních toků, kdy se postupně zintenzivňoval kontakt s krajskými hejtmany a se zeměpanskými úřady, tj. zvláště s českou komorou, která mj. poprvé systematictěji zavádí kontrolu hospodaření královských měst a činí první kroky proti svévoli představitelů městské správy, využívajících obecních, špitálních či zádušních peněz nejednou ve svůj prospěch.²²⁾

Formou drobného exkurzu můžeme alespoň letmo nahlédnout do prostředí poddanských měst. Na příkladu Velké Bíteše a Velkého Meziříčí, jak upozornil Martin Štindl, lze po třicetileté válce pozorovat postupné hroucení komunikačních vazeb. Za důvod narušení komunikačního řetězce v prostředí poddanských měst M. Štindl označil nástup vrchnostenské kanceláře, a to v závěru 17. a v první polovině 18. století. Této instituci se podařilo během několika let nahradit městskou radu zvláště v komunikaci s krajskými hejtmany. Poddanským městům tak zůstalo pouze pouto k vrchnostenské kanceláři a slábnoucí kontakty s okolními městy, s nimiž byly řešeny hospodářské a hrdelní záležitosti.²³⁾ Lze jen litovat, že podobný výzkum prozatím neproběhl v Čechách. Období 17. a 18. století navíc náleží k nejméně zpracovaným, a to nejen v městském prostředí.²⁴⁾

²²⁾ K tématu podrobněji Jana Vojtíšková, *Praktiky městských a zeměpanských úředníků na příkladu královského věnného města Hradce Králové 16.–18. století*. In: Marie Jílková – Marie Macková – Eliška Valová (edd.), *Jak se u nás podvádělo: za monarchie i za republiky*. Praha 2019, s. 60–77, zde s. 62.

²³⁾ Martin Štindl, *Velké Meziříčí a Velká Bíteš ve svazku sousedství. Každodenní komunikace poddanských měst v 17. století*. Západní Morava, 1, 1997, s. 3–19, zde s. 16.

²⁴⁾ Jana Vojtíšková, *Z dosavadního výzkumu městských kanceláří v Čechách v době 18. století (zejména na příkladu vybraných východočeských královských věnných měst)*. Cornova, 10/1, 2020, s. 71–83. Příkladem kvalitní pramenné sondy sledující v souvislostech diplomatický vývoj je studie Zdeněk Martinek, *Měšťan – duchovní – úředník. Služba a povolání (1). Profesionalizace úřednictva a kancelář*

Velkými změnami, jež zasáhly i písemnou úřední komunikaci, prošla společnost také v souvislosti s tereziánskými a josefínskými reformami, které postupně udělaly pomyslnou tečku za raným novověkem. Je chvályhodné, že se i v tomto období začínají objevovat klíčové studie, které se na základě systematického výzkumu rozsáhlé písemné materie stávají východiskem pro další pramenné sondy.²⁵⁾ Obdobně zlomové jsou též události vážící se na rok 1848 či vznik republiky v roce 1918, krátké období druhé republiky (1938–1939) či období Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945); v rámci jednotlivých historických epoch však pochopitelně existují i další méně či více důležité mezníky. V důsledku pronikavých společenských změn řada úřadů zanikla, mnohé nové přibýly, některé se modifikovaly. Nedílnou součástí všech těchto procesů byla byrokratizace. Z hlediska diplomatiky je pro nás novověké období velmi málo prozkoumané, a zůstává tak ještě řada bílých míst. Prohlubování výzkumu by tak nepochybně uvítali zejména archiváři, kteří se v rámci pořádacích prací v současné době dostanou z hlediska stáří archiválií zejména do 19. a 20. století. Pochopení písemné úřední komunikace v rámci určité vymezené oblasti se tak pro ně stává jedním z klíčů pro pořádání dochované písemné produkce, jež prošla výraznou proměnou. Ta nutí badatele více promýšlet vztah mezi formou a obsahem úředních písemností a volit adekvátní diplomatickou metodu, jejímž prostřednictvím by bylo možné prozkoumat velké množství dochovaných pramenů. Zatímco ještě pro 16. století není spisový materiál masovou záležitostí, radikálními změnami v systému správy a způsobu úřadování se stává v dalších stoletích dominantním. Proces je to pozvolný, lineární, jež má své příčiny a následky. I výzkum písemné úřední komunikace ve své komplexitě potvrzuje, že diplomatika je pouze jedna.²⁶⁾

Z metodického hlediska se proto ukazuje jako velmi prospěšné zkoumat tuto problematiku v delším časovém pásmu, neboť komparací výsledků výzkumů z jednotlivých dílčích období lze vypořádat nejen změny, jež reálně nastávaly, ale též postihnout faktory, které je způsobovaly a spolupodílely se na proměně raně novověké a novověké společnosti. S výskytem rozmanitých instrukcí, nařízení a kancelářských řádů jsou též velmi podnětné normativně-komparativní sondy, které mohou napomoci odhalit fungování komunikačního procesu, ale též při srovnání s dochovanou materií např. prokázat, do jaké míry úředníci předpisy dodržovali.²⁷⁾

města Pelhřimova v 18. století. In: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu správním a právním.* Praha 2008, s. 345–366.

²⁵⁾ Ve vazbě na diplomatiku srov. zvl. výzkum Zbyňka Svitáka, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782.* Brno 2011.

²⁶⁾ Navazujeme tak na výsledky známé diskuse, kterou v roce 1960 rozproudil Zdeněk Fiala, *Diplomatika jedna nebo dvě? Několik úvah.* Archivní časopis, 10, 1960, s. 1–18.

²⁷⁾ Příkladně Vladimír Vašků, *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského*

Z nastíněného vyplývá, že se v případě písemné úřední komunikace pohybujeme na poli interdisciplinárně laděných výzkumů, v jejichž rámci má významné postavení novověká diplomatika (vedle dějin správy, dalších pomocných věd historických, hospodářských dějin, právních dějin apod.). Jak již ovšem zaznělo, jen výjimečně je toto téma systematictěji zkoumáno a nahlíženo. Proto byla pro 4. workshop Forem a přeměn diplomatické produkce v novověku zvolena *Písemná úřední komunikace v (raném) novověku (1526–1945)* jako možné nosné téma, které bylo badatelské veřejnosti předloženo.²⁸⁾ Počet přihlášených, kteří v podstatě rovnoměrně pokryli jednotlivá období, je dokladem, že téma v badatelské obci rezonuje a že ho lze dále rozvíjet.

ZUSAMMENFASSUNG

ZUR SCHRIFTLICHEN BEHÖRDENKOMMUNIKATION IN DER (FRÜHEN) NEUZEIT (INSBESONDERE AM BEISPIEL DER KÖNIGLICHEN STÄDTE IN BÖHMEN)

Die Studie befasst sich insbesondere am Beispiel der königlichen Städte in Böhmen mit den grundsätzlichen Entwicklungsmarksteinen im Bereich der (früh-) neuzeitlichen schriftlichen Behördenkommunikation, einem forscherseits sehr anregendem Thema. Aus dem Blickwinkel der Diplomatie macht sie auf einige Wandlungen aufmerksam, die sich in den Kommunikationsflüssen, in der Amtspraxis und den geführten oder herausgegebenen Schriftstücken selbst bemerkbar machen. Der Beitrag wird also als Einführung in die Problematik der schriftlichen Amtskommunikation in der (frühen) Neuzeit betrachtet, die das Thema des Workshops „Formen und Wandlungen der Diplomatikproduktion in der Neuzeit IV“ gewesen ist.

Schlüsselworte: frühe Neuzeit – Neuzeit – Diplomatie – schriftliche Behördenkommunikation – Verwaltungsgeschichte

Překlad Artlingua, a. s.

tribunálu z let 1636–1749. Brno 1969; Týž, *Panovnické konfirmace pro moravské kláštery v 18. století.* Brno 1981.

²⁸⁾ Workshop navazuje na bratislavské Formy I z roku 2016 (Juraj Šedivý – Ján Valo (edd.), *Formy a premeny diplomatickej produkcie v novoveku I.* Bratislava 2018), brněnské Formy II z roku 2017 (*Formy a přeměny diplomatické produkce v novověku II.* Studia historica Brunensia, 67, 1, 2020) a pražské Formy III. z roku 2018 (Ivana Ebelová (ed.), *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III. Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945).* Praha 2020.)

SUMMARY

**WRITTEN OFFICIAL COMMUNICATION IN THE (EARLY) MODERN PERIOD
(WITH PARTICULAR REGARD TO ROYAL TOWNS IN BOHEMIA)**

Focusing on the example of royal towns in Bohemia, the paper deals with key evolutionary milestones in the field of (early) modern written official communication, a very stimulating research topic. Looking through the lens of diplomacy, it highlights some of the changes that were reflected in the form of communication flows, official practice and the documents themselves. The paper is thus conceived as an introduction to the issue of written official communication in the (early) modern period, which was the subject of the workshop entitled Forms and Transformations of Diplomatic Output in the Modern Period IV.

Key words: early modern period – modern age – diplomacy – written official communication – history of administration

Překlad Artlingua, a. s.

Zbyněk Sviták

JAK ROZDĚLOVAT PÍSEMNOSTI U KONKRÉTNÍHO VYDAVATELE?

Pro dobu novověku je charakteristický prudký vzrůst počtu písemností, který nastává od konce 15. století. Obecná potřeba fixování různých činností společnosti do písemné podoby (zejména v hospodářské oblasti) byla umožněna rozšířením levnější a tím přístupnější psací látky, papíru, a vedla ke stále vzrůstajícímu používání písemností v dalších oblastech života společnosti, až k prosazení písemného úřadování obecně.

Dochované dokumenty jsou především odrazem písemné komunikace, která ve společnosti probíhala a stále probíhá. Vychází z právního a správního uspořádání konkrétního státu, a určuje prostředí, v jehož rámci jednájí a žijí jeho obyvatelé. Písemná komunikace probíhá obecně v několika rovinách:¹⁾

a) Písemný styk správních institucí s veřejností

Historicky nejstarší rovina komunikace se týká kontaktů veřejnosti (jednotlivců nebo právních subjektů) se správními (nebo později také samosprávními) institucemi státu. Stát svým obyvatelům předává milosti, příkazy, rozhodnutí či oznámení, oni od něj požadují různá povolení (= milosti) v oblastech, které stát reguluje, což iniciují ústní nebo později písemnou žádostí. Ve starších dobách se tento způsob komunikace omezuje v našem prostředí na vztah král – jedinec (šlechtic, svobodná osoba) nebo instituce (město, klášter). Postupně obě strany komunikačního vztahu doznávají změn, panovník je většinou zastoupen úřady různé úrovně, které si zřizuje pro spravování státu, žadatelé jsou nejenom ze šlechtické obce nebo korporací, ale mohou jimi být postupně prakticky všichni obyvatelé monarchie, od 19. století nazývaní občany.

b) Písemná komunikace mezi správními institucemi

V našem prostředí se od 16. století pozvolna vyvíjí síť správních institucí, která postupně nabývá zřetelně instanční charakter, takže lze mezi nimi rozlišit nadřízené a podřízené úřady. Jak se postupně upřesňují jejich kompetence, začíná také postupně vedle sebe existovat několik instančních vazeb pro specializované oblasti. Politická správa, soudnictví, finanční správa atd. mají své vlastní instanční sítě, které fungují současně vedle sebe. Navíc postupným a cílevědomým pronikáním státního vlivu na správní instituce původně stavovského nebo soukromého

¹⁾ Viz Zbyněk Sviták, *Písemná komunikace správních institucí zeměpanského charakteru v 17. a 18. století (na příkladu Moravy)*. In: Marta Hradilová – Marie Tošnerová (eds.), *Jakž lidé hodnověrní zprávu činí. Formy písemné komunikace v raném novověku*. Praha 2018, s. 60–61.

charakteru (zejména panství nebo magistráty měst) dochází k prodlužování správní sítě. Písemná komunikace probíhá mezi všemi instancemi státní správy. Situace je navíc komplikovaná tím, že mezi některými jsou přímé instancní vztahy (instančně podřízené instituce zabývající se stejnými kompetencemi, např. správně-politické, soudní, finanční úřady...) nebo vzájemná komunikace mezi správními institucemi, kde instancní vztah není přímý (komunikace mezi instancemi s jinými kompetencemi, např. soudních s finančními úřady).

Správní aparát odpovídá za prosazování panovnických (státních) nařízení. Každá instituce má v něm své určené místo, od nadřízených úřadů se na podřízené přenášejí příkazy, opačným směrem zdola nahoru potom nejrůznější hlášení, dobrozdání a žádosti. Komunikace probíhá i mezi úřady na rovnocenné úrovni, například mezi nejvyššími zeměpanskými úřady jednotlivých zemí, které řeší například hraniční problémy nebo jiné společné záležitosti.

c) Písemná komunikace soukromých osob mezi sebou

Probíhá mimo správní instituce a nezávisle na nich. Do vztahu vstupují dva právní nebo fyzické subjekty, aby spolu uzavřely smlouvu. Jejich vztah je rovnocenný. Tento druh komunikace je nicméně významnou měrou ovlivněn právním rámcem společnosti, což se projevuje v mnoha případech kopírováním postupů státních (zeměpanských) vydavatelů, zejména napodobováním layoutu úředních písemností. Vzorem pro tuto rovinu komunikace je tedy právní prostředí státu.

Ve zmíněných třech rovinách probíhá písemná komunikace primárně mezi konkrétními právníky a soukromými osobami nebo správními institucemi, kteří jako vydavatelé písemností jsou hybnou silou celého písemného procesu. Jednoduše řečeno, bez jejich vzájemné interakce by nebylo písemných dokumentů. Spektrum původců písemností je velmi široké, stává se jím každý panovník (= panovnická kancelář), šlechtic, město, klášter (nebo jiná církevní instituce), úřad, soukromá osoba. Rozložení vydavatelů ve společnosti je poměrně složité, protože vstupují v rámci komunikace do nejrůznějších vztahů. Vzniká velmi složitý propletenec komunikačních vztahů mezi jednotlivými vydavateli, zejména prvních dvou výše zmíněných komunikačních rovin, tedy mezi tzv. stranami a správním aparátem (výše za a) i mezi jednotlivými institucemi správního aparátu samotného (výše za b), který není možné uzavřít do jednoduchého schématu nebo struktury.

Důsledek těchto komplikovaných komunikačních vztahů se projevuje také v jisté nepřehlednosti písemných materiálů, které z této komunikace vzešly. Z jejího prudkého rozvoje od konce středověku až do současnosti se dochovalo v našich archivech obrovské množství písemností, v nichž je poměrně obtížná orientace. Objevují se v něm především různé nové typy písemností, ve středověku neznámé, které si vyžadují rozlišení od ostatní materie, popsání a pojmenování. Doposud byly v tomto materiálu učiněny pouze badatelské sondy, které vedly k identifikaci a pojmenování jen některých typů.²⁾

Většina dochovaných dokumentů v archivech pochází od různých správních institucí (v rozsahu od panovnické kanceláře po obecní úřad). Tito vydavatelé zaujímají přesně určenou pozici ve správním aparátu, která pak určuje jejich in-

stanční vztah. Komunikují se svými nadřízenými, podřízenými i sobě rovnými institucemi. Tito vydavatelé mohou vstupovat do kontaktů nejen v rámci své instanční provázanosti, ale také s dalšími správními jednotkami, s nimiž nejsou vázáni přímým instančním vztahem. Např. komunikace mezi soudními a finančními institucemi nemůže být vedena ani z jedné strany imperativně, protože tyto úřady se zabývají jinou činností (mají odlišné kompetence) a z toho důvodu stojí vedle sebe a jedny i druhé mají své nadřízené.

Pro libovolného vydavatele platí:

- a) každý z nich je svébytný (samostatný), má své vlastní správní dějiny, specifickou vnitřní strukturu a jí odpovídající personál. Osudy konkrétních vydavatelů se mohou lišit i u institucí stejného zaměření, velikost a struktura závisí na významu, zvláštnostech lokálního umístění a okruzích činnosti. Existují také skupiny vydavatelů, kteří zaujímají ve správním systému podobné místo (např. krajské úřady), neznamená to však, že by byly po všech stranách homogenní a jednotliví vydavatelé zcela identičtí ve všech aspektech.³⁾
- b) vydavatelé (zejména úřady správního aparátu) mají vymezené kompetence (okruhy činnosti). Ty mohou průběhem doby procházet změnami, různě se mezi institucemi přesouvat nebo se vydělovat do nových úřadů.⁴⁾
- c) každý konkrétní vydavatel používal k písemné komunikaci s jinými vlastní specifické typy (expedovaných) písemností, které se svým layoutem⁵⁾ odlišují od jiných vydavatelů. Mohly být vydávány jen jím a nikým jiným.⁶⁾

²⁾ Např. Karel Stloukal, *Česká kancelář dvorská 1599–1608*. Praha 1931; Vladimír Vašků, *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636–1749*. Brno 1969; Eva Šmilauerová, *Správní vývoj a diplomatika písemností okresních národních výborů v letech 1945–1960*. Sborník archivních prací, 32, 1982, s. 124–159; Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*. Brno 2011; Jaromír Florian, *Okresní správa politická v Boskovicích (1919–1928): úřední jednání, spisová služba a komunikační písemnosti*. Magisterská diplomová práce. Brno 2016. Typy písemností v rámci habsburské monarchie viz Michael Hochedlinger, *Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Wien-München 2009; širší pruské prostředí popisuje Heinrich Otto Meisner, *Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*. Leipzig 1952.

³⁾ Takové vydavatele spojují stejné kompetence, ale mohou se lišit např. velikostí, z ní odvozenou vnitřní strukturou, ale i správními osudy.

⁴⁾ Z hlediska historického vývoje je spíše typické, že se počet správních institucí zvětšuje.

⁵⁾ Pod pojmem layout se rozumí uspořádání písemnosti, tedy její skladba z různých formulí písemnosti společně s jejím grafickým vzhledem. K tomu Zbyněk Sviták, *Potřebujeme kategorie diplomatického materiálu?* v tisku.

⁶⁾ Např. list poselací (zavřený) s intitulací oddělenou od textu a podpisy (jak jeho layout definuje K. Stloukal, *Česká kancelář dvorská*, s. 76–77) mohla používat pouze královská kancelář. Zavřené listy jiných vydavatelů vypadaly odlišně. Přednesení mohly užívat pouze dvorské úřady ke komuni-

d) těchto typů byl pouze omezený počet, v layoutu expedovaných písemností nebyla libovůle. Jimi vyřizoval všechny druhy záležitostí, které se vyskytly v rámci jemu svěřených oblastí (kompetencí). Věcí, jimiž se zabýval, bylo rozhodně několiknásobně více než použitých typů písemností. Ty však musely vystačit pro všechny druhy řešených záležitostí. Připomeňme například paletu záležitostí, které byly vyřizovány dekrety české dvorské kanceláře v době Lobkovicova kancelérování.⁷⁾ Listů poselacích tatáž kancelář užívala většinou pro různé příkazy (mandáty), ale mohly obsahovat i prostá sdělení.

e) konkrétní používaný typ písemnosti mohl být současně nazýván a označován různými jmény. Například nejvýznamnější písemnost české královské kanceláře na pergamenu s přivěšenou pečetí může být označována jako diplom (v reminiscenci na starší dobu), majestát (podle použité pečeti), privilegium (podle obsahu) nebo list na pergamenu (podle psací látky). Stále se ale jedná o jeden a tentýž typ písemnosti. Stejně tak list poselací v layoutu téže kanceláře může být označen také jako list zavřený, misiva/misiv, reskript, ale také podle obsahu intimace či remissoriale (jde-li o sdělení) nebo dekret (obsahuje-li příkaz).

Během doby docházelo k napodobování písemností vydavatelů vyššího společenského postavení vydavateli na nižším stupni společenského žebříčku, zejména proto, aby svým vydávaným písemnostem dodali rovnocenné autority. Jednoduše je to možné vidět na příkladu napodobování layoutu diplomů (privilegií, majestátů) královské kanceláře, jimiž se udělují různé milosti a práva, při poskytování téhož u „listin“ od šlechticů nebo měst.⁸⁾

Počet typů písemností se ale mohl u konkrétních vydavatelů postupně rozšiřovat. Ve starší době odlišoval např. jejich layout komunikaci k nadřízeným, podřízeným nebo institucím na stejné úrovni. Od 19. století vznikaly v souvislosti s udělenými kompetencemi nové specializované typy pro udělování specifických osvědčení, rozhodnutí nebo povolení (osobní průkazy, pasy, vysvědčení atd.).

Nejdůležitějšími vydavateli s ohledem na vznik písemností jsou správní instituce státního (např. gubernia, krajské či okresní úřady...) nebo polosoukromého či soukromého (např. vrchnostenské, městské, církevní úřady) charakteru. Jimi vydávané písemnosti je možné rozdělit podle jejich funkce:

kaci s panovníkem, kabinetní list pak jen on sám, jiné písemnosti používaly nejvyšší zeměpanské úřady (gubernia) pro vzájemnou komunikaci. Viz příklady použití specifických druhů písemností u různých vydavatelů viz Z. Sviták, *Písemná komunikace správních institucí zeměpanského charakteru v 17. a 18. století*, s. 62–81.

⁷⁾ Jak zmiňuje Karel Stloukal, *Česká kancelář dvorská*, s. 79–80; srov. také Dagmar Culková, *Dekrety české kanceláře v době předbělohorské*. In: *Paginae historiae*, 16, 2008, s. 29.

⁸⁾ K inspiraci české královské kanceláře papežskou písemností viz také Zbyněk Sviták, *Diplomatika jedna, ne dvě! (Několik úvah)*. In: Marie Bláhová – Mlada Holá – Klára Woitschová, *Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví*. Praha 2018, s. 113–114.

a) na takové, kterými komunikovaly správní instituce vzájemně mezi sebou. Přitom je tu možné mezi nimi rozlišovat takové písemnosti, jimiž komunikovaly s nadřízenými instancemi, s podřízenými instancemi nebo s instancemi na stejné úrovni správního aparátu.⁹⁾ Ve starší době se jejich layout vzájemně od sebe více či méně lišil, teprve příchodem konstitucionalismu a později demokratického politického prostředí se tyto rozdíly setřely. To je ovšem otázka až konce 19. a potom 20. století.

Adresáty těchto písemností mohou být nejen úřady, ale také, zejména ve starší době, i různé konkrétní osoby, například šlechtici, představení klášterů, jednotliví měšťané atp. Je-li tomu tak, potom se jedná v drtivé většině o komunikaci v úředních záležitostech, které vyplývají z kompetencí správních institucí, jež se na jednotlivce obracejí. Jde většinou o různé příkazy, oznámení nebo výzvy k činnosti pro konkrétní osoby.¹⁰⁾

b) Druhou skupinu tvoří písemnosti, které instituce vydávaly pro veřejnost a přesně uskutečňovaly komunikaci. K tomuto účely mohly používat tytéž typy písemností, které jsme zmínili výše, tedy ty, které používaly pro komunikaci mezi sebou, častěji ale používaly typy, které vznikly výhradně pro potřeby veřejnosti. Od 19. století se tyto písemnosti specializovaly, každý typ byl určen pro jistý účel, jejich obsah získával vlastní layout. Jako příklad lze uvést pasy, různá osvědčení a potvrzení.

Mezi písemnosti pro veřejnost je nutné také zařadit úřední knihy, které některé správní instituce u sebe uchovávají. Jsou určeny pro potřeby veřejnosti, jejich vedení u úřadů a vkládání zápisů do nich zajišťuje spolehlivost záznamů, a především jejich právní nezpochybnitelnost. Jedná se ve starší době o zemské desky, které byly vedeny u Úřadu desk zemských, potom o pozemkové knihy (gruntovníce) u vrchnostenských úřadů, v dnešní době jsou to především matriky na matričních úřadech (dříve byly vedeny na farních úřadech) nebo katastr nemovitostí.

c) Třetí skupinu tvoří písemnosti, které si instituce vede pro své vnitřní potřeby, a které umožňují a zajišťují její chod. U každého konkrétního úřadu jsou jiné, i když mají společné znaky. Jejich množství a kvalita se odvíjí od postavení instituce ve správním systému, zda je spíše na nadřízené nebo podřízené úrovni. To určuje její velikost, strukturu a také kompetence. K vnitřní komunikaci mezi osobami a částmi (odděleními) instituce používá úřad jednotlivé písemnosti a také pomocné knihy. Některé z nich zaznamenávají události, k nimž na něm došlo, o čem se jednalo. Jsou to tedy záznamy paměťového charakteru. Někdy je i mezi

⁹⁾ Viz H. O. Meisner, *Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, s. 27–47 (Schriftstücke der Überordnung, Schriftstücke der Unterordnung, Schriftstücke der Gleichordnung).

¹⁰⁾ Je-li adresátem vyšší šlechtic, používá se písemnost pro komunikaci se správním aparátem na stejné úrovni, v případě společensky níže postaveného adresáta pak typ běžně užívaný pro styk s podřízenými instancemi.

veřejností o ně zájem pro dosvědčení vlastního jednání. Instituce může tedy pořídit úředně ověřený výpis z těchto knih.

Písemnosti u vydavatele lze uzavřít do následujícího schématu:

I. písemnosti expedované

- pro strany a veřejnost
- v úředním styku (k nižším místům, k vyšším místům, ke stejné úrovni správního aparátu)

II. písemnosti pro vnitřní potřebu

- komunikační písemnosti (pro komunikaci mezi úředníky nebo částmi úřadu)
- přípravné materiály (referáty, dobrozdání)
- pomocné knihy
- normativního charakteru (knihy instrukcí, knihy opisů (tisků) nařízení a normálí)
- provozního, paměťového charakteru (různé druhy protokolů)

III. písemnosti spravované kanceláří pro veřejnost (úřední knihy – matriky, zemské desky, pozemkové knihy, gruntovnice, katastry nemovitostí, knihy veřejných notářů ...)

Toto schéma je sice pouze obecné, přesto ale zahrnuje okruhy písemností, které se mohou vyskytovat u libovolného vydavatele. Nemusí ale být v úplnosti dodrženo u každého konkrétního původce, někteří z nich kupříkladu nevedou žádné úřední knihy, také díky rozdílné velikosti i struktuře se u úřadů používají odlišné písemnosti pro vnitřní potřebu.

Pro dokumentaci výše řečeného přinášíme několik příkladů (které se omezují pouze na **expedované** písemnosti) rozdělení známých písemností u vybraných vydavatelů:

Česká královská kancelář v Praze (do 1620)¹¹⁾

Expedované písemnosti pro strany a veřejnost

- diplomy (majestáty, privilegia) = privilegia pro jednotlivce a právnické osoby
  - tištěné patenty = normativní nařízení pro veřejnost
  - atestace
  - vidimusy
- } potvrzení pro jednotlivce a právnické osoby

¹¹⁾ K charakteristice písemností viz Karel Stloukal, *Česká kancelář dvorská*, s. 69–80; Vladimír Vašků, *Česká (královská) kancelář a kancelářská zařízení jiných stěžejních institucí státní (zeměpanské) správy v l. 1526–1848*. In: Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková (edd.), *Česká diplomatika do roku 1848*, s. 216–223.

Expedované písemnosti **převážně**¹²⁾ v úředním styku

- psané patenty
  - listy poselací (zavřené)
  - dekrety
- } pro komunikaci s podřízenými institucemi (nebo osobami)

Dvorská kancelář ve Vídni 17. a 18. století

(= Česká dvorská kancelář, od 1749 kancelář direktoria in publicis et cameralibus, pak česko-rakouská dvorská kancelář)¹³⁾

Expedované písemnosti pro strany a veřejnost

- diplomy (majestáty, privilegia) = privilegia pro jednotlivce a právnické osoby
  - tištěné patenty = normativní nařízení pro veřejnost
  - atestace
  - vidimus
- } potvrzení pro jednotlivce a právnické osoby

Expedované písemnosti v úředním styku

- přednesení = pro komunikaci s kabinetní kanceláří
- insinuáty } pro komunikaci s jinými dvorskými úřady (stejná úroveň správního aparátu)
- psané patenty (absolutoria¹⁴⁾ } pro komunikaci s podřízenými instancemi a institucemi (nebo osobami)
- reskripty¹⁵⁾
- dekrety (mandáty)

¹²⁾ V předbělohorské době jsou často adresáty zavřených listů (misiv, listů poselacích) nebo psaných patentů (listů otevřených) také jednotlivci. V drtivé většině případů se jedná o komunikaci královské kanceláře v úředních záležitostech s krajskými hejtmany, zemskými úředníky nebo o příkazy či výzvy jednotlivcům k úřednímu konání.

¹³⁾ K charakteristice písemností viz Z. Sviták, *Písemná komunikace správních institucí zeměpanského charakteru v 17. a 18. století*, s. 64–76; viz také V. Vašků, *Česká (královská) kancelář*, s. 237–241; M. Hochedlinger, *Aktenkunde*, s. 173–220.

¹⁴⁾ Formou psaných patentů byla vydávána tzv. absolutoria, která obsahovala osvědčení o správnosti vyúčtování, obsahem se tedy jedná o listiny. Viz Zbyněk Sviták, *K patentům konce 18. století. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, C 50, 2003, s. 187–207.

¹⁵⁾ Pojmenování zavřených listů (misiv, listů poselacích) panovnické (dvorské) kanceláře v pobělohorském období.

Gubernium (reprezentace a komora) na Moravě (nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1749–1781)¹⁶⁾

Expedované písemnosti pro strany a veřejnost

● tištěné patenty	}	normativní nařízení pro veřejnost
● tištěné otevřené dekrety		
● tištěné cirkuláře		
● kontrakty	}	pro strany (jednotlivce nebo právnické osoby)
● pasy ¹⁷⁾		
● ratifikace		
● atestace		
● vidimusy		

Expedované písemnosti v úředním styku

● relace ke dvoru (misivy relační)	}	pro komunikaci se dvorem
● osobní relace		
● misivy rekvizitoriální	}	pro komunikaci na stejné úrovni
● noty		
● misivy dekretální	}	pro komunikaci s podřízenými instancemi a institucemi (nebo osobami)
● dekrety		
● dekretace		

Rozdělení veškeré písemné produkce podle jednotlivých konkrétních vydavatelů se může zdát jako příliš podrobné a detailní, které rozbíjí písemnosti na množství druhů. Existuje ovšem několik důvodů pro uvažování v tomto směru. Primárně lze takto překonat rozdělení, které se ozývá v označení částí diplomatiky, jež se tradičně člení na papežskou, císařskou a soukromou. Tato stratifikace odpovídá pouze počátkům písemné produkce ve středověku, její aplikace na pokročilejší dobu, a to i ve středověku, selhává. Zejména proto, že první dvě části postihují dokumenty dvou největších tradičních vydavatelů, kanceláře papežské a císařské, zatímco do třetí skupiny jsou zahrnuti všichni ostatní, od králů přes šlechtice, města a církevní instituce až po zemany. Mezi všemi těmito vydavateli lze jen stěží nalézat společné typy písemností, naopak, mnohdy úporná snaha nalézt obecně aplikovatelné typy vede spíše ke zmatení pojmů. Z praxe při styku s archivním materiálem je naopak

¹⁶⁾ Charakteristika expedovaných písemností viz Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*, s. 419–544. V práci není uplatněno předkládané schéma.

¹⁷⁾ Viz Zbyněk Sviták, *Legitimační pasy pro soukromé posly*. Studia historica Brunensia. Brno: Masarykova univerzita, 2013, roč. 60, 1–2, s. 189–199.

patrné, že konkrétní vydavatelé expedovali dokumenty s odlišným layoutem a názvy.

Rozdělení diplomatického materiálu adresně podle konkrétních vydavatelů umožňuje zprůhlednění celé masy dokumentů a také orientaci v ní. Z členění písemností u původců je pak možné lépe poznat a ocenit funkci a význam jednotlivých typů písemností, a to zejména podle jejich postavení v rámci písemné komunikace.

ZUSAMMENFASSUNG

ZBYNĚK SVITÁK: WIE TEILT MAN SCHRIFTSTÜCKE BEI EINEM KONKRETEM HERAUSGEBER EIN?

Der Beitrag definiert die Ebenen der schriftlichen Kommunikation zwischen einzelnen Subjekten (Herausgebern), in deren Folge Schriftstücke entstehen. Ihre Menge wächst seit dem Mittelalter bis heute ständig. Die Komplexität der Interaktionen zwischen den Herausgebern und zugleich die Entstehung und Verbreitung der Anzahl neuer Typen von Schriftstücken erschwert die Orientierung in der großen Menge an Material. Der Artikel bietet eine Einteilung der Schriftstückmassen nach den Herausgebern und legt einen neuen Vorschlag für die Typologie der Dokumenteneinteilung bei jedem von ihnen vor.

Schlüsselworte: Diplomatie – Neuzeit – Schriftstücke – Einteilung

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

HOW TO DIVIDE DOCUMENTS IN THE CASE OF A SPECIFIC PUBLISHER?

The paper defines the levels of written communication between entities (publishers) resulting in the creation of documents. The quantity of documents has been increasing from the end of the Middle Ages to the present day. The complexity of the interactions between publishers, together with the emergence and proliferation of new types of writings, make it difficult to navigate through the wealth of material. This paper proposes dividing up the mass of documents by publisher and puts forward a new proposal for a typology of document distribution for each of them.

Key words: diplomacy – modern age – documents – division

Překlad Artlingua, a. s.

Jindřich Kolda

VSTUP DO ŽENSKÉHO ŘÁDU A JEHO BYROKRATIZACE V RANÉM NOVOVĚKU

Život ženských řeholních společenství 16.–18. století zůstává v českých zemích stále spíše opomíjenou oblastí výzkumu. Přitom vzhledem k zachovanému materiálu lze na příkladech ženských konventů demonstrovat mnohé fenomény raného novověku, ne nutně omezené jen na „*dějiny žen*“.¹⁾ Jedním z nich je – v našem prostředí zatím slabě uchopený – fenomén disciplinace.²⁾ Raně novověké ženské kláštery jí byly v uvedeném období vystaveny (také) ze strany obou hlavních sociálních autorit, církve i světské moci, snad jako jedny z prvních institucí vůbec. Církev, rétoricky ve jménu nápravy mravně rozvrácených klášterů, se snažila řeholní domy a jejich obyvatelky plně (znovu)ovládnout nejpozději od konce 16. století uvalením přísné klausury v nejširším slova smyslu. Světská moc ji pak následovala zhruba o půl století později v deklarované snaze ochránit kláštery před hospodářským kolapsem. Obě tato tažení vedla k podobnému cíli: v případě církve k totálnímu podřízení si „*ženské části*“ jejího lidu částí mužskou, v případě světské moci k uchvácení jedné dosud nezávislé sféry, jejíž ovládnutí se stalo jakousi laboratoří budoucích státních regulací v dalších oblastech. Tento jen dosti zběžně načrtnutý proces velmi dobře ilustruje pozvolná byrokratizace vstupu kandidátky do raně novověkého řádu/konventu, tak jak ji lze vysledovat (i) v Čechách.³⁾

Do Tridentina

Vztah konfesijně rozdělené české společnosti ke katolickým klášterům v 16. století byl coby následek „*kacířského*“ rozvratu více než vlašný, což se projevilo v po-

¹⁾ Pregnantně Jan Zdichynec, *Přístupy k výzkumu ženských klášterů kontemplativních řeholí v raném novověku*. In: Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*. Praha 2007, s. 95–135.

²⁾ V našem případě sledujeme linii od Maxe Webera (jakkoliv v jeho pojetí vázanou na protestantismus) směrem foucaultovským – pro nezákladnější vhled *srov.* z nepřeborných např. úvodní pasáže k Robert Van Krieken, *Social Discipline and State Formation: Weber and Oestreich on the historical sociology of subjectivity*. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 17, 1, 1990, s. 3–28.

³⁾ Velmi volně jsou kontury přijímacího procesu v jeho vrcholné předjosefínské formě načrtnuty v autorově studii Jindřich Kolda, *Schwestern, so sich in geistlichen hauß deren annuntiaten coelestinen befinden*. *Anatomie jedné řeholní komunity (1706–1782)*. *Folia historica Bohemica*, 30, 2, 2015, s. 426.

klesu jejich prestiže, vlivu i moci, jakož i v neustálých zápasech s nízkým počtem řeholníků.⁴⁾ Některé kláštery, které nebyly rozvráceny v (po)husitském chaosu, dokonce zanikaly vymřením.⁵⁾ V Praze do 16. století přetrvaly z ženských klášterů svatojiřské benediktinky, dominikánky u sv. Anny a klarisky u sv. Anežky, v Čechách k nim patřily ještě cisterciačky v Pohledu, magdalenitky v Záhražanech u Mostu, klarisky v Chebu a Českém Krumlově a premonstrátky v Chotěšově a Doksanech.⁶⁾ Podobně tristní situace byla i na Moravě a ve Slezsku.⁷⁾ Byť byly přeživší kláštery pod nějakou kontrolou mužských I. řádů,⁸⁾ nepředpokládá se – už pro nízký zájem o životní dráhu řeholnice v této době – že by I. řády nějak zvlášť intervenovaly do procesu přijímání nových sester. I při mizivé znalosti (a dochovanosti) pramenů bude asi nejbližší skutečnosti to, že příjem zájemkyň do noviciátu byl převážně v gesci samotných společenství, resp. jejich představených.⁹⁾ S nimi se nějakým způsobem kontaktovaly kandidátky či jejich rodiny nebo pří-

⁴⁾ Srov. Miroslav Novotný, *Duchovní*. In: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*. Praha 2007, s. 132–133. V tomto ohledu kopírují české země situaci ve středoevropském prostoru. Např. z někdejších 175 klášterů benediktinek (zhruba k roku 1500) na německojazyčném území sv. Říše římské (a Švýcarska) jich k roku 1700 existovalo 63. Anja Ostrowitzki, *Die Benediktinerinnen*. In: Friedrich Jürgensmeier – Regina Elisabeth Schwerdtfeger (eds.), *Orden und Klöster im Zeitalter von Reformation und katholisches Reform 1500–1700*, I. Münster 2005, s. 50–52. Zde je ovšem třeba vzít v potaz, že v protestantských státech Říše byla řada klášterů zrušena z moci úřední.

⁵⁾ Pro ženské kláštery srov. mj. Černušákovy moravské výzkumy, např. Tomáš Černušák, *Reforma, úpadek a zánik herburského kláštera v Brně. Analýza stavu kláštera po husitských válkách*. In: Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna, Brno 2003, s. 115–128, nebo *Týž, Zánik komunity premonstrátek v Nové Říši*. In: Západní Morava. Vlastivědný sborník, Brno 2006, s. 124–129 atd. Tu i více k pozadí procesů.

⁶⁾ Ke všem coby nezákadnější východisko příslušná hesla v Dušan Foltýn – Petr Sommer – Pavel Vlček, *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 2008, kde i odkazy na literaturu. Moravský, slezský a lužický kontext je pro tentokrát pominut.

⁷⁾ Pro Moravu z hlediska zájmu uchazeček o řeholní život srov. např. počet vokací u brněnských terciářek v letech 1517–1626 v Jarmila Kašpárková, *Ženské kláštery v české františkánské provincii v raném novověku*. Diplomová práce, FF UP Olomouc, 2010, s. 107, příloha č. 2.

⁸⁾ Ač ne všechny byly nutně asociovány s nějakým mužským společenstvím, např. magdalenitky svůj I. řád vůbec nemají a funkci proboštů zde – po přetržení kontaktů s řádovými centry – plnili vyslanci nejbližších mužských klášterů, později dokonce světský klér, srov. Jan Zdychinec, *Ženské kláštery mezi duchovní a světskou mocí v 16. a 17. století*. Disertační práce, FF UK Praha a Ecole des hautes études en sciences sociales Paris, 2006, s. 300 a n.

⁹⁾ Následující proces je popsán dle dochovaného materiálu benediktinské provenience – Národní archiv Praha (dále NA Praha), fond Archivy zrušených klášterů (dále AZK), kart. 20–25; fond Fudační komise (dále FK), kart. 28–31.

mluvci, spolu pak vyjednávaly podmínky a náležitosti vstupu. Představitel prvního řádu zde měl jistě slovo především v ekonomicko-právní rovině, neboť vstup nové řeholnice nesměl klášter finančně zatížit a nést s sebou jakékoliv právní následky, např. co se týče majetkových nároků a pohledávek přijímané.¹⁰⁾ Patrně za účasti tohoto činitele pak byl s uchazečkami sepisován nějaký dokument, který jejich vstup stvrzoval.¹¹⁾ Jméno nové sestry (s příslušnými údaji) bylo zaneseno do klášterních písemností¹²⁾ a tím byl celý proces z administrativního hlediska zřejmě uzavřen.

Uvedený scénář lze patrně aplikovat na všechna ženská řeholní společenství předtridentických Čech s výjimkou svatojiřských benediktinek. Tento nejstarší klášter v českých zemích, těšící se radě výsad v čele s právem zdejších okněžněných abatyší vkládat korunu na hlavu manželky českého krále, byl v 16. století zcela emancipován vůči předpokládanému „partnerskému“ opatství v Břevnově.¹³⁾ Veškeré výše popsané úkony tu byly tedy zřejmě jen v rukou abatyší, popř. převorek. Není vyloučeno, že vzhledem k absenci mužských ordinářů prováděly svatojiřské představené v procesu přijímání rovněž všechny další (neadministrativní) úkony přechodu ze světského do řeholního stavu: uvedení kandidátky do společenství, obláčení, přijetí profesního slibu a velování.¹⁴⁾

Tridentinum a jeho následky

Šestnácté století zastihlo ženský řeholní život v krizi,¹⁵⁾ na niž jako první reagovaly samy řády sebereformními kroky, nesenými osobnostmi typu sv. Jana od Kříže

¹⁰⁾ To je obecně jedna ze záležitostí, na jejíž řešení bylo nutné dbát prakticky v každé době.

¹¹⁾ V případě benediktinek se jednalo o smlouvy s rodiči – srov. např. Archiv Hlavního města Prahy (dále AHMP), Sběrka rukopisů (dále SR), kn. 2246, fol. 104v–105r.

¹²⁾ V případě svatojiřských benediktinek se jednalo o kontinuálně vedený seznam jeptišek, jejichž vstupní údaje byly s postupujícími roky doplňovány (písařské ruce se mění) a nakonec uzavřeny obvyklým popisem posledních chvil panen na tomto světě. Pro dobu raného novověku je u sv. Jiří veden kontinuálně od r. 1574 do zrušení kláštera v r. 1782 – AHMP, SR, kn. 7875, fol. 80r an. Podobnou knihu si vedly též např. novoměstské voršilky – NA, fond Archiv pražského arcibiskupství (dále APA), kart. 2104, sign. C 120/1. Srov. Hedvika Kuchařová, *Klášter premonstrátek v Doksanech v 2. polovině 17. a na začátku 18. století v zrcadle rukopisu XVI G 6 z Národní knihovny v Praze*. In: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová, *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007*, s. 203–225. V jiných řeholních společenstvích mohl mít zápis jiný „nosič“ (profesní lístky atd.).

¹³⁾ Podrobněji např. v Jindřich Kolda, *Překračování hranic klausury svatojiřského kláštera benediktinek na Pražském hradě jako potvrzení „odvěké“ prestiže*. *Theatrum historiae*, 22, 2018, s. 75–100.

¹⁴⁾ Srov. např. AHMP, SR, kn. 7875, fol. 84v. Přínejmenším obláčka a velace spojená s konsekrací sestry má být hájemstvím mužského duchovního.

či sv. Terezie z Ávily.¹⁶⁾ Také s jejich odkazem pracoval Tridentýský koncil, na jehož posledním zasedání v prosinci 1563 byl projednán *Dekret o řeholnicích a mniškách*.¹⁷⁾ Vytyčil základní souřadnice existence řeholních společenství bez ohledu na jejich denominaci, pohlaví či geografický původ a ukotvení. V oblasti přijetí do řádu stanovil několik podmínek: věk vstupu, majetkové závazky noviců, v případě ženských společenství navíc prověření každé kandidátky na vstup ordinářem a deklaraci dobrovolnosti vstupu. Tyto zásady jsou v souvislosti s kanonickopravním postavením ženských řádů orámovány příkazem jejich bezpodmínečného podřízení mužské autoritě, ať v podobě představitele I. řádu (to u starších společenství), nebo místního biskupského ordináře (to u exemptních či nových řádů a kongregací). V Čechách byly Dekrety vyhlášeny jako závazné synodálním ustanovením roku 1605,¹⁸⁾ ač jejich konkrétní realizace musela být ze zřejmých důvodů odložena až do časů po roce 1620.

Také na konventní mapě Čech došlo v souvislosti s katolickou obnovou k změnám, resp. obrodě ženského řeholního života. Roku 1655 dorazily do Prahy voršilky, založily zde postupně dva konventy se vzdělávacím ústavem pro katolické dívky na Novém Městě a na Hradčanech. Roku 1712 zásluhou pražských odchovanek Eleonory a Maxmiliány Trauttmansdorffových osadily ještě institut v Kutné Hoře.¹⁹⁾ Hned po sestřách řádu sv. Voršily přišly roku 1656 do hlavního města království s podporou Ferdinanda III. bosé karmelitky.²⁰⁾ Další nový řád se v zemi objevuje po padesátileté pauze, kdy přicházejí roku 1706 díky Františku Antonínu Šporkovi celestinky neboli italské anunciátky.²¹⁾ Roku 1719 povolala do Prahy z Vídně Karolína Charlotta Schönkirchová alžbětinky, které tu se svou nemocnicí začaly fungovat u P. Marie Sedmibolestné na Novém Městě roku 1722 a roku 1746 zřídily další klášter u sv. Rodiny v Kadani.²²⁾ Anglické panny neboli Institut blahoslavené P. Marie, přišedší se svolením císařovny roku 1746 ze St. Pöltenu a Kremasu, otevřel svůj vzdělávací ústav v Praze rok nato.²³⁾ Výčet nově zřízených ženských

¹⁵⁾ Toto obecné a nicneříkající shrnutí je upřesněno v celé řadě prací. Pro účely stručného poznání základních souvislostí viz např. Jo Ann Kay McNamara, *Sisters in Arms. Catholic Nuns Through Two Millennia*. Harvard University Press, 1996, s. 419 a n.

¹⁶⁾ Mario Rosa, *Řeholnice*. In: Rosario Villari (ed.), *Barokní člověk a jeho svět*. Praha 2004, s. 192.

¹⁷⁾ Ignác Antonín Hrdina, *Dokumenty Tridentýského koncilu. Latinský text a překlad do češtiny*. Praha 2015, s. 245–260.

¹⁸⁾ *Synodus archi-dioecesaana pragensis habita ab ... Sbigneo Berka, Dei & apostol. sedis gratia archiepiscopo pragensi ...*, Pragae 1605, naši problematiky se týkají oddíly *De monasteriis virorum* na s. 146–151 a *De monialibus* na s. 152–165. Na Moravě dekrety vstoupily v platnost roku 1591.

¹⁹⁾ Marie Macková, *Voršilky v Čechách do roku 1918*. Pardubice 2007, s. 48n.

²⁰⁾ Antonín Novotný, *Pražské karmelitky*. Praha 1941, s. 35 an.

²¹⁾ J. Kolda, *Schwestern*, s. 421.

²²⁾ D. Foltýn – P. Sommer – P. Vlček, *c. d.*, s. 100.

klášterů v pobělohorských Čechách doplňuje jedno osazení z existujícího řeholního domu: před rokem 1714 byly do Plzně k nově postavenému kostelu sv. Anny a sv. Rosalie uvedeny pražské dominikánky.²⁴⁾ U nově uvedených se jedná převážně o řády, které nemají svůj mužský protějšek a jsou tedy v souladu s Tridentinem podřízeny místnímu biskupskému ordinariátu.

Co se týče procesu vstupu nových zájemkyň o řeholní život, zůstala výchozí situace stejná. Obvyklými cestami vznikl kontakt mezi klášterem/řádem a uchazečkami či jejich rodinami nebo přímluvci, ať už v osobní, nebo písemné podobě, jistě ne nepodobné slovům syna někdejšího karlštejnského hejtmána Rubína Lvovického ze Lvovic, zda by abatyše od sv. Jiří *jedno děťátko a dcerku mou kteroukoliv k sobě do kláštera přijíti a v tom milosrdenství prokázati ráčila*.²⁵⁾ Po projeveném přání obdrželi zákonní zástupci uchazeček specifikaci s náklady na pobyt v klášterních zdech. Ty se v průběhu 17. století vyšplhaly na poměrně vysoké částky 500–1000 zl.,²⁶⁾ často rozdělované do dlouhodobých splátkových kalendářů. V některých řádech byly kandidátkám předkládány rovněž seznamy věcí, které si s sebou do konventu mají přinést,²⁷⁾ nebo jim bylo naznačeno, že na ně čeká prázdná cela, kterou si mají dovybavit.²⁸⁾ Pokud strany došly ke vzájemné shodě, odebírala se uchazečka do kláštera, kde žila po jistou chvíli mimo klausuru s ostatními zájemkyněmi o vstup – dámy byly obecně nazývány *Kostfreylen*, neboť prozatím v klášteře žily na *kost* svých rodin, nebo svůj. Z kláštera mohly kdykoliv odejít; někdy pobyt ostatně splýval s „*výchovou*“ a přípravou na duchovní život nebyl.

Mezitím musel být v souladu s tridentským dekretem zpraven o zájmu konkrétní kandidátky odpovědný činitel – v případě II. řádu tedy nejčastěji představitel řádu prvního, v případě samostatných ženských řádů pak místně příslušný ordinář (arci/biskup). Jejich úkony byly identické.²⁹⁾ Osobně či zastoupeni některým ze

²³⁾ Jakob Leitner, *Geschichte der englischen Fräulein und ihrer Institute seit ihrer Gründung bis auf unsere Zeit*, Regensburg 1869, s. 517–518.

²⁴⁾ Jakub Zouhar, *Česká dominikánská provincie v raném novověku (1435–1790)*. Praha 2010, s. 205.

²⁵⁾ NA Praha, AZK, kart. 20, inv. č. 2585 (fasc. 18), č. 1612.

²⁶⁾ Rychnovský správce Adam Audrčský z Audrče roku 1695 píše: *Nemálo jsem nad tím ustrnul a se ulekl, když jsem takový nemožný vydání, které by mě následovati jmělo, spatřil. Tamtéž*, kart. 24, inv. č. 2602 (fasc. 35), č. 103. Od těchto plateb byly obvykle osvobozovány konvršky, jejichž platbou za pobyt byla celoživotní fyzická práce pro konvent, a chudé sestry, které namísto peněz mohly nabídnout nějakou výjimečnou znalost (např. hudební talent). Pro otce mnoha dcer byla jistě uvedená částka vhodnou náhražkou potenciálních věn.

²⁷⁾ *Srov.* výbavu pro uchazečku o vstup k pražským dominikánkám, částečně editovanou v Pavel Walter, *Život dominikánek v konventu u sv. Anny a sv. Vavřince na Starém Městě pražském od poloviny 16. století do začátku 18. století*. Bakalářská práce, FF UK, Praha 2012, s. 47–48.

²⁸⁾ *Srov.* u benediktinek např. NA Praha, AZK, kart. 20, inv. č. 2584 (fasc. 178), č. 1506.

²⁹⁾ Za příklad II. řádu autorovi posloužilo prostředí doksanských premonstrátek, referované dr. Hed-

svých podřízených/sufragánů museli – v patřičný čas před vykonáním některého z výše uvedených stupňů na cestě do nitra řádu (obláčka, profese a velace, byla-li) – vykonat tzv. *examen* uchazečky. Jednalo se o jakýsi pohovor či výslech (*interrogatio*), v rámci nějž bylo nutné získat základní údaje o uchazečce, zjistit její motivace ke vstupu, který měl být dobrovolný a s vědomím rodičů/poručníků, a ověřit, zdali je kandidátce známo, že noviciát lze ještě opustit, poněvadž se nepojí se složením řeholních slibů.³⁰⁾

O každém přezkoušení byl vyhotoven stručný protokol s odpověďmi, který byl uložen buď ve spisovně příslušného představeného z I. řádu, nebo ho u zbylých řádů konzistoriální oficiálové ukládali do příslušných fasciкул týkajících se jednotlivých klášterů v diecézích.³¹⁾ Po vykonání pohovorů examinátor dohlédl i na patřičnou duchovní přípravu dotyčné dámy na vstup do řádu a podal o něm zprávu ordinářskému úřadu.³²⁾ V této chvíli byl vstup kandidátky uznán ze strany mužských církevních autorit za aprobovaný. Platí samozřejmě (a to pro celý průběh přijímání), že se mohl na jakémkoliv stupni z různých důvodů zastavit. Tak například roku 1671 píše abatyše od sv. Jiří ve svém listu arcibiskupu Sobkovi, že u jedné z uchazeček postrádá *rechten eiffer* a kvůli chybám dotyčné si nepřeje její vstup.³³⁾

vikou Kuchařovou a doplněné studiem diarií tamních proboštů uložených v knihovně Královské kanonii premonstrátů na Strahově pod sign. DV II 93. Dr. Kuchařové patří dík i za upozornění na uvedený pramen.

³⁰⁾ Takto byla např. r. 1771 tázána před svým vstupem k pražským karmelitánkám Ignatia Carnsia: 1. *Wie heißen Sie mit Nahmen und Genamen? Wie alt? Woher gebürtig?* 2. *Wann sol die Einkleidung geschehen?* 3. *Sind Sie von allen Beschweren diese Hl. Ordens genugsam unterrichtet?* 4. *Haben Sie auch einige Andachten angestellet und von Gott erleicht zu werden?* 5. *Aus was von Antrieb willen Sie in das Closter eintreten?* 6. *Sind Sie etwann von jemanden der zu gezwungen?* 7. *Haben Sie jemanden etwas gegeben oder aber versprechen zu geben, blos und allein aus Obsucht angenommen zu werden.* 8. *Sind Sie auch in Willens hier beständig bis in ihr Todt zuverbleiben?* – NA Praha, APA, kart. 2204, sign. C 137-3, Examen habitum die 22. Octob. 1771. Skladba otázek byla bez rozdílu řádu a řehole víceméně stejná.

³¹⁾ Zápisy z těchto přezkoušení jsou zachovány převážně až pro druhou polovinu 18. století. I v této fragmentárnosti lze jejich pomocí např. zmapovat sociální původ uchazeček. Význam roste v kombinaci s dalšími záznamy o životě řeholnic (kroniky, nekrologia, kšafty atd.).

³²⁾ Tak r. 1751 informuje pražské konzistoř asesor Ludeger, že devatenáctiletá Anna von Schönowitz, uchazečka o vstup k anglickým pannám v Praze, byla *per noviciatum probata (...)* et ad *professionem comparata* – NA Praha, APA, kart. 2156, sign. C 129/1.

³³⁾ NA Praha, APA, kart. 2102, sign. C 119/4, Dem ... Ertzbischoffen zu Prag, 17. 9. 1671. V listu jsou popsány i další důvody. Vzhledem k tomu, že dotyčná pocházela z bohatého a vlivného rodu Piccolominiů, byla dána přednost vlastnostem před potenciálními výhodami ekonomicko-sociální povahy.

Ingerence světských autorit

Česká katolická církev a s ní i kláštery byla v 17. století rehabilitována a zažila značný majetkový a mocenský vzestup. Pojil se však s problematickým vztahem se státem, jež v uvedené době začíná konstituovat svou nynější pozici v jednotlivých oblastech života společnosti.³⁴⁾ Panovníci kláštery pokládali tradičně za komorní majetek (který se často stával finanční vzpruhou říše³⁵⁾) a jistě z toho důvodu začali hlouběji zasahovat do jejich vnitřních záležitostí.³⁶⁾ První státní ingerenci na úrovni zákona představuje zřejmě instrukce stran klášterních vizitací z roku 1658, které si měly všimnat zejména toho, zda jsou v opatstvích, prelaturách a kláštorech dodržovány prvotní parametry jejich fundací.³⁷⁾ Od roku 1662 musely být úřadům povinně předkládány všechny hospodářské písemnosti vizitací,³⁸⁾ roku 1691 byla zakázána koupě nových statků bez panovníkova svolení,³⁹⁾ od roku 1731 nesměly být nové fundace činěny bez souhlasu panovníka vůbec atd.⁴⁰⁾ Vláda Marie Terezie je počátkem přímých zásahů do nejširších oblastí náboženského života, vedených – jistě v počátcích – snahou o prospěch katolické církve, jíž mělo být pomozeno k lepší správě *essentialií*.⁴¹⁾ K převážně hospodářským patentům začínají přibývat ty, které pozvolna určují pravidla řady aspektů, o něž doposud světská

³⁴⁾ Pro náboženskou oblast srov. Jiří Mikulec a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha 2013, s. 74 an. Státem zde poněkud anachronicky chápeme to, co je za něj považováno dnes.

³⁵⁾ Srov. Bohumil Zlámal, *Příručka českých církevních dějin*. In: *Doba barokní katolicity (1650–1750), Doba osvícenská (1750–1848)*. Olomouc 2008, s. 100 (nové vydání starší práce). Také řeholnice si např. povinně pořídily státní obligace, z nichž byly v první čtvrtině 18. století hrazeny stavby protitureckých pevností v Bělehradě a Temešváru. *Tamtéž*, s. 271.

³⁶⁾ Tato praxe se samozřejmě udržela i v dalších letech a budoucí zákonná opatření jen určovala (zuzovala) její další mantinely. Pro ženské kláštery srov. obsah hesla *Klöstererrichtung* v Petr Karl Jaksch, *Gesetzlexikon im geistlichen, Religions- und Toleranzfache, etc., für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1825*. II, Prag 1829, s. 473n.

³⁷⁾ *Tamtéž*, s. 378.

³⁸⁾ *Tamtéž*.

³⁹⁾ B. Zlámal, *c. d.*, s. 270–271.

⁴⁰⁾ P. K. Jaksch, *c. d.*, II, s. 482. Ekonomická stránka fungování klášterů bude nadále hrát důležitou roli i v dalších letech a v dobách josefinského rušení se nejednou stane důvodem k rozpuštění konkrétního domu. Ostatně předzvěstí celorožského uzavírání klášterů bylo zrušení zbankrotované kartouzy v Mauerbachu, v Čechách se z finančních důvodů uzavřela např. historie pražských cyriaků.

⁴¹⁾ Cesta k josefinskému rušení popsána např. v Harm Klueting, *Die josephinischen Klosteraufhebungen und die Säkularisationsdiskussion im reich vor 1803*. In: Harm Klueting – Wolfgang Schmale (Hg.), *Das Reich und seine Territorialstaaten im 17. und 18. Jahrhundert. Aspekte des Mit-, Neben- und Gegeneinander*, Münster 2004, s. 207–224.

moc nejevila větší zájem (od počtů svátků, přes průběh teologického studia až po užití svící).⁴²⁾ Obě linie – hospodářská i ta, která s ekonomikou souvisí jen okrajově – konečně splynuly někdy v době, kdy se stát po nákladné a neúspěšné válce s Prusy (1756 až 1763) ocitl na pokraji vyčerpání. Již v roce 1761 „nebyla Její Výsost nakloněna tomu, aby se zvyšoval počet řádových osob obou pohlaví nad fundované číslo,⁴³⁾ za tři roky byla uvalena daň na nemovitosti odkazované klášterům,⁴⁴⁾ roku 1766 byla za nejvyššího obhájce [sic!] klášterů ve věcech majetkových prohlášena Fundační komise, bez jejíhož vědomí nemají být do klášterů (a to výhradně do domů, „které jsou řádně vedeny“) přijímáni žádní kandidáti.⁴⁵⁾ O rok později přichází první plošné omezení počtu řeholníků, kterých nesmí být již napříště v klášterech více, než kolik jich bylo k 9. květnu 1766.⁴⁶⁾ Roku 1770 se součástí těchto nařízení stávají i sankce. Navzdory Tridentinu byl stanoven věk profesních slibů na 24 let, za porušení pak pokuta 3 000 zlatých a při druhém přestupku se klášter vystavuje hrozbě zrušení.⁴⁷⁾ Většina ustanovení je formulována genderově neutrálně. Přímo ženským klášterům jsou adresovány jen dvě. Pro tento článek je podstatné to z roku 1773, kdy kvůli špatnému hospodaření [zdůraznil JK] nesmějí bez vědomí zemských úřadů nakládat se svým majetkem a přijímat novicky.⁴⁸⁾

Hlavním úředním tělesem, jehož prostřednictvím vstoupil stát ve dvacátých letech 18. století do nitra řeholních komunit, byla uvedená Fundační komise, zřízená roku 1725 za účelem ochrany nadací před zánikem.⁴⁹⁾ Jak plyne z registraturních plánů instituce, týkala se její agenda vyjma klášterů ještě chudobinců, špitálů, solní pokladny (z níž byly financovány také některé řeholní domy), vdov a sirotků, seminářů, konvikťů, lazaretů, biskupství, kapitul, děkanství, farností, studijních nadací a sběru dat z těchto oblastí od krajských úřadů.⁵⁰⁾ Co se týče jednotlivých klášterů, poskytuje dostatečný obraz komisionální materiál týkající se benediktinek u sv. Jiří, které zde řešily záležitosti svých obligací, kvitancí, gruntů, pachtů, prodeje a nákupu nemovitostí, vkladů do Desk zemských, kontribucí, mešních a oltářních nadací, odkazů kláštera, pohledávek kláštera a jeho obyvatele či

⁴²⁾ B. Zlámal, *c. d.*, s. 266n.

⁴³⁾ P. K. Jaksch, *c. d.*, III, s. 501. Obecně je za přelomový rok tažení proti klášterům pokládán až 1767 – Eduard Winter, *Josefinismus a jeho dějiny*. Praha 1945, s. 117.

⁴⁴⁾ P. K. Jaksch, *c. d.*, III, s. 515.

⁴⁵⁾ *Tamtéž*, s. 182.

⁴⁶⁾ *Tamtéž*, s. 184–185.

⁴⁷⁾ *Tamtéž*, IV, s. 249–251.

⁴⁸⁾ *Tamtéž*, II, s. 355.

⁴⁹⁾ František Roubík, *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749–1790*. Sborník archivních prací, 19, 1, 1969, s. 184.

⁵⁰⁾ Vladimír Hrubý – Karel Beránek, *Úvod k inventáři fondu Fundační komise, díl I (č. pomůcky 909/01)*. Praha 1975, s. 3.

pozůstalostí sester.⁵¹⁾ V případech personální obnovy ženských klášterů bylo hlavním (a od církevních úřadů převzatým) úkolem Fundační komise prověřit, zdali není vstupem uchazečky ohrožena ekonomická kondice kláštera. Ač z dochovaného materiálu vyplývá, že druhou rolí Fundační komise při vyřizování záležitostí ženských konventů byla jakási podatelna na cestě výše (zemské gubernium, „*Jeho Výsost*“), je zřejmé, že 90 % agendy se vyřizovalo a rozhodovalo přímo na úrovni komise.⁵²⁾ Při existenci jednoho tělesa o jedenácti radech⁵³⁾ pro celou zemi a rozsahu řešených záležitostí⁵⁴⁾ si lze snadno domyslet, jakou zátěž projednávání vstupů nových dam pro komisi znamenalo.

Agenda vstupu uchazeček do řádu se v materiálech Fundační komise začíná objevovat od poloviny padesátých let 18. století. Řízení v komisi se stalo nově druhým (a na rozdíl od zbylých výhradně písemným) článkem procesu, poté co bylo vše vyřešeno na úrovni řeholního domu. O svolení k přijetí kandidátek žádala komisi představená konventu, eventuálně – byla-li žádost v něčem problematická – zástupce ordinariátu.⁵⁵⁾ tu je typickým příkladem moment, kdy se v konventech vyskytlo větší množství „*přestárých*“ a nemocných, hrozilo, že komunita nebude schopna se o sebe postarat, a jediným řešením bylo rozšíření počtu sester nad povolený (či tradiční) počet.⁵⁶⁾ Komise po obdržení zahájila prostřednictvím některých ze svých radů řízení, které spočívalo v celkovém auditu konventu na základě seznamu obyvatelky konventu s uvedením jejich věku, zdravotního stavu a „*věna*“ (neboli *dotis*, tj. finance, které si s sebou do řádu přinesly a z nichž byly vydržovány), to vše doplněné o seznamy nadací, extrakt(y) z fundačních listin a fase aktiv a pasiv. V případech potřeby byly jednotlivé materiály předávány k prozkoumání dále – např. účetnictví do rukou státní *Buchhalterey*, jednotlivá fakta musela být podepřena dalším potvrzením – typicky za „*nemocný*“ konvent bylo dodáváno hromadné *Attestatum des Medici*.⁵⁷⁾ Po shromáždění všeho potřebného vypracoval

⁵¹⁾ Srov. NA, FK, kart. 28–31. Pokud byl příslušný řeholní dům rovněž majitelem nějakých panství (což se vlastně týká všech „*předbělohorských*“, agenda se multiplikovala o záležitosti patrimonii a poddaných.

⁵²⁾ Srov. např. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, F. Kultus-Katholisch, Kt. 851, Sign. 3/100. Fundační komise již některými svými formulacemi k jistým otázkám (jako *sehr bedenklich* atd.) vedla guberniální a další vyšší rady k tomu, že se s jejími závěry beze zbytku shodovali, popř. je tu a tam zpříšňovali.

⁵³⁾ F. Roubík, *c. d.*, s. 184.

⁵⁴⁾ Jen co se týče kupř. nejmenšího pražského konventu celestinek, zaobírala se komise v letech 1764–1782 celkem 90 záležitostmi – NA Praha, FK, kart. 35, sign. C V 2/P, č. 269–274.

⁵⁵⁾ Mužské církevní autority – už kvůli znalosti předpisů – byly představeným ženských klášterů jakýmsi předběžným aprobátorem vstupu a vylučovaly předem ty případy, které neměly šanci před světskými úřady projít.

⁵⁶⁾ Srov. *tamtéž*, č. 200.

příslušný úředník svůj *referat*, přednesený na plénu komise, a ten byl následně coby doplněné a schválené *votum* postupován nadřízeným orgánům, které ho u nesporných záležitostí braly na vědomí a u těch nejednoznačných vydávaly (do značné míry formální, nebo o rozhodnutí komise se opírající, ba je kopírující) rozhodnutí. Vnitřní cestou se tato *conclusa* vracela zpět na komisi, která rozhodnutí vtělila do svých interních materiálů a oznámila rozhodnutí konkrétnímu klášteřu. Spočívalo-li rozhodnutí na samotném guberniu či přímo centrální autoritě, následoval ho ještě příslušný dekret zasláný přímo úřadem a nikoliv prostřednictvím komise.⁵⁸⁾

O jak časově a materiálově náročný proces se na samém sklonku tereziánské doby jednalo, svědčí případ baronky Františky Paula Wraždové z Kunvaldu (1757–1815).⁵⁹⁾ Možnost jejího vstupu k pražským celestinkám se otevřela roku 1777, kdy bylo řádu povoleno přijmout pět nových sester s podmínkou, že vstoupí teprve se smrtí některé ze stávajících řeholnic. V té době už s představenou vyjednával místopisář Desk zemských Václav Wražda z Kunvaldu (1711–1778) o přijetí své jedenadvacetileté dcery Františky, která ještě ten rok začala žít v klášteře *ad victum*.⁶⁰⁾ V červenci 1779 se konečně uvolnilo místo chórové sestry a představená mohla požádat Fundační komisi o Františčinu přijetí do noviciátu.⁶¹⁾ Jelikož baron Wražda mezitím zemřel a obecnou podmínkou vstupu byly odjakživa vyřízené dědicko-poručnické záležitosti, odešla suplika komisi až 28. 9. 1780. Zřejmě aby byla šance na přijetí vyšší, slíbil poručník, že slečna Wraždová přinese klášteřu *dotum* ve výši 1 000 zl., z jehož části bude její pobyt hrazen a zbytek se použije na zvýšení zahradní zdi klášteře, přes níž sem nahlízejí osoby mužského pohlaví.⁶²⁾ Za týden na základě dobrozdání rady Kirpela komise vydala souhlas se zahájením řízení o vstupu, pokud budou dodány potřebné personální dokumenty a potvrzení stran uchazečky a pokud bude ze strany vyšších úřadů odsouhlasena výše Františčina věna a jeho užití.⁶³⁾ V tuto chvíli se řízení o přijetí baronky Wraždové zdvoukolej-

⁵⁷⁾ *Tamtéž*, např. č. 42–47 či *tamtéž*, sign. C V 1/P, č. 1–21. Objem uvedených údajů neustále rostl.

⁵⁸⁾ Oběh rekonstruován na základě materiálu týkajícího se celestinek, *tamtéž*, sign. C V 2/P.

⁵⁹⁾ Dcera zemského úředníka a majitele Červeného Hrádku Václava W. (†1778), viz <http://patricus.info/Rodokmeny/Wrazda.txt> (staženo 10. 1. 2020); v rodokmenu je jako rok narození slečny uveden chybně 1756. Právě (nižší) úřednická šlechta byla přinejmenším od 2. pol. 17. stol. jednou z typických zásobáren ženských klášterů v českých zemích.

⁶⁰⁾ Františka byla desátým dítětem z 11 potomků barona a nejmladší z šesti dcer – *tamtéž*. Klášterní zaopatření bylo jedním z logických vyřešení nedostatku na „*sňatkovém trhu*“, způsobeným jistě minimálním věnem mladé dámy. Přítomnost v klášteře na výchovu či *kost* nebyla nijak regulována.

⁶¹⁾ NA Praha, FK, kart. 35, sign. C V 2/P, č. 243.

⁶²⁾ *Tamtéž*, č. 254.

⁶³⁾ *Tamtéž*, č. 248. Celestinkám bylo sděleno – zjevně coby výmysl, neboť komise takto rozhodla sama – že až do poskytnutí podkladů je řízení zastaveno *von allerhöchsten Orthen*.

nilo a s přelomem let 1780/1781 začalo být vedeno vedle Prahy i ve Vídni. Na úrovni komise byla lustrována uchazečka (hlavními adresáty byli její poručník a ordinář), na úrovni dvorské pak konvent. Představená další půlrok dodávala úřadům rozboru užití uvedené částky, odkazy na precedentní výše věna nad obvyklých 500 zl., popisy míst, odkud je přes zeď vidět do kláštera a konkrétně kam, a trpělivě čelila procesním výtkám typu, že nejprve má být nahlášeno jméno kandidátky, pak výše částky a nato až odůvodnění apod.⁶⁴⁾ Jednotlivé kroky komise koordinovala s dvorskými úřady, které do nich vstupovaly vlastními požadavky, jež nejlépe vyjadřuje ten z dubna 1781: protože žádost o přijetí Františky Pauly byla podána již před dvěma roky a navíc na základě rozboru z roku 1777, je nutné nové prověření personálního stavu kláštera,⁶⁵⁾ vyžadující další kvanta dokladů. Sběr podkladů byl uzavřen závěrečným předáním všech podkladů *ad aulam* 3. 12. 1781.⁶⁶⁾ V únoru 1782 byl na Fundační komisi doručen dvorský dekret, že vstup Františky Pauly Wražďové z Kunvaldu se zamítá, kterážto zpráva nebyla v souladu se zvyklostmi doprovázena žádným vysvětlením. Uchazečka se dvakrát proti rozhodnutí neúspěšně odvolala. Přestože je zřejmé, že rozhodnutí v závěrečné fázi ovlivnila chystaná akce rušení klášterů (celestinkám bylo oznámeno 26. 3. 1782⁶⁷⁾), průběh řízení ukazuje, do jakých rozměrů se původně poměrně jednoduché a interní úkony s postupující dobou rozrostly. Podle předpisů Tridentina a řádové tradice by nyní po řádném examenu čekal kandidátku minimálně rok v řádovém noviciátu a po dalším examenu složení profesních slibů, doprovázené písemným řízením na úrovni ordinariátu. Teprve pak by dotyčná definitivně zakotvila v řádu. Od chvíle, kdy se na konvent obrátil dávno zemřelý místopisář, by uplynulo sedm let...

*

Administrativní zahušťování původně celkem jednoduchého aktu poměrně pregnančně ilustruje weberovské principy organizace a byrokracie (*von Ordnung zum Verwaltungsordnung*),⁶⁸⁾ které je v tomto případě nutno vztáhnout na dobu poněkud starší, než je (před)osvícenská, a nutně i k jinému prostředí, než je konstituující se (moderní) stát. Vzhledem k objemu dat, které jednotlivé autority o uchazečkách o řeholní život a jeho institucích získávaly, můžeme vyslovit pracovní hypotézu, že v raně novověkém státě neexistovalo patrně o mnoho více oblastí a jejich personálních zázemí, které by byly trvale podrobovány tak rozsáhlému

⁶⁴⁾ Srov. příslušné partie elenchu (N. 67 a n.) *tamtéž*, č. 273–274.

⁶⁵⁾ *Tamtéž*, č. 253.

⁶⁶⁾ *Tamtéž*, č. 258.

⁶⁷⁾ NA Praha, fond České gubernium – Publikum, kart. 683, sign. F 2 21/8, č. 54.

⁶⁸⁾ Srov. Martin Albrow, *Bureaucracy*. Houndmills – Basingstoke – Hampshire – London 1994, s. 38 a n. Přes veškerý posun zůstávají teze M. Webera základem.

„screeningu“, nikoliv nepodobnému dobám spojovaným obecně spíše s 20., nebo 21. stoletím. Všechny výstupy těchto šetření byly navíc archivovány a mohly být kdykoliv použity v případě narušení pravidel, tradic, pořádku. Navíc platí, že uvedené audity byly (nejpozději před polovinou 18. století) jen jedněmi z mnoha, jimž byly ženské řeholní domy a jejich obyvatelky podrobovány ať už ze strany církevní (tu jde zejména o periodické vizitace), nebo světské moci.

Není vyloučeno, že uvedené teze budou v nějaké míře platit i pro mužské řádové prostředí raného novověku. To však budiž předmětem dalších výzkumů.

ZUSAMMENFASSUNG

EINTRITT IN EINEN FRAUENORDEN UND SEINE BÜROKRATISIERUNG IN DER FRÜHEN NEUZEIT

Die Frauenordensgemeinschaften der frühen Neuzeit stehen in der tschechischen Historiografie noch immer abseits eines tieferen Forscherinteresses, obwohl sich an ihrem Beispiel viele wesentlichen Phänomene dieser Zeit beschreiben lassen. Eines davon ist die fortschreitende Disziplinierung dieser Gemeinschaften, der sie mit der konfessionellen Spaltung des 16. Jahrhundert zunächst seitens der Kirche ausgesetzt waren, und anschließend in den weiteren Jahrhunderten seitens der weltlichen Macht. Der Artikel beschreibt anhand der Administration des Eintritts der Kandidatinnen in ausgewählte böhmische Orden diesen Prozess auf der Linie von dessen zunehmender Bürokratisierung. Zur ursprünglichen, für beide Seiten interessanten Absprache von Anwärterin und ihrer Familie mit den Klostervorstehern über den Eintritt des Mädchens kam nach dem Konzil von Trient (das entsprechende Dekret wurde 1563 verabschiedet) die Überprüfung des familiären, ideologischen und persönlichen Hintergrunds der Kandidatin seitens der kirchlichen Autoritäten hinzu. Dies wurde dann spätestens in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts durch ein gründliches „audit“ nicht nur der Beitrittsinteressierten selbst sondern auch des gesamten Ordenshauses, angefangen von dessen Wirtschaften bis hin zum Gesundheitszustand seiner Belegschaft, ergänzt. An mehreren Stellen (Kloster, Ordinariat, Staatsbehörde – in diesem Falle an der sogen. Fundationskommission) wurde dann eine relativ große und detaillierte Menge an Daten über Personen und Institutionen angehäuft, deren Administrierung sich sowohl prozessseitig als auch materiell zu einem relativ anstrengenden Akt auswuchs. Diese allmähliche Verdichtung illustriert auf wunderbare Weise die erstarkende Bürokratisierung ursprünglich einfacher Prozesse, die untrennbar mit der Formierung des (vor)modernen Staates verbunden ist.

Schlüsselworte: Frauenklöster – frühe Neuzeit – Diplomatik – Ordensbeitritt von Anwärterinnen

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

**ENTRY TO A FEMALE MONASTIC ORDER
AND ITS BUREAUCRATISATION IN THE EARLY MODERN PERIOD**

Women's monastic communities of the early modern period remain on the margins of interest for Czech historiographers, even though many key phenomena of the time can be described through their example. One of these phenomena is the progressive disciplining of these communities, which were first subjugated by the Church with the confessional schism of the 16th century and then by the secular authorities in the following centuries. The paper describes this process along the lines of its constant bureaucratisation, using the example of the administration of candidates' admission to selected Bohemian orders. Entry to an order was initially based on a reciprocal agreement between the candidates and their families and the superiors of the monasteries on the entry of girls after the Council of Trent (the relevant decree was approved in 1563); later measures included an investigation into the family, ideology and personality of the candidate by the ecclesiastical authorities. In the first half of the 18th century at the latest, this was combined with a thorough "audit" not only of the candidate herself, but of the entire religious house, from its financial management to the health of its staff. A relatively large and detailed amount of data was then collected on the persons and institutions in several places (monastery, ordinariate, the state authority – in this case the so-called Foundation Commission). Administering this information became a rather arduous task, in terms of both procedural and material. This gradual densification perfectly illustrates the increasing bureaucratisation of originally simple processes, inextricably linked to the formation of the (pre-)modern state.

Key words: nunneries – early modern period – diplomacy – entry of female candidates to the order

Překlad Artlingua, a. s.

Jiří Brňovják

PROVENIENČNÍ HLEDISKO V TYPOLOGII VÝVOJE ERBOVNÍCH MINIATUR VÍDEŇSKÝCH DVORSKÝCH KANCELÁŘÍ V 16.–19. STOLETÍ

Úvod

Erbovní miniatury jako bezpochyby jeden z vizuálně nejvýraznějších komponentů erbovních a nobilitačních privilegií (diplomů, majestátů), které byly od 14. století vydávány ze suverénní moci evropských panovníků,¹⁾ se již několik desetiletí těší velkému zájmu řady středoevropských badatelů. Produkce panovníckých erbovních a nobilitačních diplomů z kanceláří říšské, rakouské a české (resp. jejich společného vídeňského nástupce), uherské a sedmihradské je dlouhodobě evidována a zpřístupňována formou soupisů a výběrových edic. Jejich součástí jsou cenné reprodukce erbovních miniatur, blasony udělených erbů a drobné biografie příjemců.²⁾ Středověká erbovní privilegia stále vzbuzují značnou pozornost v kon-

¹⁾ Z přehledných podání historie erbovních a nobilitačních privilegií zejména Jürgen Arndt, *Die Entwicklung der Wappenbriefe von 1350 bis 1806 unter besonderer Berücksichtigung der Palatinatswappenbriefe*. Der Herold. Neue Folge, 7, 1970, č. 8, s. 161–193; Hanns Jäger-Sunstenau, *Die Wappenverleihungen der Deutschen Kaiser 1328–1806*. In: *týž*, Wappen, Stammbaum und kein Ende. Ausgewählte Aufsätze aus vier Jahrzehnten. Wien 1986, s. 20–22; Tomáš Krejčík, *Erbovní listiny jako specifický druh historického pramene*. In: Michal Fiala – Tomáš Krejčík, *Erbovní listiny Archivu Národního muzea*. Praha 2001, s. 7–40; Gustav Pfeifer, *Wappenbriefe*. In: Paravicini, Werner – Hirschbiegel, Jan – Wettlaufer, Jörg (Hg.). *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich*. Ostfildern 2007, s. 645–674

²⁾ Vladimír J. Sedlák, *Soupis nobilitačních diplomů v okresním muzeu v Litomyšli*. Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze, 12, 1971, s. 16–19; Michal Fiala – Jakub Hrdlička – Jan Županič (eds.). *Erbovní listiny Archivu hlavního města Prahy a nobilitační privilegia studentské legie roku 1648*. Praha 1997; Karel Müller, *Erbovní listiny v archivech Slezska a severní Moravy*. Opava 2001 + dodatky 1–3; Michal Fiala – Tomáš Krejčík, *Erbovní listiny Archivu Národního muzea*. Praha 2001; Pavel R. Pokorný, *Erbovní listiny vyšehradských děkanů*. In: *Královský Vyšehrad*, 2. sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla. Kostelní Vydří 2001, s. 269–280; Jakub Mírka, *Soupis erbovních listin SOA v Plzni*. Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni, 2007, s. 81–85; Martin Paukert, *Erbovní listiny ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a okresních archivech Královéhradeckého a Pardubického kraje*. Sborník prací východočeských archivů, 11, 2007, s. 123–148, 12, 2008, s. 81–87 a 15, 2011, s. 131–134; Jiří Brňovják – Jakub

textu studia středověkého umění a rukopisné kultury,³⁾ v jejímž rámci byly zařazeny do obecnější kategorie tzv. iluminovaných listin.⁴⁾ Rovněž nelze opomenout pokrok v poznání diplomatiky středověkých a (raně) novověkých erbovních a nobi-

Hrdlička (eds.), *Litterae armorum. Erbovní listiny v Národním archivu v Praze. Multimediální edice*. Ostrava – Praha 2011; Jan Županič – Michal Fiala – Pavel Koblasa, *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra. Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)*. Praha 2014. Ze zahraniční produkce zejména Ovidius Faust, *Archív mesta Bratislavy 1. Súpis erbových listín zemianských*. Bratislava [1933]; Éva Nyulásziné Straub, *Öt évszázad címerei*. [Budapest] 1987; Gustav Pfeifer, *Wappen und Kleinod. Wappenbriefe in öffentlichen Archiven Südtirols*. Bozen 2001; Costin Feneșan, *Diplome de innobilare si blazon din Banat secolele XVI–XVII*. Timișoara 2007; Waclaw Gojniczek – Mariusz Makowski, *Dokumenty herbowe dla szlachty w zbiorach cieszyńskich*. In: Cieszyńskie studia muzealne / Těšínský muzejní sborník 3. Cieszyn – Český Těšín 2007, s. 167–175; Tamas Szalkai, *Armales transylvanorum. Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiból*. [Budapest] 2009; Gerhard Seibold, *Wappenbriefe aus Bayerisch Schwaben*. In: Herold Jahrbuch. Neue Folge 14. Insingen 2009, s. 235–253; Anton Avar, *A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489*. [Budapest] 2018; Gerhard Seibold, *Der Wappenbrief. Ein Kompendium 1–2*. Köln 2019. Z internetových zdrojů obsahujících reprodukce erbovních a nobilitačních listin především Monasterium.net (<https://www.monasterium.net/mom/IlluminierteUrkundenWappenbriefe/collection>) a AOL Adatbázisok Online, Az MNL címereslevelei (<https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis>).

³⁾ Zejména Dénes Radocsay, *Wiener Wappenbriefe und die letzten Miniaturen von Buda*. Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae (dále AHAASH), 19, 1973, s. 61–73; *týž*, *Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen*. AHAASH, 10, 1964, s. 57–64; *týž*, *Österreichische Wappenbriefe der Spätgotik und Renaissance in Budapest*. Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft, 18, 1964, s. 91–106; *týž*, *Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearing in Hungary*. AHAASH, 11, 1965, s. 241–264, 12, 1966, s. 71–92; *týž*, *Über den Stil einiger Wiener Wappenbriefe der Spätgotik und Renaissance*. In: Genealogica et Heraldica. 10. Internationaler Kongreß. Wien 14.–19. Sept. 1970. Kongressberichte 1–2. Wien 1972, s. 415–420; Ernestine Zolda, *Die gotischen Wappenbriefe in Österreich. Ihre Entwicklung, ihre Form und ihre Künstler 1400–1519*. Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik, 18, 1995/1996, s. 97–131, 153–178, 241–274, 298–319. Z dalších prací výběrově Gyöngyi Török, *Die Bibliotheca Corvina. Buchmalerei und Wappenbriefe zur Zeit Matthias Corvinus*. In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Ausstellung auf der Schallaburg vom 8. Mai bis 1. November 1982. Wien 1982, s. 398–400; Gyöngyi Török – Tibor Klaniczay, *Wappenbriefe, Buch- und Wandmalerei zur Zeit der Jagellonen*. In: *tamtéž*, s. 519–559; Eva Straub, *Wappenbriefe*. In: *tamtéž*, s. 400–405.

⁴⁾ Martin Roland – Andreas Zajic, *Illuminierte Urkunden des Mittelalters in Mitteleuropa*. In: Theo Kolzer – Walter Koch, (Hg.), *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 59. Köln – Weimar – Wien 2013, s. 241–432; Gabriele Bartz – Markus Gneiss (Hg.), *Illuminierte Urkunden. Beiträge aus Diplomatik, Kunstgeschichte und Digital Humanities. Illuminated Charters. Essays from Diplomatic, Art History and Digital Humanities*. Köln – Weimar – Wien 2019.

litačních diplomů.⁵⁾ Jedním ze zkoumaných témat stala také otázka kancelářské provenience vydávaných privilegií, z níž vyplývala jejich reálná či nárokovaná územní platnost.⁶⁾

Stávající historiografie a studium dochovaných originálů ve fondech a sbírkách středoevropských archivů a muzeí poskytují dostatek důležitých informací, jež jsou potřebné k obecnějšímu zhodnocení vývoje zkoumaných erbovních miniatur v širším středoevropském kontextu produkce kanceláří českého a uherského státu, Svaté říše římské, rakouských dědičných zemí (včetně diplomů pro Haličsko-vladiměřské království z přelomu 18. a 19. století) a Sedmíhradska (včetně komparativního období samostatných sedmíhradských vévodů v 16.–17. století). Tohoto potenciálu využili především Lubomír Jankovič a Tomáš Krejčík. První jmenovaný nastínil na základě uměleckohistorického rozboru diplomů uložených v Archivu města Bratislavy obecnější vývojovou typologii erbovních miniatur od 16. do 19. století. Jankovičova periodizace, stratifikovaná primárně podle jednotlivých století, vymezuje čtyři základní vývojové typy (miniatury s prostým pozadím, s oválnou kartuší, architektonickou výzdobou a volnou krajinou) a poukazuje na jejich dobově podmíněné kombinace. Obdobným způsobem uvažoval nad vývojem erbovních miniatur T. Krejčík, který posléze Jankovičova zjištění posléze výrazně prohloubil a inovoval. T. Krejčík vymezil celkem devět kategorií vývoje erbovních miniatur, v nichž zvolil za hlavní kritérium vlastní obsah miniatury, jenž až v druhé řadě doplnil o chronologické zařazení. Jankovičovu typologii rozvedl např. o samostatné kategorie ornamentálních, figurálních a triumfálních miniatur či miniatur s portrétem či postavou vydavatele.⁷⁾

Předkládaná studie si bere za cíl navázat na obě uváděné typologie vývoje erbovních miniatur a obohatit je o prvek kancelářské provenience, který J. Jankovič

⁵⁾ Vyběrově Michal Fiala, *Tři studie k české renesanční heraldice (Znaky měšťanů Starého Města pražského v letech 1526–1618 ve světle salbuchů)*. Heraldická ročenka, 20, 1993, s. 8–19; Tomáš Krejčík, *Diplomatika erbovních listin vydaných českou panovnickou kanceláří ve 14.–18. století*. In: Milan Šišmiš, (ed.), *Erbové listiny. Patents of Arms*. Martin 2006, s. 132–144; Daniel Maier, *Überlegungen zum Formular einiger Wappenbriefe der Reichskanzlei (1338–1500)*. In: *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, 126, 2018, s. 36–37.

⁶⁾ Jiří Brňovják, *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*. Ostrava 2015, s. 129–170; týž, „*Es ist nicht leichters als diese Difficultät zu heben...*“. Tereziánské správní reformy, centralizace monarchie a pojetí české státnosti na příkladu výkonu nobilitační agendy jako výseku majestátních práv české koruny. *Cornova*, 7, 2017, č. 2, s. 29–44; týž, *Proměny raně novověkých bohemikálních erbovních a nobilitačních privilegií*. In: Juraj Šedivý – Ján Való (eds.), *Formy a premeny diplomatickej produkcie v novoveku 1*. Bratislava 2018, s. 14–63.

⁷⁾ Lubomír Jankovič, *Umelecko-historický rozbor armálesov 15.–19. storočia. Typológia a analýza armálesov bratislavskej zbierky*. Slovenská archivistika, 22, 1987, č. 2, s. 114–129; Tomáš Krejčík, *K typologii miniatur v erbovních listinách 18. století 1–2*. Heraldická ročenka, 1982, s. 31–39, 1983,

zcela opomíjí a T. Krejčík zohledňuje jen v minimální míře. Detailněji zpracovaný provenienční pohled umožňuje zařadit erbovní miniaturu, kterou kromě originálů máme k dispozici nejčastěji formou izolované reprodukce, do tvorby konkrétní panovnické kanceláře. Určitá standardizovaná kompoziční schémata, na jejichž existenci L. Jankovič a T. Krejčík upozornili, tak lze v určitém období s velkou jistotou přiřadit k produkci jednoho ze dvou základních kancelářských okruhů, západního (kanceláře říšská, rakouská, česká, haličská) či východního (uherská, sedmihradská), nebo dokonce konkrétní kanceláře.⁸⁾ Tyto kanceláře používaly layout, jenž vycházel z dlouhodobých historických zvyklostí a tradic daného kancelářského okruhu, v jehož rámci se pak lišily jen v detailech. Historický vývoj habsburské monarchie, pozvolné prosazování centralismu a konečné soustředění kanceláří v centru monarchie současně způsobily natolik silnou unifikaci layoutu vydávaných privilegií, která nejpozději od poloviny 17. století na první pohled velmi ztěžuje odlišit diplomy vydané říšskou, rakouskou či českou kanceláří, k nimž se pak od konce 18. století přidaly také diplomy provenience haličské, uherské a sedmihradské. Standardizovaná (nikoliv individuální, zakázkové) podoba erbovních miniatur dostatečně však dokáže i v tomto období unifikované praxe poukázat provenienci vydané písemnosti, již pak lze potvrdit detailnějším studiem vnitřních i vnějších diplomatických znaků s provenienčním charakterem.⁹⁾ Musím upozornit, že v této studii si budu všimát vývojových proměn standardizované (nikoliv individuální, zakázkové) podoby erbovních miniatur a její vazby k otázce provenience privilegia. S odkazem na dostupnou dosavadní literaturu tak vlastní umělecko-historickou stránku povětšinou ponechám stranou.¹⁰⁾

s. 47–57; *týž*, *Erbovní listiny*, s. 17–33; *týž*, *Nové poznatky o vývoji erbovních a nobilitačních listin*. In: J. Brňovják – J. Hrdlička (eds.), *c. d.*, s. 11–72; *týž*, *Zur Typologie der Wappenminiaturen*. Herold-Jahrbuch. Neue Folge, 19, 2014, s. 123–148. Obě typologie shrnul G. Seibold, *c. d.*, 1, s. 380–396.

⁸⁾ K uváděným kancelářím dodejme, že samostatná haličská kancelář existovala podle literatury a dobových dvorských schematicismů v letech 1774–1796 a cca 1798–1802 (haličskou nobilitační agendu vyřizovala nikoliv haličská, ale přímo spojená dvorská kancelář, která rovněž vydávala diplomy s haličskou proveniencí). Sedmihradská kancelář vznikla v první polovině 16. století pro potřeby samostatných sedmihradských knížat, do rukou Habsburků pak přešla na konci 17. století, kdy rovněž přesídlila do Vídně, a zanikla spolu s ostatními vídeňskými kancelářemi v polovině 19. století. Michael Hochedlinger – Petr Mat'a – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit 1. Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien 2019, s. 504–508 (autor hesla končí historii haličské kanceláře rokem 1824), s. 586–589 (autor hesla popisuje existenci haličské kanceláře pouze v letech 1774–1776).

⁹⁾ K provenienčním znakům *srov.* J. Brňovják, *Proměny*.

¹⁰⁾ Následující text této studie je založen především na analýze literatury a pramenů uváděných v pozn. 2 a 3. Tyto zdroje budou dále citovány pouze v nejnnutnějších případech.

Od počátků do 16. století

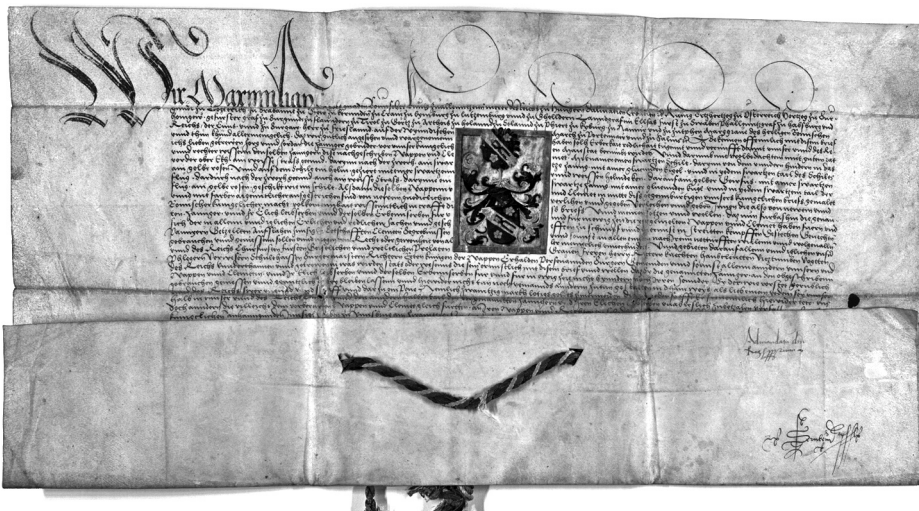
První doložené erbovní diplomy pro fyzické osoby, jejichž součástí byly současně první erbovní miniatury, jsou známy z první poloviny 14. století. Jejich vydavateli byli římsí císaři, kteří si ve středoevropském prostoru nárokovali svrchované právo na udělení šlechtických atributů. Ve stejné době se objevily první erbovní diplomy českých a na počátku 15. století privilegia uherských králů.¹¹⁾ U nejstarších diplomů byl vizuálně zobrazen personální akt donace erbu. Tato forma byla velmi rychle upuštěna a po několik následujících staletí byla užívána kompozičně velmi jednoduchá forma prostého vyobrazení erbu, jenž byl zasazen do zlatého rámu čtvercového nebo obdélníkového tvaru s užší základnou. Pozadí rámu bylo původně prosté, zřejmě až v závěru 15. století se prosadilo zdobení pozadí jemným zlaceným damaskováním rostlinnými rozvilinami. T. Krejčík tento druh nejstarších miniatur označil za prosté.¹²⁾ Nijak výjimečné ale nebylo ani vymalování erbu bez jakéhokoliv rámu a pozadí. V druhé polovině 16. století se objevilo zasazení erbu do oválu (v uherských listinách často troj- či čtyřlaločného), který se dotýkal prostředků stěn zlatého rámu. V 17. století tento ovál nabyl rostlinného charakteru. Použití vnitřního oválu, popř. kartuše, vytvářelo v rozích miniatury dostatečný prostor k dalšímu zdobení. Uvedená kombinace oválu a heraldiky byla v 17. století velmi oblíbená zejména v miniaturách uherských diplomů.

Popsaný typ prosté miniatury převažoval až do konce 16. století v tvorbě všech vídeňských dvorských kancelářů (Obr. 1.). Miniatury neobsahovaly žádné přímé identifikační prvky, které by poukazyvaly na jejich kancelářskou, a tudíž i vydavatelskou provenienci. Až v závěru století se v rozích některých miniatur začaly objevovat panovnické a zemské znaky. V miniaturách uherských listin byly v horních rozích znaky císařský a uherský, v některých případech znaky vyplnily všechny čtyři rohy (říšský, polcený uherský, český a rakouský).¹³⁾ V případě absence heraldiky umožňuje určení kancelářské proveniencie až studium dalších konkrétních provenienčních prvků, přítomných mezi vnitřními, a především vnějšími diplomatickými znaky vydaného privilegia. Z vnějších znaků to je zejména jazyk (říšská privilegia preferovala němčinu, v „bilingvní“ česko-německé tvorbě české

¹¹⁾ J. Arndt, *c. d.*, s. 161–166; H. Jäger-Sunstenau, *c. d.*, s. 20–22; Tomáš Krejčík, *K počátkům erbovních listin*. Sborník prací Filosofické fakulty Ostravské univerzity 144. Historie 2. Ostrava 1994, s. 23–24; T. Krejčík, *Erbovní listiny*, s. 8–9; G. Pfeifer, *Wappen und Kleinod*, s. 11–12; Rostislav Nový, *První dochovaná erbovní listina české proveniencie*. Genealogické a heraldické listy, 27, 2007, č. 1, s. 14–27, s. 41–60; Tomáš Krejčík, *Erby a nobilitační listiny*. In: František Šmahel – Lenka Bobková – Pavlína Mašková – Robert Novotný (eds.), *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*. Praha 2012, s. 439–441.

¹²⁾ T. Krejčík, *Nové poznatky*, s. 32.

¹³⁾ É. Nyulásziné Straub, *Őt évszázad*, s. 58–59 (příklady z let 1574 a 1578).

Obr. 1.
Říšský erbovní diplom Maxmiliána I. z roku 1501. Archiv města Bratislavy,
Zbierka šľachtických a zemianských listín, erbov a heraldických znakov, č. 175.

Obr. 2.
Uherský nobilitační diplom (armáles) Ferdinanda III. z roku 1655. Archiv města Bratislavy,
Zbierka šľachtických a zemianských listín, erbov a heraldických znakov, č. 172.

kanceláře výrazně převažovala čeština, uherské a sedmihradské diplomy používaly výhradně latinu), umístění miniatury (u říšských a českých uprostřed textu, v levém horním rohu u uherských a sedmihradských), přítomnost výrazného zdobení po stranách diplomu (typické až do konce 18. století pro uherské a sedmihradské charty. Obr. 2.), opatření mandační poznámkou (ta u uherských a sedmihradských listin absentovala) a přivěšení příslušné panovnické pečeti. Rovněž vlastní text obsahoval řadu formulářových obrátů provenienčního charakteru.¹⁴⁾

16.–17. století

V erbovních miniaturách říšských, rakouských a českých diplomů se začala ve druhé polovině 16. století pozvolna prosazovat výrazná architektonická kompozice, jejímž základem byl výklenek rámovaný dvěma sloupy a završený obloukem. Náznaky této kompozice v podobě dvou sloupů po stranách miniatury známe již z konce 15. století a častěji pak v průběhu 16. století, kdy již bývaly doplněny zaklenutím. Definitivně ale tato kompozice nad předchozím typem prosté miniatury zvítězila až na přelomu 16. a 17. století a ve své základní podobě se udržela až do konce 17. století.

Velký prostor k maximálnímu výtvarnému využití potenciálu architektonické kompozice přinesl přechod říšské, české a rakouské kanceláře, existující od dvacátých let 17. století, k vyhotovování diplomů ve formě v knižní vazbě („*in forma libelli*“). V českém prostředí tyto libely do poloviny 17. století v zásadě vytlačily tradiční jednofoliové charty; v Říši a rakouských dědičných zemích jejich produkce nebyla po kvantitativní stránce zřejmě nijak zásadní. Naopak v Uhrách a Sedmihradsku setrvaly charty v oblibě až do závěru 18. století, (uherská kancelář sporadicky vydávala libely již v době vlády Leopolda I., četnější produkci sledujeme až za Marie Terezie). V libelech byla miniaturám věnována celá jedna strana folia: v říšských, rakouských a českých, stejně jako posléze haličských, nejčastěji na pátém nebo šestém foliu (pro miniatury českých diplomů bylo typické lemování rádkem textu při horním i dolním okraji); v uherských libelech bylo využito celé recto prvního folia. Je zjevné, že uvedené formy umístění miniatury vycházely z původní kompozice chart. Původně pozdně humanistická, resp. manýristická architektonická kompozice byla v průběhu 17. století inovována zakomponováním perspektivně se zužující mramorové dlažby v dolní třetině miniatur (tento prvek byl znovuobjeven v polovině 18. století).

¹⁴⁾ K pečetím srov. Jiří Brňovják, *Velká znaková pečeť Marie Terezie – zánik samostatné české panovnické sfragistiky*. In: Sylvia Némethová (ed.), *Mária Terézia a jej doba vo svetle pomocných vied historických*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou pri príležitosti 300. výročia narodenia Márie Terézie. Bratislava 2017, s. 38–63. K provenienčným prvkům včetně formulářových obrátů viz J. Brňovják, *Proměny*.

Od vlády Rudolfa II. byly miniatury doplňovány o motiv postav stojících na soklech obou postranních sloupů: zde bývaly vymalovány postavy vydavatelů, antických alegorií, bohyň a hrdinů, mýtických předků vydavatele, křesťanských světců, antických bojovníků, rytířů či soudobě oděných vojáků. Jejich symbolický obsah se váže buď k osobnostem vydavatelů, nebo k postavám příjemců, jejich kariérám a vykonaným zásluhám. Z provenienčního hlediska jsou zajímavé postavy svatých, pokud zpodobňují vazbu vydavatele či spíše příjemce k určité zemi, jako např. sv. Václav a sv. Ludmila.¹⁵⁾

Architektonická kompozice umožňovala využití několika prvků, jež heraldickou formou informovaly o konkrétní panovnické vydavatelské pravomoci. V říšských diplomech byl do zaklenutí oblouku umístěn císařský znak, popř. více či méně reálně ztvárněná podobizna vydavatele-panovníka (zejména v době Rudolfa II.). Císařský znak byl převýšen císařskou korunou a v závěru vlády Rudolfa II. doplněn o kolanu Řádu zlatého rouna. Erbovní miniatury listin jednotlivých rakouských arcivévodů sledovaly do druhé poloviny 17. století říšskou a dvorskou tradici.¹⁶⁾ V českých diplomech byl navíc do pravého horního rohu umístěn znak Uher a do protějšího levého horního rohu znak Čech. Oba znaky byly opatřeny královskými korunami, které byly vymalovány buď v univerzální podobě, nebo se snažily zpodobňovat originály korun svatoštěpánské a svatováclavské. V období let 1611–1612, tedy mezi přijetím české královské hodnosti Matyášem II. a jeho nástupem na císařský stolec, byl do zaklenutí umístěn uhersko-český královský znak se středním rakousko-burgundským štítkem a korunovaný svatováclavskou korunou, v horních rozích pak můžeme vidět znaky Moravy a Slezska.¹⁷⁾

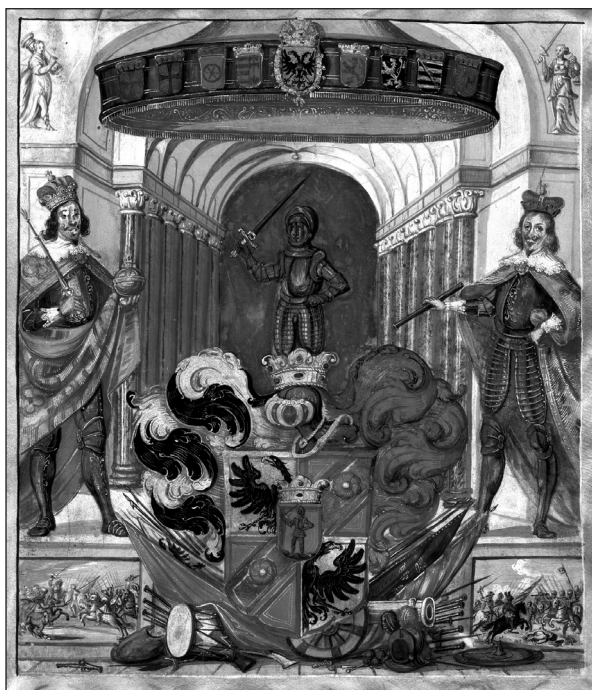
U říšských listin se od dvacátých let 17. století setkáváme se symbolickým zobrazením kurfiřtského kolegia. Toto zobrazení bylo nejčastěji ryze heraldické a respektovalo aktuální dělení kurfiřtského kolegia na tři členy duchovní (vpravo) a čtyři světské (vlevo), které rozděloval císařský znak, popř. medailon s císařovým portrétem. V několika případech v průběhu druhé poloviny 17. století mohl skupinu duchovních kurfiřtů uzavírat uherský královský znak (Obr. 3.). Přítomnost znaku tohoto teritoria ležícího již za hranicemi Říše lze teoreticky vysvětlit potřebou symetrického rozdělení znaků do dvou početně shodných částí. Tuto teorii podporuje skutečnost, že když v devadesátých letech 17. století přibyla devátá kurfiřtská hodnost pro brunšvicko-lüneburské (hannoverské) vévody, následně již uherský znak nebyl do miniatur zařazován (opět zřejmě z kompozičních důvodů). Erby kurfiřtů byly opatřeny odpovídajícími hodnostními korunami, tj. knížecí či královskou, v případě české a uherské opět věrně napodobující originály. Kurtoazní umístění uherského a českého znaku, jež zahajoval „lavici“ světských kurfiřtů, po

¹⁵⁾ M. Fiala – J. Hrdlička – J. Županič (eds.), *c. d.*, č. 81 (1649).

¹⁶⁾ G. Pfeifer, *Wappenbriefe*, passim.

¹⁷⁾ M. Fiala – J. Hrdlička – J. Županič (eds.), *c. d.*, č. 66 (1611).

Obr. 3.
 Erbovní miniatura
 s heraldickou variantou
 kurfiřtského motivu v říšském
 diplomu Ferdinanda III.
 z roku 1640.
 Národní archiv, Česká dvorská
 kancelář, inv. č. 203.

stranách císařského znaku současně dokládá jejich pozici nejvýznamnějších královských hodností, jimiž vládnoucí císaři z habsburského rodu disponovali.

Již méně častěji, nepochybně pro technickou i uměleckou náročnost, se objevuje figurálně-heraldické vyobrazení členů kurfiřtského kolegia sedících na lavici, v čele s císařem na vyvýšeném říšském trůnu s případným baldachýnem. Jednotlivé postavy lze identifikovat podle erbů, které byly zavěšeny nad jejich hlavami, popř. podle atributů jejich konkrétní kurfiřtské hodnosti, jež drželi v rukou. Analogicky k čistě heraldickému kurfiřtskému motivu oddělovala na konci 17. století duchovní kurfiřty od panovníka postava uherského krále. Z kompozičních důvodů mohla postava uherského krále současně prezentovat následníka trůnu, pokud již držel českou a uherskou korunu (Ferdinand IV.), v případě jeho absence českého krále přímo zastupoval vládnoucí panovník (Leopold I.).¹⁸⁾

Kurfiřtský motiv nebyl striktně omezen jen na miniatury říšských diplomů, ale v plně přejaté či adaptované podobě pronikl rovněž do palatinských diplomů a či dokonce do českých a uherských diplomů. Českou provenienci jednoznačně sym-

¹⁸⁾ Např. *tamtéž*, c. d., č. 90 (1653), 98 (1697). K dřívějším interpretacím srov. T. Krejčík, *Nové poznatky*, s. 46–47; převzal J. Brňovják, *Proměny*, s. 38.

bolizuje umístění uherského a českého znaku buď v horních rozích miniatury, navíc viditelně se lišících svou velikostí od řady kurfiřtských znaků v klenutí oblouku, nebo na postranní sloupy, tedy pod řadu kurfiřtských znaků. Třetí možností bylo zařazení uherského a českého znaku hned po stranách císařského znaku, tedy v dané kompozici z kurtoazního hlediska na místa nejpřednější. Analogii kurfiřtské znakové kompozice v českém prostředí lze vidět v miniatuře z roku 1662: uprostřed v rostlinném oválu prostá podobizna císaře, vpravo korunované štítky se slezským, dalmatským a uherským polceným znakem, vlevo znaky Čech, Chorvatska a Moravy; heraldická kompozice se jistě opírala o počáteční pasáž panovnické titulatury v intitlaci na titulní straně diplomu. Obdobný příklad, ovšem pro uherské prostředí, a tedy se znaky uherských zemí, je doložen z roku 1655.¹⁹⁾

V miniaturách architektonického typu v diplomech rakouských arcivévodů včetně doznívajících miniatur prostého typu byla často užívána dvojice znaků rakouského a císařského, umístěných do obou horních rohů. Toto pořadí symbolicky poukazuje na pozici vydavatele jakožto příslušníka některé z vedlejších „alpských“ linií, které byly založeny potomky Ferdinanda I. V případech opačného řazení s případným doplněním o císařský znak uprostřed byl vydavatelem příslušník primogeniturní linie, jenž byl současně panujícím císařem a českým a uherským králem a který dotýčný diplom vydal ve prospěch příjemce z dědičných zemí prostřednictvím své říšské kanceláře. Uvedená vazba uvedené symboliky ale nemusela platit bezvýhradně a mohlo docházet ke kompoziční záměně. Na provenienci kanceláře tyrolské (hornorakouské) linie může upozornit přítomnost tyrolského zemského znaku, ať již samostatného či umístěného do levého pole pohlceného štítu, jehož pravé pole neslo rakouský znak. Panovnická symbolika v císařských privilegiích pro příjemce z rakouských zemí mohla být rozhojněna a pak nabývala např. této podoby (1605): v horní části miniatury uprostřed císařský znak, vpravo uherský a vlevo český znak, v dolní části vpravo rakouský a vlevo tyrolský znak. Uherský a český znak byly korunovány, rakouský a tyrolský nikoliv. V rudolfinské době se na místě prostého rakouského znaku setkáme s minuciózním vyobrazením plného arcivévodského znaku s tyrolskou orlicí v srdečním štítku. Arcivévodové ze štyrské linie mohli použít osobní erb, jako např. arcivévoda Maxmilián II., který tak současně prezentoval svou hodnost velmistra řádu německých rytířů.²⁰⁾

S popsávanými variantami symbolického vyjádření pozice vydavatele v rámci habsburského rodu, a tedy rovněž z něj plynoucí kancelářské proveniencie, se setkáme i v období od dvacátých let 17. století, kdy se z říšské kanceláře vydělila samostatná rakouská dvorská kancelář, která po vyměnění samostatné linie tyrolských arcivévodů roku 1665 získala do své kompetence také Tyrolsko a Přední Rakousy. Z roku

¹⁹⁾ O. Faust, *c. d.*, č. 82 (1655); M. Fiala – T. Krejčík, *c. d.*, č. 33 (1667), 61 (1665); M. Fiala – J. Hrdlička – J. Županič (eds.), *c. d.*, č. 77 (1642), 93 (1662), 100 (1680).

²⁰⁾ G. Pfeifer, *Wappen*, č. 29 (1578), 33 (1584), 45 (1603), 47 (1605).

1635 pochází miniatura z diplomu Ferdinanda II., v níž trojici znaků při horní hraně rámu tvoří rakouský, císařský a tyrolský – tato kombinace ukazuje na Leopoldovu pozici regenta Vnitřních Rakous, neboť tyrolský hrabě Ferdinand Karel byl v té době nezletilý.²¹⁾ V rakouském prostředí ovšem miniatury velmi často žádnou vydavatelskou heraldickou symboliku neobsahovaly.²²⁾

Miniatury v jednofoliových „*armálesech*“, které byly kanceláři uherskou a sedmihradskou stabilně vydávány po celé 17. století bez ohledu na vítězství libelů v „*západních*“ kancelářích, bývaly mnohem prostší. Erb byl umístěn do oválné kartuše lemované rostlinným věncem nebo do architektonické kompozice. Zdá se, že minuciózní architektonická kompozice nenašla v konzervativním uherském a potažmo sedmihradském prostředí tak masivní uplatnění, jako v miniaturách „*západních*“ kanceláří. Pokud byla užita státoprávní symbolika, pak např. takto: na horní hraně věnce byl umístěn korunovaný císařský znak; v pravém horním rohu miniatury se nacházel starouherský znak a vpravo novouherský, popř. vpravo polcený uherský a vlevo český. Jiné příklady ukazují užití pouhé dvojice znaků (uherský a český, císařský a uherský), či čtveřice (v dolních rozích rakouský a staroburgundský nebo dalmatský a chorvatský).²³⁾

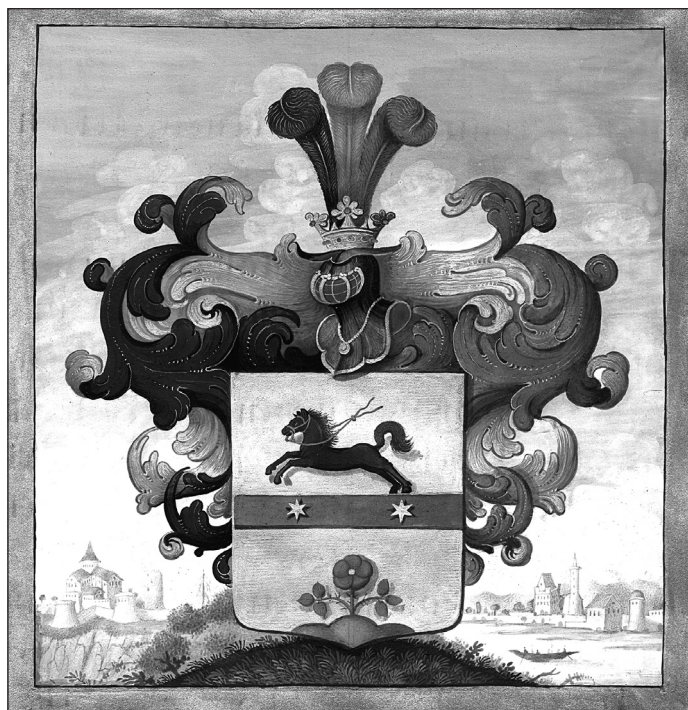
Miniatury v diplomech sedmihradských knížat byly až do konce 17. století, kdy Sedmihradsko převzali Habsburkové, zřejmě povětšinou vymalovány v tradiční prosté pozdně gotické kompozici, v níž byl udělený znak umístěn do zlatého rámu s damaskovaným pozadím, popř. do trojlaločné kartuše uprostřed. Sedmihradské miniatury se nevyhýbaly ani renesanční architektonické kompozici, byť zřejmě nepřilíživě často. V případech, kdy si sedmihradský vévoda nárokoval titul uherského krále, se při horní hraně zlatého rámu nacházela trojice znaků Uher (vpravo), rodového erbu vládnoucího sedmihradského knížete (uprostřed) a Sedmihradska (vlevo). Takto se heraldicky prezentoval Štěpán Bočkaj, poté co roku 1605 získal od osmanského sultána Ahmeda I. lénem uherský královský titul. Kombinaci královských znaků Uher a Čech vidíme v miniatuře z diplomu z roku 1646: přítomnost uherského znaku lze interpretovat jako odkaz na skutečnost, že sedmihradský kníže Jiří I. Rákóczi se na základě smlouvy s Ferdinandem III. z roku 1645 stal držitelem sedmi uherských komitátů; zakomponování českého znaku již takto explicitně vysvětlit nelze.²⁴⁾ Zřetelná inklinace k jednoduchým kompozicím a nevalná umělecká kvalita poukazuje na nedostatek dostatečně zručných malířů, kteří by nijak velké sedmihradské kanceláři byli k dispozici.

²¹⁾ *Tamtéž*, č. 55 (1635); jiný příklad viz M. Fiala – T. Krejčík, *c. d.*, č. 76 (1635).

²²⁾ G. Pfeifer, *c. d.*, passim.

²³⁾ K. Müller, *c. d.*, č. 8; É. Nyulásiné Straub, např. č. 71 (1602), 76 (1609), 78 (1619), 83 (1636); Frederik Federmayer, *Heraldický svět richtára Burgstallera a jeho predkov*. WOCH, 6–7, 2018–2020, s. 170, obr. 4.

²⁴⁾ T. Szalkai, *Armales*, č. 4 (1605), 8 (1606), 30 (1646).

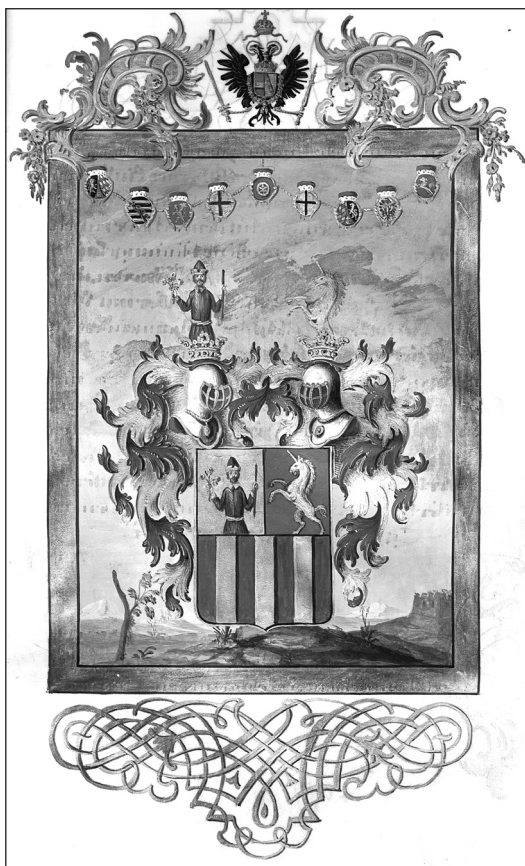
Obr. 4.
Erbovní miniatura
v českém nobilitačním
diplomu Karla VI.
z roku 1726.
Národní archiv, Česká
dvorská kancelář,
inv. č. 341.

První polovina 18. století

Architektonická koncepce v miniaturách diplomů „západních“ kanceláří byla na počátku 18. století nahrazena zcela iluzivním krajinným pozadím. Tato kompozice nabízela ve své dolní části jistý prostor k symbolickému vyjádření možnosti profese či vykonaných zásluh příjemce. Pro miniatury z diplomů české dvorské kanceláře bylo typické naprosté oprostění od jakékoliv doprovodné výzdoby včetně vydavatelské symboliky (Obr. 4.). Ve čtyřicátých letech, těsně před zánikem samostatné české kanceláře, se v popředí iluzivní krajiny začala objevovat mramorová dlažba, na níž byl naznačen šikmý stín štítu erbu, jenž byl nad ní umístěn.

V kompozici říšských miniatur, které používaly obdélníkový zlatý rám s užší základnou, se pro výmalbu pozadí rovněž prosadila individuálně ztvárněná iluzivní krajina, navíc často doplňovaná symboly vztahujícími se nejčastěji k profesi příjemce listiny. Vedle tvaru zlatého rámu byla dalším prvkem potvrzujícím jednoznačně říšskou provenienci výše popsaná kurfiřtská heraldická kompozice. Kurfiřtské znaky byly položeny na horní hraně zlatého rámu, nad nimiž uprostřed se v kartuši s rostlinným rámem nacházel císařský znak převýšený císařskou korunou. Císařský znak mohl být nahrazen podobiznou panovníka. Změnilo se rovněž řazení znaků, které již striktně nedodržovalo dělení kolegia na duchovní

Obr. 5.
 Erbovní miniatura
 v říšském nobilitačním diplomu
 Josefa II. z roku 1776.
 Archiv hlavního města Prahy,
 Pergamenové listiny,
 sign. PGL II-151.

a světskou část. Rovněž se stalo zvykem opatřovat všechny znaky bez ohledu na titulární pozici výhradně knížecími čapkami. Mezi kurfiřtskými znaky nechyběl český znak, zato – jak bylo výše zmíněno – zcela absentoval znak uherský. Umístění nebo zavěšení znaků bylo velmi variabilní, nejčastěji na velmi dekorativně ztvárněných akantových rozvilinách či arabeskách, které v některých případech vycházely přímo z císařského znaku. K zavěšení často sloužily ozdobná šňůra či řetěz, které splývaly z horních rohů rámu. Popsaná koncepce včetně znakové výzdoby byla říšskou kanceláří používána až do zániku Svaté říše římské roku 1804 (Obr. 5.).

Diplomy rakouské dvorské kanceláře stále více či méně věrně kopírovaly říšský styl. Kurfiřtská znaková kompozice mohla být modifikována užitím pětice znaků jednotlivých království habsburské monarchie, kterou doplňoval nárokovaný znak Kastilie. Ve třicátých letech se v dolní části rakouských miniatur objevila iluzivní mramorová dlažba a z kartuše s císařským znakem jako divadelní opona visela

purpurová drapérie se zlatými trásněmi a šňůrami se štrápci. Tyto dva motivy byly posléze použity v následující etapě vývoje erbovních miniatur v diplomech dědičných zemí.²⁵⁾

Druhá polovina 18. století a první tři desetiletí 19. století

Jak bylo výše řečeno, miniatury v říšských diplomech si stále udržovaly koncepci z první poloviny 18. století. Stabilním se stalo zavěšení kurfiřtských znaků pomocí řetězu, který splýval z rohů horní hrany rámu přímo do pozadí miniatury. Na rámu byla umístěna dvojice individuálně ztvárněných zdobných rokajů, mezi nimiž se nacházel císařský znak. Miniatura mohla být případně doplněna o zdobnou rozvilinu ve volném prostoru pod dolním okrajem zlatého rámu. V řazení kurfiřtských znaků se stalo zvykem klást erby duchovních doprostřed, tedy vzhledem k nad ně umístěnému císařskému znaku na kurtoazně nejčestnější místo. Na rozdíl od miniatur diplomů pro dědičné země (viz níže) nemusely říšské miniatury vždy obsahovat při stranách zlatého rámu purpurovou drapérii se zlatými trásněmi.

Říšský zvyk vkládat k horní hraně zlatého rámu vydavatelskou symboliku byl zřejmě jedním ze základních inspiračních východisek nové koncepce vyobrazení erbovních miniatur v diplomech, jež byly od počátku padesátých let 18. století vydávány vídeňským direktoriem pro dědičné země. Stejně jako pro všechna folia diplomu byla v této době i pro vytváření erbovních miniatur zavedena univerzální a zřejmě předtíštěná šablona. Zlatý rám byl zdoben purpurovou drapérií se zlatými trásněmi splývající ze středu horní hrany. V horních rozích se nacházely v korunovaných rokajových kartuších uherský znak (vpravo), český znak (vlevo) a uprostřed ve vyvýšené pozici malý císařský znak. Kartuše byly ozdobeny velmi dynamickými rokajemi a navzájem spojeny zlatými šňůrami se štrápci. Císařský orel nesl na hrudi malý oválný rakouský štítek s arcivévodskou korunou, pro sporadicky vydávané české knížecí a vévodské listiny od roku 1746 byl naopak typický český zemský znak s královskou korunou.²⁶⁾ Po nástupu Marie Terezie císařský orel ztratil svou císařskou korunu, která se vrátila s nástupem Josefa II., tehdy byl císařský orel navíc doplněn o říšské vladařské atributy (meč, žezlo a jablko/sféru). Během krátké existence tzv. spojené česko-rakouské a haličské dvorské kanceláře na přelomu první a druhé dekády 19. století byly v kartuších zobrazovány znaky Čech a Haličsko-vladiměřského království (stará varianta)²⁷⁾ (Obr. 6.).

²⁵⁾ G. Pfeifer, *Wappen*, s. 132, č. 86; M. Fiala – J. Hrdlička – J. Županič (eds.), *c. d.*, č. 115, 1733.

²⁶⁾ K problematice udílení českých knížecích a vévodských titulů *rov.* J. Brňovják, *Šlechticem*, s. 46, 92–97.

²⁷⁾ K. Müller, *c. d.*, č. 66 (1618). Dobové schematismy uvádí spojenou česko-rakouskou a haličskou dvorskou kancelář v ročnicích 1807–1815.

Obr. 6.

Nobilitační diplom Marie Terezie ve formě libelu ze spojené česko-rakouské a haličské dvorské kanceláře z roku 1816. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Sbíрка pergamenových diplomů, neinv.

Vnitřek unifikovaného rámu miniatur v diplomech direktoria, resp. spojené dvorské kanceláře obsahoval tříúrovňové iluzivní pozadí, jehož základ tvořila při dolním okraji vymalovaná mramorová dlažba, na ni navazující krajinný pás (nejčastěji s vodním tokem, lesnatým porostem, stavebními objekty či ruinami a hornatým horizontem) a podvečerní nebe s jemně naznačenou oblačností, které vyplňovalo většinu plochy pozadí. Především od závěru 18. století mohl být vymalovaný erb umístěn na mramorový sokl, který v některých případech sloužil také jako podstavec štítonošů. Jak již bylo výše uvedeno, užití dlažby v iluzivním pozadí a purpurové drapérie pravděpodobně vycházelo z miniatur v diplomech dřívější rakouské dvorské kanceláře.

Diplomy vydávané na přelomu 18. a 19. století spojenou dvorskou kanceláří pro Halič přirozeně zcela přejala úzus miniatur z diplomů pro dědičné země. V kartuši uprostřed horní hrany rámu se nacházel původní polcený haličsko-vladiměřský

znak převýšený královskou korunou. V kartuších v horních rozích byly znaky Osvětimského knížectví (vpravo) a Zátorského knížectví (vlevo). Po ustavení rakouské císařské hodnosti a zavedení nové panovnické titulatury byl haličský znak v pravé polovině štítu změněn dělením červeným břevnem, na němž stála v horním modrém poli černá kavka, zatímco do dolního pole byl umístěn starý haličský znak (tři zlaté koruny v modrém poli).²⁸⁾

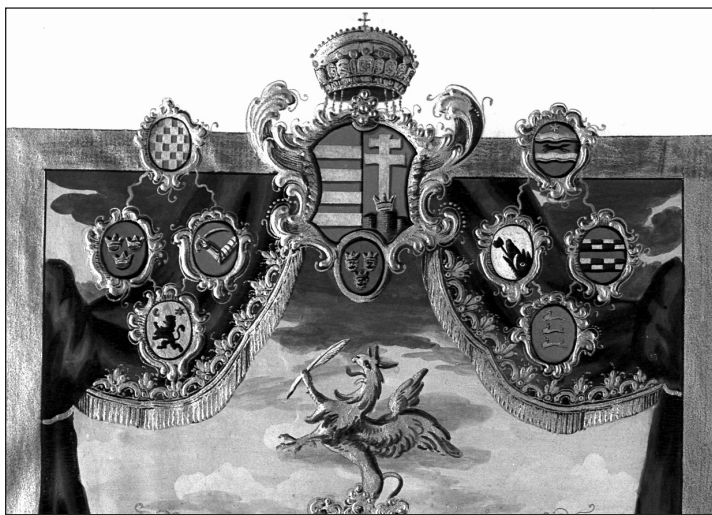
Miniatury v uherských libelech z druhé poloviny 18. století a první poloviny 19. století vykazovaly několik vývojových variant. Ještě na počátku 19. století se setkáme s kompozicí, která zjevně kopírovala současný úzus spojené dvorské kanceláře, ovšem s tím rozdílem, že do často výrazně méně zdobených rokajových kartuší, umístěných na horní hraně zlatého rámu byl vpravo vymalován znak Dalmácie, uprostřed polcený znak Uher korunovaný realisticky ztvárněnou svatoštěpánskou korunou a vlevo znak Chorvatska. V některých miniaturách byly pouze znaky dva, v pravém horním rohu uherský a v levém horním rohu český. Popsaná kompozice bývala po říšském vzoru obohacena o znaky tehdejších jednotlivých zemí svatoštěpánské koruny (Obr. 7.).

Klasická „tereziánská“ forma ztvárnění miniatur v diplomech pro dědičné země i Halič setrvala až do přelomu druhého a třetího desetiletí 19. století, kdy byla v souvislosti s inkorporací šlechty italských držav a Haliče do jednotného systému nobility Rakouského císařství inovována zvýšením počtu zemských znaků: po pravé straně císařského orla s rakouským znakem na prsou byly ve dvou velmi dynamicky zdobených oválných kartuších umístěny korunované znaky Lombardie a Čech, po levé straně Haliče a Benátek (Obr. 8.). Ve třicátých letech byl zlatý rám miniatur nahrazen dvěma sloupy na dvojstupňovém podstavci, případně zaklenutých římsou s obloukovou lunetou či tympanonem. Z římsy splývala purpurová drapérie, prostá či zdobená zlatým vyšíváním, trásněmi a šňůrami zakončenými uzly a trásněmi. Pozadí miniatur stále setrvalo při iluzivním ztvárnění dlažby se soklem držícím udělený erb, krajinomalby a oblohy s jemnými mraky (Obr. 9.). Propracovaný klasicistní architektonický rám se mohl v závěru třicátých let opět proměnit v prostý, avšak vícebarevný rám, z jehož vnitřních okrajů splývala drapérie nesoucí v horních rozích čtyři výše popsané zemské znaky, uprostřed horní hrany rámu pak byl tradičně umístěn císařský znak s habsbursko-rakousko-lotrinským štítkem.²⁹⁾

Také uherské diplomy, charty či od konce 18. století libely, plně využívaly soudobý dvorský úzus a jejich erbovní miniatury se vykazovaly takřka identickou kvalitou zpracování – mezi uherským kancelářským personálem je sice doložen samostatný erbovní malíř, který byl jistě úzce napojen na své kolegy soustředěné

²⁸⁾ Sławomir Górzynski, *Arystokracja polska w Galicji*. Warszawa 2009, obrazová příloha; K. Müller, *c. d.*, např. č. 48 (1776) a 66 (1816).

²⁹⁾ K haličským miniaturám S. Górzynski, *c. d.*, obrazová příloha.

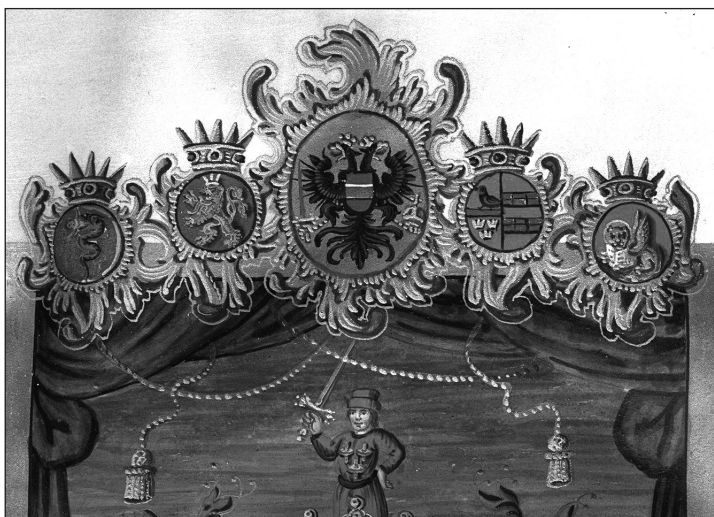

Obr. 7.

Výřez horní části uherské erbovní miniatury v nobilitačním diplomu Leopolda II. z roku 1790.

Archív mesta Bratislavy,

Zbierka šľachtických a zemianskych listín, erbov a heraldických znakov, č. 2.

Obr. 8.

Výřez horní části erbovní miniatury v nobilitačním diplomu Ferdinanda I.

z dvorské kanceláře z roku 1819. Archív města Prahy,

Pergamenové listiny, sign. PGL V-144.

Obr. 9. Erbovní miniatura
v nobilitačním diplomu
Ferdinanda I. ze spojené dvorské
kanceláře z roku 1836.
Archiv hlavního města Prahy,
Pergamenové listiny,
sign. PGL II-85.

při říšské kanceláři pracující rovněž pro spojenou dvorskou kancelář.³⁰⁾ Ve třicátých letech 19. století byla v miniaturách užívána zjednodušená kompozice: zlatý rám byl prost jakýchkoliv ozdob, uprostřed jeho horní hrany byl v bohaté rokajové kartuši vymalován polcený uherský znak se svatoštěpánskou korunou, v pozadí miniatury bylo nadále vymalováno tradiční iluzivní pozadí o třech vrstvách (dlažba, krajina, obloha). Takřka v totožném duchu byly koncipovány miniatury sedmihradských diplomů: nejčastěji se uprostřed horní hrany rámu nacházel sedmihradský znak korunovaný vévodskou korunou; iluzivní pozadí mohlo být klasické tříúrovňové s výhledem do krajiny či ryze architektonické, jež imitovalo prostou zeď se dvěma sloupy a podstavcem, na němž stál vymalovaný erb. Pozdější doklady ze čtyřicátých let 19. století prezentují užití poněkud dynamičtější kompo-

³⁰⁾ Michael Göbl, *Wappenmaler an den Wiener Hofkanzleien von 1700 bis zum Ende der Monarchie. Herold-Jahrbuch*. Neue Folge, 9, 2004, s. 36–39, 41–45.

Obr. 10. Erbovní miniatura
v nobilitačním diplomu
Marie Terezie
pro Haličsko-vladiměřské
království z roku 1776.
Zemský archiv v Opavě,
pobočka Olomouc,
Rodinný archiv Fries-Terschů,
Chudobín, inv. č. 1.

zice, která byla typická pro diplomy spojené dvorské kanceláře včetně haličské provenience: erb stál na mramorovém soklu v iluzivně ztvárněném uzavřeném architektonickém prostředí a přes římsu postranních sloupů byla přehozena drapérie.³¹⁾

Od třicátých let 19. století do zániku monarchie

Ve třicátých letech 19. století můžeme v nobilitačních diplomech všech stávajících dvorských kanceláří (spojené dvorské, uherské a sedmihradské), sledovat zásadní zjednodušení formuláře diplomů. Tato reforma se projevila rovněž na vyobrazení udílených erbů, která několikasetletou tradici miniatury. Ponechán byl pouze rám převýšený císařskou korunou, do jehož středu byl umístěn udělený erb. Samotný rám mohl získat velmi propracovaného zdobného vyhotovení. Jakýkoliv další výtvarný prvek či pozadí již zcela absentovaly. Od šedesátých let 19. století byly také strany s vymalovaným erbem zasazeny do unifikovaného rostlinného rámu, jímž byly opatřeny všechny strany libelu, v horní i dolní části rámu mohl být dokonce vypsán blason.

³¹⁾ É. Nyulásziné Straub, *Öt évszázad*, č. 96 (1790).

Nadstandardní ztvárnění

Od 16. století do poloviny 19. století bylo možné dosáhnout výrazně individuálního ztvárnění erbovní miniatury; v zásadě se však vždy jednalo o větší či menší rozvinutí standardně užívané dobové kompozice. Do počátku 18. století bylo individuální vymalování naprosto běžnou, neřkuli převažující formou výbavy miniatury – tento fakt jistě souvisel s užívanou architektonickou kompozicí, která umožňovala do pole miniatury zařadit nejrůznější věcné i figurální symbolické atributy panovnické pravomoci vydavatele a zásluh příjemce (z okruhu zásluh se v dolní části miniatury velmi často objevovaly vojenské trofeje). V 18. století a první polovině 19. století šlo především o individuální formu zlatého rámování, které získávalo architektonické rysy, ztvárnění drapérie, zakomponování dílčích architektonických prvků do pozadí miniatury (sloupů, soklů apod.), hlubší a dynamičtější propracování rokají znakových kartuší či vymalování císařského orla, jenž trůnil na horní hraně rámu s drapérií a se září či palmovými nebo vavřínovými ratolestmi v pozadí. Součástí kompozice mohly být také nejrůznější alegorické postavy. V některých případech mohl být zlatý rám miniatury doplněn zlacenými rokajovými rozvilinami či jimi zcela nahrazen. Možnosti jednotlivých forem nadstandardního zpracování a jejich vzájemných kombinací byly jistě nevyčerpatelné.

Individuálně vyhotovované miniatury byly povětšinou součástí požadavku příjemce na širší nadstandardní výtvarnou výzdobu libelu. V hojnějším počtu se s nimi setkáváme především od druhé poloviny 18. století. Nadstandardnost výzdoby spočívala v kolorování jména příjemce a získaných prerogativů či v doplnění okrajů textu o výrazně propracované, popř. kolorované ozdobné rozviliny nebo perokresby, jejichž obsah nejčastěji symbolicky odkazoval na osobnost a vladařskou hodnost vydavatele a na osobnost příjemce, jeho profesi, vykonané zásluhy a symboliku uděleného erbu. Mimořádně bohatě zdobené zakázkové libely včetně erbovních miniatur nalezneme v produkci všech dvorských kancelářů, stejně jako u listin pro haličské magnáty. Jen nepochybné, že veškeré nadstandardní požadavky ze strany příjemce listiny byly nepochybně patřičně zpoplatněny³²⁾ (Obr. 10.).

³²⁾ K. Müller, *c. d.*, č. 58, 60, 64, 65; T. Krejčík, *Nové poznatky*, s. 25–27. Mimořádnou zakázkovou práci dokládá např. diplom pro Václava Antonína hraběte Kounice z roku 1776. Moravský zemský archiv, G 435 Rodinný archiv Kouniců Slavkov, č. 154a. Forma vyhotovení Kounicova diplomu, finančně velmi nákladná, způsobila značné časové zpoždění expedice diplomu. J. Brňovják, *Šlechticem*, s. 140–151. Uherské a haličské příklady dokumentují ě. Nyulászsiné Straub, *Őt évszázad*, č. 97 (1808); S. Górzsiński, *c. d.*, obrazová příloha; G. Seibold, *c. d.* 2, např. č. 242 (1776), č. 244 (1777), č. 253 (253).

Závěrem

Tato studie se snažila nastínit možnosti doplnění stávajících typologií několika-setletého vývoje erbovních miniatur v prostředí panovnických/dvorských kancelářů ve Vídni o hledisko tzv. provenience, tedy přiřazení z typologického hlediska dostatečně charakteristických, a tedy do značné míry standardizovaných prvků v kompozicích erbovních miniatur ke tvorbě jednotlivých kancelářů, resp. jejich širšího okruhu (západní – česko-rakousko-říšský, východní – uhersko-sedmihradský), tak jak se v základních rysech vyprofilovaly již v období vrcholného a pozdního středověku. Jak je čtenáři jistě zřejmé, jedná se prozatím o pracovní nastínění problematiky, určené k potenciální širší odborné diskusi, byť její základ a mnohé argumenty považují za dostatečně zpracované. Další prostor, pomíne-li značné množství variant individuálního charakteru, které často užívaly symboliku s jasným provenienčním obsahem, se nabízí v rozšíření provenienčního pojetí na výzkum výtvarné výzdoby erbovních a nobilitačních privilegií jako takových, a to nejen z produkce habsburských dvorských kancelářů, ale komparativně také kancelářů říšských suverénů, císařských palatinů či panovníků dalších státních celků sousedících s habsburskou monarchií. I zde můžeme pozorovat výrazné typologické odlišnosti, stejně jako analogie, které ukazují na vazbu (filiaci) k vídeňským kancelářům, které určovaly hlavní vývojové tendence. K prozkoumání této problematiky je ale ještě třeba nejprve provést adekvátní výzkum dostatečného množství konkrétních privilegií.

Archivní prameny

Moravský zemský archiv, G 435 Rodinný archiv Kouniců Slavkov, č. 154a

Literatura

- Anton Avar, *A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489*. [Budapest] 2018.
- Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat secolele XVI–XVII*. Timișoara 2007.
- Daniel Maier, *Überlegungen zum Formular einiger Wappenbriefe der Reichskanzlei (1338–1500)*. In: Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, 126, 2018, s. 36–37.
- Dénes Radocsay, *Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen*. AHAASH, 10, 1964, s. 57–64.
- Dénes Radocsay, *Österreichische Wappenbriefe der Spätgotik und Renaissance in Budapest*. Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft, 18, 1964, s. 91–106.
- Dénes Radocsay, *Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearing in Hungary*. AHAASH, 11, 1965, s. 241–264, 12, 1966, s. 71–92.
- Dénes Radocsay, *Über den Stil einiger Wiener Wappenbriefe der Spätgotik und Renaissance*. In: Genealogica et Heraldica. 10. Internationaler Kongreß. Wien 14.–19. Sept. 1970. Kongressberichte 1–2. Wien 1972, s. 415–420.

- Dénes Radocsay, *Wiener Wappenbriefe und die letzten Miniatoren von Buda*. Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae (dále AHAASH), 19, 1973, s. 61–73.
- Ernestine Zolda, *Die gotischen Wappenbriefe in Österreich. Ihre Entwicklung, ihre Form und ihre Künstler 1400–1519*. Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik, 18, 1995/1996, s. 97–131, 153–178, 241–274, 298–319.
- Éva Nyulásziné Straub, *Öt évszázad címerei*. [Budapest] 1987.
- Eva Straub, *Wappenbriefe*. In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Ausstellung auf der Schallaburg vom 8. Mai bis 1. November 1982. Wien 1982, s. 400–405.
- Frederik Federmayer, *Heraldický svet richtára Burgstallera a jeho predkov*. WOCH, 6–7, 2018–2020, s. 168–178.
- Gabriele Bartz – Markus Gneiss (Hg.), *Illuminierte Urkunden. Beiträge aus Diplomatie, Kunstgeschichte und Digital Humanities. Illuminated Charters. Essays from Diplomatic, Art History and Digital Humanities*. Köln – Weimar – Wien 2019.
- Gerhard Seibold, *Der Wappenbrief. Ein Kompendium 1–2*. Köln 2019.
- Gerhard Seibold, *Wappenbriefe aus Bayerisch Schwaben*. In Herold Jahrbuch. Neue Folge 14. Insingen 2009, s. 235–253.
- Gustav Pfeifer, *Wappen und Kleinod. Wappenbriefe in öffentlichen Archiven Südtirols*. Bozen 2001.
- Gustav Pfeifer, *Wappenbriefe*. In: Werner Paravicini – Jan Hirschbiegel – Jörg Wettlaufer (Hg.). Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Ostfildern 2007, s. 645–674.
- Gyöngyi Török, *Die Bibliotheca Corvina. Buchmalerei und Wappenbriefe zur Zeit Matthias Corvinus*. In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Ausstellung auf der Schallaburg vom 8. Mai bis 1. November 1982. Wien 1982, s. 398–400.
- Gyöngyi Török – Tibor Klaniczay, *Wappenbriefe, Buch- und Wandmalerei zur Zeit der Jagellonen*. In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Ausstellung auf der Schallaburg vom 8. Mai bis 1. November 1982. Wien 1982, s. 519–559.
- Hanns Jäger-Sunstenau, *Die Wappenverleihungen der Deutschen Kaiser 1328–1806*. In: *týž*, Wappen, Stammbaum und kein Ende. Ausgewählte Aufsätze aus vier Jahrzehnten. Wien 1986, s. 20–22.
- Jakub Mírka, *Soupis erbovních listin SOA v Plzni*. Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni, 2007, s. 81–85.
- Jiří Brňovják – Jakub Hrdlička (eds.), *Litterae armorum. Erbovní listiny v Národním archivu v Praze. Multimediální edice*. Ostrava – Praha 2011.
- Jiří Brňovják, „*Es ist nicht leichters als diese Difficultät zu heben...*“.
- Tereziánské správní reformy, centralizace monarchie a pojetí české státnosti na příkladu výkonu nobilitační agendy jako výseku majestátních práv české koruny. Cornova, 7, 2017, č. 2, s. 29–44.

Jiří Brňovják, *Proměny raně novověkých bohemikálních erbovních a nobilitačních privilegií*. In: Juraj Šedivý – Ján Való (eds.), *Formy a premeny diplomatickej produkcie v novoveku 1*. Bratislava 2018, s. 14–63.

Jiří Brňovják, *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*. Ostrava 2015.

Jiří Brňovják, *Velká znaková pečeť Marie Terezie – zánik samostatné české panovnické sfragistiky*. In: Sylvia Néméthová (ed.), *Mária Terézia a jej doba vo svetle pomocných vied historických. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou pri príležitosti 300. výročia narodenia Márie Terézie*. Bratislava 2017, s. 38–63.

Jürgen Arndt, *Die Entwicklung der Wappenbriefe von 1350 bis 1806 unter besonderer Berücksichtigung der Palatinatswappenbriefe*. *Der Herold. Neue Folge*, 7, 1970, č. 8, s. 161–193.

Karel Müller, *Erbovní listiny v archivech Slezska a severní Moravy*. Opava 2001 + dodatky 1–3.

Lubomír Jankovič, *Umelecko-historický rozbor armálesov 15.–19. storočia. Typológia a analýza armálesov bratislavskej zbierky*. *Slovenská archivistika*, 22, 1987, č. 2, s. 114–129.

Martin Paukert, *Erbovní listiny ve Státním oblastním archivu v Zámrsku a okresních archivech Královéhradeckého a Pardubického kraje*. *Sborník prací východočeských archivů*, 11, 2007, s. 123–148, 12, 2008, s. 81–87 a 15, 2011, s. 131–134.

Martin Roland – Andreas Zajic, *Illuminierte Urkunden des Mittelalters in Mitteleuropa*. In: Theo Kolzer – Walter Koch (Hg.), *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 59. Köln – Weimar – Wien 2013, s. 241–432.

Michael Göbl, *Wappenmaler an den Wiener Hofkanzleien von 1700 bis zum Ende der Monarchie*. *Herold-Jahrbuch. Neue Folge*, 9, 2004, s. 9–69.

Michael Hochedlinger – Petr Mat'a – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit 1. Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien 2019.

Michal Fiala – Jakub Hrdlička – Jan Županič (eds.), *Erbovní listiny Archivu hlavního města Prahy a nobilitační privilegia studentské legie roku 1648*. Praha 1997.

Michal Fiala – Tomáš Krejčík, *Erbovní listiny Archivu Národního muzea*. Praha 2001.

Michal Fiala, *Tři studie k české renesanční heraldice (Znaky měšťanů Starého Města pražského v letech 1526–1618 ve světle salbuchů)*. *Heraldická ročenka*, 20, 1993, s. 8–19.

Ovidius Faust, *Archív mesta Bratislavy 1. Súpis erbových listín zemianských*. Bratislava [1933]

Pavel R. Pokorný, *Erbovní listiny vyšehradských děkanů*. In: *Královský Vyšehrad*,

2. Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla. Kostelní Vydří 2001, s. 269–280.
- Rostislav Nový, *První dochovaná erbovní listina české provenience*. Genealogické a heraldické listy, 27, 2007, č. 1, s. 14–27, s. 41–60.
- Sławomir Górczyński, *Arystokracja polska w Galicji*. Warszawa 2009
- Támás Szálkai, *Armales transylvanorum. Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiból*. [Budapest] 2009.
- Tomáš Krejčík, *Diplomatika erbovních listin vydaných českou panovnickou kanceláří ve 14.–18. století*. In: Milan Šišmiš, (ed.), *Erbové listiny*. Patents of Arms. Martin 2006, s. 132–144.
- Tomáš Krejčík, *Erbovní listiny jako specifický druh historického pramene*. In: Michal Fiala – Tomáš Krejčík, *Erbovní listiny Archivu Národního muzea*. Praha 2001, s. 7–40.
- Tomáš Krejčík, *Erbovní listiny*, s. 17–33; *týž, Nové poznatky o vývoji erbovních a nobilitačních listin*. In: Jiří Brňovják – Jakub Hrdlička (eds.), *Litterae armorum. Erbovní listiny v Národním archivu v Praze. Multimediální edice*. Ostrava – Praha 2011, s. 11–72.
- Tomáš Krejčík, *Erby a nobilitační listiny*. In: František Šmahel – Lenka Bobková – Pavlína Mašková – Robert Novotný (eds.), *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*. Praha 2012, s. 439–441.
- Tomáš Krejčík, *K typologii miniatur v erbovních listinách 18. století 1–2*. Heraldická ročenka, 1982, s. 31–39, 1983, s. 47–57.
- Tomáš Krejčík, *Zur Typologie der Wappenminiaturen*. Herold-Jahrbuch. Neue Folge, 19, 2014, s. 123–148.
- Vladimír J. Sedlák, *Soupis nobilitačních diplomů v okresním muzeu v Litomyšli*. Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze, 12, 1971, s. 16–19.
- Wacław Gojniczek – Mariusz Makowski, *Dokumenty herbowe dla szlachty w zbiorach cieszyńskich*. In: *Cieszyńskie studia muzealne / Těšínský muzejní sborník 3*. Cieszyn – Český Těšín 2007, s. 167–175.
- Jan Županič – Michal Fiala – Koblasa Pavel, *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra. Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)*. Praha 2014.

Webové stránky:

- Monasterium.net (<https://www.monasterium.net/mom/IlluminierteUrkunden-Wappenbriefe/collection>).
- AOL Adatbázisok Online, Az MNL címereslevelei (<https://adatbázisokonline.hu/adatbázis/cimereslevel-adatbázis>).

ZUSAMMENFASSUNG

**DER PROVENIENZASPEKT BEI DER ENTWICKLUNGSTYOLOGIE
VON WAPPENMINIATUREN DER WIENER HOFKANZLEIEN IM 16.–19. JAHRHUNDERT**

Es ist der historischen Entwicklung der künstlerischen Seite der Wappen- bzw. Nobilitierungsurkunden im Umfeld des tschechischen Staates bzw. weiter gefasst in der Habsburgischen Monarchie relativ viel Aufmerksamkeit in der bisherigen historiografischen Produktion gewidmet worden. Engagierte Historiker haben sich auf die typologische Klassifikation von Wappenminiaturen konzentriert und sich dabei vor allem auf die Chronologie der Entwicklung der spätmittelalterlichen und (früh-) neuzeitlichen Kunstformen gestützt. Man kann die Wandlungen der Wappenurkunden, ihre künstlerische Seite und vor allem die Wappenminiaturen aber auch hinsichtlich der Entwicklung der Kanzleien betrachten, welche diese wichtigen Schriftstücke produzierten. Es handelte sich vor allem um Hofkanzleien, die am kaiserlichen Hof in Wien konzentriert waren. Eine detailliert ausgearbeitete Provenienz-Übersicht ermöglicht es, die Wappenminiaturen, die uns außer in Originalform am häufigsten in Form isolierter Reproduktionen zur Verfügung stehen, dem Schaffen einer konkreten Herrscherkanzlei zuzuordnen. Diese Kanzleien benutzten ein auf langjährigen historischen Gewohnheiten und Traditionen des jeweiligen Kanzleiumkreises basierendes Layout, und in diesem Rahmen unterschieden sie sich nur in den Details. Die historische Entwicklung der Habsburger Monarchie, die allmähliche Durchsetzung des Zentralismus und schließlich die Konzentrierung der Kanzleien im Zentrum der Monarchie bewirkten eine starke Unifizierung des Layouts der ausgestellten Privilegien, was es spätestens ab Mitte des 17. Jahrhunderts auf den ersten Blick sehr erschwerte, die Diplome, die von der Reichs-, der österreichischen oder böhmischen Kanzlei ausgestellt worden sind, voneinander zu unterscheiden, ab Ende des 18. Jahrhunderts kamen noch Diplome von galizischer, ungarischer und siebenbürgischer Provenienz hinzu. Die standardisierte (nicht individuelle, auf Auftrag gefertigte) Gestalt der Wappenminiaturen lässt allerdings auch in diesem Zeitraum der vereinheitlichten Praxis ausreichend auf die Provenienz des ausgestellten Schriftstücks schließen, die dann durch eingehenderes Studium der inneren und äußeren Diplomatik-Merkmale mit Provenienzcharakter bestätigt wird. Der Provenienzaspekt berücksichtigt zugleich ausreichend die Chronologie sowohl der Diplomatik-, als auch der künstlerisch-historischen Entwicklung der studierten Urkunden. Das Studium der Chronologie der Verwendung standardisierter Kompositionsschemata ermöglicht es, die untersuchte Urkunde der Produktion mindestens einer von zwei grundsätzlichen Kanzleikreisen zuzuordnen, dem westlichen (Reichkanzlei, österreichische, böhmische, galizische Kanzlei) oder dem östlichen (ungarisch, siebenbürgisch), oder sogar einer konkreten Kanzlei. Weitere Provenienz-Unterkriterien der untersuchten Urkunden, vor allem die heraldische Ausschmückung und einige äußere und innere Diplomatik-Merkmale, ermöglichen dann, das Schaffen einer konkreten Hofkanzlei zu identifizieren.

Schlüsselworte: Wappenurkunde – Nobilitierungsurkunden – Heraldik – Entwicklungstypologie – Wappenminiaturen – Hofkanzleien

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

THE PROVENANCE PERSPECTIVE IN THE TYPOLOGY OF THE DEVELOPMENT OF HERALDIC MINIATURES OF THE VIENNESE COURT OFFICES IN THE 16TH – 19TH CENTURIES

The historical development of the artistic aspects of heraldic or ennoblement documents in the environment of the Bohemian state, or more broadly the Habsburg monarchy, has received a great deal of attention in existing historiographical works. Historians have concentrated on the typological classification of heraldic miniatures based primarily on the chronology of the development of late medieval and (early) modern art forms. The changes in heraldic charters, their artistic aspects, and especially heraldic miniatures can also be viewed in terms of their connection to the development of the offices that produced these important documents. These were mainly court offices, concentrated at the imperial court in Vienna. More detailed examination of provenance allows us to attribute a heraldic miniature, which, apart from the originals, is most often available to us in the form of an isolated reproduction, to a particular imperial office. These offices used a layout that was based on the long-standing historical customs and traditions of the relevant group of offices, within which they differed only in terms of details. At the same time, the historical development of the Habsburg monarchy, the gradual establishment of centralism and the final concentration of the offices in the centre of the monarchy led to such a pronounced unification of the layout of issued privileges that, from the mid-17th century at the latest, it is very difficult at first sight to distinguish between diplomas issued by imperial, Austrian or Bohemian offices, to which diplomas of Galician, Hungarian and Transylvanian origin can be added from the end of the 18th century onwards. Even in this period of unified practice, however, the standardised (not individual, custom-made) form of the heraldic miniatures is sufficient to suggest the provenance of an issued document, which can then be confirmed by more detailed study of the internal and external diplomatic symbols relating to provenance. At the same time, the provenance perspective sufficiently takes into account the chronology of the diplomatic as well as the artistic development of the studied documents. Study of the chronology of the use of standardised compositional schemes makes it possible to assign the studied documents to the output of at least one of two basic sets of offices, i.e. western (Imperial, Austrian, Bohemian, Galician) or eastern (Hungarian, Transylvanian), or even a specific office. Other partial provenance-related features of the examined documents, and in particular heraldic adornment and some external and internal diplomatic symbols, then make it possible to identify the work of a specific court office.

Key words: heraldic charters – ennoblement charters – heraldry – typology of development – heraldic miniatures – court offices

Překlad Artlingua, a. s.

Ivana Ebelová

ŽIDOVSKÉ KOMISE SE ZŘEATELEM KE KOMISI EKONOMICKÉ A POLICEJNÍ V PÍSEMNOSTECH ČESKÉ KOMORY V PRVNÍ ČTVRTINĚ 18. STOLETÍ*

Období od druhé poloviny 17. století až do josefinských reforem nebylo pro židovské obyvatelstvo nikterak příznivé. Rozvrácené poválečné hospodářství, obavy většinového křesťanského obyvatelstva z nežádoucí konkurence zvláště v oblasti řemesel, živností a obchodu byly dokonalou živnou půdou protizidovských nálad. Zejména ve městech se tak stále častěji ozývaly požadavky na vypovězení židovského obyvatelstva. Ty ostatně korespondovaly i s mnohými, z vídeňského centra monarchie vycházejícími protizidovskými opatřeními, z nichž řada souvisela právě se snahami o vypovězení židovské minority z Českých zemí či směřovala alespoň k zásadnímu zredukování jejího počtu, případně k udržení početního rozsahu židovské komunity v přesně vymezených hranicích.

Uvedené období je současně dobou provádění řady správních reforem, obdobím zřizování nejrůznějších komisí, zejména v době od počátku 18. století do poloviny čtyřicátých let, a to především při českém místodržitelství a komoře. Po zrušení obou těchto úřadů přecházely tyto komise, pokud nebyla jejich činnost ukončena, pod reprezentaci a komoru či posléze fungovaly při českém guberniu. Rozsah působnosti či přesněji kompetencí jednotlivých komisí a účel, pro který byly zřizovány, byly velmi rozmanité, stejně jako se lišila doba jejich trvání (nezřídka velmi krátká) a aktivní činnosti, odvíjející se v závislosti na konkrétním určení. Kromě komisí s působností pro jednotlivé země monarchie byly přirozeně ustavovány i komise s centrální působností.¹⁾

* Tato studie vynikla na Univerzitě Karlově v rámci programu PROGRES Q09: Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa.

¹⁾ Na centrální úrovni byla ustavena v roce 1669 tajná konference, od počátku osmdesátých let 17. století byly jako poradní orgány panovníka zřizovány další speciální komise. Více viz Stefan Siennell, *Die geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*. Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs, Bd. 17, Frankfurt am Main 2001, s. 361–375. V jednotlivých zemích byly pak jmenovány samostatné komise, zvláště pro oblast finanční, hospodářské správy, dále komise v záležitostech týkajících se komorních panství, královských, věnných a horních měst, pro uspořádání poměrů pokud šlo o konfiskované statky a jejich odprodeje, komise v záležitostech dobročinných nadací, pro potírání lichvy, ustavena byla i zvláštní komise tabáková a řada dalších.

Zvláštní skupinu v rámci těchto komisí představovaly ty, do jejichž kompetence spadaly záležitosti týkající se židovského obyvatelstva. V souvislosti se vznikem speciálních komisí je zapotřebí na tomto místě připomenout, že vymezené období je charakterizováno jako období tzv. úředního antisemitismu.²⁾ Účel zřízení komisí byl tak poměrně zřejmý – výrazně omezit počet židovského obyvatelstva a současně dostat život této minority pod důslednou kontrolu ve všech jeho aspektech. Mezi těmito komisemi nepochybně nejznámější byla a nejvýznamnější místo ve své době zaujímal židovská komise (tzv. *Commissio in rebus Judaeorum*), zřízená reskriptem Karla VI při české komoře a místodržitelství 8. ledna 1714.³⁾ Uvedená komise ovšem nebyla zdaleka jedinou, a hlavně ani první svého druhu. Již především od konce sedmdesátých let 17. století byly jmenovány zvláštní komise příslušné v židovských záležitostech v rámci konkrétní země habsburského soustátí.

Mezi komisemi, jejichž vznik spadá do sledovaného období, stojí na prvním místě na samém konci sedmdesátých let 17. století ustavená komise redukční.⁴⁾ Její činnost však poměrně záhy ukončila morová epidemie, která dopadla v květnu 1680 v plné síle i na Prahu, kde jí podlehla polovina pražské židovské populace.⁵⁾ Necelých deset let poté byla jmenována další komise, jejíž působnost byla také spojena s pražským ghettem. Její vznik bezprostředně souvisel s ničivým požárem v červnu roku 1689, jenž postihl nejvíce právě Židovské Město a část Starého i Nového Města. Obyvatelům ghetta tak bylo nezbytné zajistit ubytování a zároveň zahájit nutnou obnovu města. O činnosti této komise, stejně jako o působení dalších

²⁾ J. Prokeš, *Úřední antisemitismus...*, s. 41–227.

³⁾ O kompetencích, činnosti a především písemnostech komise bylo referováno podrobněji na prvním zasedání věnovaném diplomatickým písemnostem v (raném) novověku, jež se konalo v roce 2016 v Bratislavě. Na tomto místě je vhodné stručně připomenout, že původní hlavní úkol komise, jenž stál i za jejím zřízením, měl spočívat v zásadní redukci počtu židovského obyvatelstva. Tento záměr však v zamýšleném rozsahu nebyl a nahlíženo optikou ekonomických zájmů ani nemohl být realizován. Činnost komise se tak zvláště po vydání familiantského zákona (1726) omezila především na povolování inkolátu a udílení svatebních konsensů. Viz Ivana Ebelová, *Commissio in rebus Judaeorum a její písemnosti*, *Formy a premeny diplomatickej produkcie v novoveku I*, Univerzita Komenského v Bratislave 2019, s. 81–100. Ke vzniku komise a jejímu složení viz Jaroslav Prokeš, *Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské. Redukční a extirpační pokusy z let 1679–1729*. *Ročenka pro dějiny Židů v Československé republice I.*, 1929, s. 173–194.

⁴⁾ Komise, v literatuře označovaná i jako komise židovská, byla ustavena v srpnu roku 1679. Úkolem jejich členů bylo sepsat všechny obyvatele pražského ghetta, cizinci měli být vypovězeni. Více viz J. Prokeš, *Úřední antisemitismus...*, s. 88–93; Lenka Matušíková, *K dějinám pražského ghetta v 2. polovině 17. století*. In: Lenka Matušíková, *K dějinám Židů v českých zemích*, Praha 2015, s. 192–199. Viz J. Prokeš, *c. d.*, s. 160 a pozn. 2, 3, s. 167.

⁵⁾ J. Prokeš, *c. d.*, s. 92

komisi jmenovaných v souvislosti s výstavbou Židovského Města, jsme zevrubně zpraveni zásluhou Jaroslava Prokeše,⁶⁾ jenž jasně dokládá, že to byly pouze fiskální zájmy komory, které bránily radikálnímu provedení zamýšlených restriktivních opatření. Ustavení nové redukční komise se tak neustále protahovalo, její členové byli jmenováni českou dvorskou kanceláří po dohodě s dvorskou komorou až v květnu roku 1704.⁷⁾

Hlavní cíl uvedené komise měl spočívat, stejně jako u její předchůdkyně jmenované v roce 1679, ve snížení počtu židovského obyvatelstva v Praze. Jak uvádí i Jaroslav Prokeš, činnost komise probíhala poněkud vágním způsobem, její členové vyvíjeli minimální aktivitu. Není tak divu, že byl v roce 1708 nejvyšší kancléř pověřen úkolem sestavit novou redukční komisi či přesněji řečeno obnovit, oživit činnost komise stávající.⁸⁾ Jak ale vyplývá z komunikace mezi českou komorou a českou dvorskou kanceláří, bylo vzhledem ke kompetenčním diferencím nejasné, kdo vlastně má být jejím zřizovatelem (řečeno současnou terminologií). Ačkoli židé spadali obecně do kompetence české komory, která tak měla být pověřena i vrchním dohledem zejména nad jejich hospodářskými aktivitami, v případě samotné redukce počtu židovského obyvatelstva se jednalo o záležitost politického rázu.⁹⁾ Přípis české dvorské kanceláře, adresovaný prezidentovi a radům české komory, ohledně zřízení komise v záležitosti redukce židovského obyvatelstva, nese datum 14. listopadu 1708. Jednotlivým komisařům byla prostřednictvím místodržících a nejvyššího kancléře, hraběte Kinského, vymezena oblast jejich kompetencí.¹⁰⁾ Současně s tím bylo vydáno nařízení hraničním a celním úředníkům, podle něhož byli povinni zadržet cizí židy, kteří by se pohybovali bez pasu, a předat je k dalšímu řízení příslušnému krajskému úřadu.¹¹⁾ Jak je zřejmé, byl to panovník, respektive vídeňská vláda, kdo byl hlavním iniciátorem zřízení redukční komise v roce 1708, která bezprostředně předcházela ustavení úvodem zmiňované židovské komise (*Commissio in rebus Judaeorum*), jejíž členové byli jmenováni v roce 1714.

⁶⁾ *Tamtéž*, s. 98–122.

⁷⁾ *Tamtéž*, s. 160.

⁸⁾ *Tamtéž*, s. 160–161.

⁹⁾ Národní archiv (dále NA), Česká komora (dále ČK), inv. č. 6 594, sign. 1708/X/b/64, 1708/X/c/11, 1708/XI/a/1.

¹⁰⁾ NA, ČK, inv. č. 6 594, sign. 1708/XI/a/1. Mezi členy komise byl jmenován např. Johann Rudolf Olbram Brandlinský, svobodný pán ze Štěkře, staroměstský hejtman Rudolf Josef hrabě z Lissau, rada nad apelacemi hrabě Herberstein a staroměstský primátor Vořílkovský z Kundratic. NA, ČK, inv. č. 6 594, sign. 1708/X/c/11.

¹¹⁾ Viz již zpráva prezidentovi a radům komory z 20. října 1708. NA, ČK, inv. č. 6 594, sign. 1708/X/b/64.

Obraťme ale pozornost od komise redukční, již byla věnována důkladná pozornost především opakovaně citovaným Jaroslavem Prokešem, k dalším komisím, zůstávajícím poněkud stranou zájmu a pozornosti. Není cílem podávat jejich úplný výčet, stejně tak není ani reálné představit je v určité hierarchické posloupnosti. Činnost každé komise byla sice primárně zaměřena na řešení konkrétně vymezené oblasti, ale kompetence jednotlivých komisí se nezřídka překrývaly, prolínaly. Kromě toho se setkáváme i se spojováním některých komisí či naopak jejich rozdělováním, zánikem některých z nich (ať již dočasným nebo trvalým). S tím souvisely nezřídka i změny v jejich označování, problémy s kolísající terminologií v pramenech, což činí situaci mnohdy ne příliš přehlednou.

Primárně na administraci finančních záležitostí ze strany židovských představených byla orientována činnost komise inkviziční, která byla tu více tu méně (v závislosti na projednávaných otázkách) propojena s komisemi ustavenými zejména pro řešení otázek týkajících se záležitostí daňových. Do kompetenční oblasti těchto speciálních komisí spadalo především přešetřování odváděné kontribuce, židovského perdonu,¹²⁾ pronájmů mýt apod. Z iniciativy české dvorské kanceláře byla zřízena sice společná komise pro venkovské (Landesjudenschaft) a pražské židovské obyvatelstvo, již předsedal prezident apelačního soudu,¹³⁾ hlavní náplň její činnosti se ale týkala primárně venkovských židů, jak je zřejmé z odpovědi české dvorské kanceláře české komoře z ledna 1717. Jak vyplývá z daného textu, tak již během předcházejícího roku 1716 upozorňovali zástupci české komory českou dvorskou kancelář na vzrůstající nepořádky týkající se právě venkovských židů (Landesjudenschaft). Ty souvisely především s hospodářskými či přesněji finančními záležitostmi, s údajným postupným narůstáním nejen jejich finančních restů vůči komoře, ale měly se týkat i řady pochybení ve vedení účetnictví. Z předložené zprávy je zřejmé, že celá záležitost spadala do kompetence tří hlavních aktérů – české komory, české dvorské kanceláře a příslušné komise – zástupci těchto institucí byli pověřeni vyřešením a urovnáním zjištěných nesrovnalostí.¹⁴⁾ Ze zpráv komory určených dvorské kanceláři se dále dozvídáme, že podle císařské rezoluce

¹²⁾ Ve velmi zjednodušené formě lze pardon (perdon) definovat jako zvláštní židovskou daň odváděnou ze spotřebního zboží. Více viz Otto Muneles, *Knihy pardonové daně z let 1685–86 a 1686–87*. Věstník Židovské náboženské obce, roč. XIV, 1952, č. 13, s. 106; Jan Heřman, *Rejstřík pardonové daně z l. 1685–1687. (Příspěvek k dějinám pobělohorského obchodu v Čechách)*. Časopis Společnosti přátel starožitností, roč. LXX, 1962, č. 1, s. 10–13; *týž*, *Rejstříky pardonové daně z Kroměříže z let 1706–1710*. Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově, 1963, s. 53–56; Alexandr Putík, *Prague Jews and Judah Hasid. Studies on social, political and religious history in the late seventeenth and early eighteenth centuries. Part Three*. Judaica Bohemiae (dále JB), roč. XLVI, 2011, č. 1, s. 33–72, zvl. s. 35.

¹³⁾ NA, ČK, inv. č. 18 522, sign. 1717/I/a/1.

¹⁴⁾ *Tamtéž*.

měla být komise obnovována každé tři roky, počínaje rokem 1713, a měla být příslušná pro záležitosti ekonomické – kontribučenské a obecně účetního charakteru. Jestli komise fungovala již k tomuto roku, či jakým způsobem, není zcela jasné, prokazatelná je ale její činnost nejpozději v roce 1715,¹⁵⁾ kdy působila či přinejmenším měla působit jako určitá spojnice mezi českou komorou a venkovskými židy primárně právě při řešení otázek finančního rázu, jak už bylo naznačeno výše.

S problematikou židovského pardonu a současně se záležitostmi kontribučními (ale nejen s nimi) byla spojena působnost speciální pražské komise pro řešení otázek ekonomických a policejních (*Economie- und Polizeikommission*). V souvislosti se jmenovanou komisí je nezbytné připomenout, že v pramenech se pro oblast finanční setkáváme i s jinými variantami jejího označení, ať již pod názvem kontribuční, hospodářská či administrační. Jakkoli bylo ale označení jednotlivých komisí rozdílné, nejednotné (ostatně pro dané období jsou příznačné časté změny názvu), v každém případě je z dochovaných písemností zřejmé, že oblast činnosti jednotlivých komisí a kompetence jejich členů byly velmi úzce provázané (viz výše). Nelze ani vyloučit (a dochované prameny by tomu nasvědčovaly), že některé z uvedených komisí pravděpodobně během určité doby přešly či postupně vplynuly do jedné společné komise. Tou byla právě komise ustanovená v záležitostech ekonomických a policejních, týkajících se primárně pražských židů¹⁶⁾ a ve dvacátých letech rozšířená o samostatnou administrativní komisi pro jmenování úředníků (patrně i proto někdy označovaná zjednodušeně jako komise hospodářská a administrativní či ekonomická a zřizovací).¹⁷⁾

V podstatě všechny informace týkající se vzniku této komise, ať již jde o její činnost či komunikační vazby, vycházejí z písemností české komory, z jejích zpráv, protokolů či výtahů z protokolů a dále ze zápisů z jednání komise zasílaných v první řadě české komoře.¹⁸⁾ Byť se jedná pouze o omezený zdroj informací (zejména vzhledem k absenci registratury české dvorské kanceláře), můžeme díky nim získat alespoň základní odpovědi na následující otázky:

- 1) kdy, pro koho a kým byla komise zřízena;
- 2) jaký byl účel vzniku komise;
- 3) s kým a za jakým účelem vstupovala do kontaktu, resp. její zástupci.

Jako zřizovatel komise v záležitostech ekonomických a policejních, týkajících se pražského i venkovského židovstva, vystupovala sice dvorská kancelář, avšak

¹⁵⁾ *Tamtéž*.

¹⁶⁾ Jedná se však pouze o domněnku, byť nikterak nepravděpodobnou, kterou se však zatím nepodařilo spolehlivě potvrdit ani vyvrátit.

¹⁷⁾ Vytvořením samostatné administrativní komise se mělo zabránit dosazování úředníků na základě iniciativy členů ekonomické a policejní komise, ale noví členové měli být jmenováni nezávisle.

¹⁸⁾ NA, ČK a Komorní knihy (dále KK).

v úloze hlavního iniciátora jejího zřízení, v centru všech jednání figurovala česká komora, jejíž aktivity ostatně vyplývaly ze samé podstaty účelu, k němuž měla komise sloužit. Komorní radové iniciovali ostatně i ustavení dalších komisí (konkrétně v židovských záležitostech), do většiny z nichž byli současně i jmenováni.

Je to právě komunikace probíhající mezi zástupci komise s úředníky české komory během druhého a počátkem třetího desetiletí 18. století, na jejímž základě se lze postupně, v souvislosti s řešením konkrétních kauz a mnohdy na základě retrospektivních informací v dochovaných pramenech dobrat počátků vzniku komise, náplně její činnosti, a to i přesto, že jako základní zdroj informací máme k dispozici zejména materiály zasílané komisí komoře, jak je uvedeno výše, a písemná vyjádření zástupců komory, případně korespondenci mezi komorou a dvorskou kancelář.

První informace, vztahující se k existenci komise v záležitostech ekonomických a policejních, se v písemnostech uložených ve fondu české komory váží k roku 1717, respektive již k roku 1715,¹⁹⁾ kdy zemřel jeden z členů této komise, komorní rada Johann Wenzl Marle. Před úředníky komory tak vyvstal, jak se záhy ukázalo, nikterak jednoduchý úkol, a sice koho jmenovat jako nového člena na uvolněné místo.

Z písemností, jež máme k dispozici v rámci uvedených fondů, se však nedozvídáme nic bližšího ani o vzniku komise, hlavních aspektech její činnosti, ani o kompetencích jejích členů. Valná většina dochované písemné produkce se týká především personálních záležitostí, rozhodnutí o jmenování nových členů komise, jejich odvolávání. To probíhalo formou vydávání dekretů, jejichž součástí bylo zdůvodnění jednotlivých odvolání či naopak uvádění důvodů pro jmenování konkrétní vybrané osoby. Jak ale vyplývá z názvu komise a z dochovaných pramenů, oblast její činnosti se vztahovala primárně na oblast ekonomických aktivit pražského židovského obyvatelstva. Z písemností české komory je ale dále zřejmé, že záběr komise byl širší. Kromě úzce vymezených hospodářských témat, finančních otázek, projednávali členové komise na svých zasedáních i záležitosti kolem židovského pardonu (zvláště zde je zřejmá úzká provázanost činnosti jednotlivých komisí činných v dané době).²⁰⁾

Vlastní písemná produkce, konkrétně směrem k české komoře, začíná (či přesněji je dochována) hlavně od již zmíněných let 1716 a 1717, kdy se řešily především personální záležitosti (jak je již uvedeno výše), tzn. obsazení komise, jejímž členy byli komorní radové, dále rozsah jejich kompetencí, ale i, řečeno dnešním jazykem, otázky případného střetu zájmů či nevhodného personálního obsazení, k němuž se vyjadřovala v poslední instanci česká dvorská kancelář.²¹⁾

¹⁹⁾ NA, ČK, inv. č. 18 521, sign. 1716/IV/a/2; 1717/III/d.

²⁰⁾ Viz pozn. 12.

²¹⁾ NA, ČK, inv. č. 18 525, sign. 1719/XI/c/33, 1719/XII/b/42.

S ohledem na nikterak potěšitelnou hospodářskou situaci a snahu o její řešení, ale především v souvislosti se zdůvodňováním potřeby fungování komise, se v písemnostech české komory, souvisejících bezprostředně s činností ekonomické a policejní komise v prvních dvou desetiletích 18. století, objevují vedle agendy personální opakovaně zprávy vztahující se ke kauze, jež, jak se zdá, mohla stát v pozadí jejího zřízení. V roce 1709 došlo totiž ze strany dvou židů, Naftaliho Brandejse a Moysese Doctora (zemřel patrně při morové epidemii, která zasáhla i Prahu v roce 1713) k nařčení židovských starších včetně primátora Samuela Isaka Sachsla ze špatného hospodaření a z údajně trestuhodného porušování stávajících policejních nařízení. Zvláště se tak mělo dít v oblasti pronájmů cel, mýt i v otázce židovského pardonu.²²⁾ Na základě této denunce se v rámci řešení celého širokého problému do jednání vložili i úředníci státní účtárny. Hlavní iniciativy se chopili zástupci české komory, na jejichž popud a rovněž z iniciativy české dvorské kanceláře byla v roce 1709 jmenována a následujícího roku 1710 institucionalizována právě ekonomická a policejní komise. Do jejího resortu měla v této době spadat primárně revize účtů pražského židovstva a kontrola jeho hospodaření. Současně mělo dojít k revidování a aktualizování i dosud platného policejního řádu, prověření rozsahu stávajících oprávnění ze strany židovské policie apod.

Kromě komory spadala činnost komise současně i pod dohled tehdejšího prezidenta apelačního soudu, jímž byl od roku 1705 Jan Josef hrabě z Vrtby.²³⁾ Již v dubnu roku 1711 byly jmenovanému prezidentovi apelačního soudu a radům nad apelacemi zaslány podrobné instrukce týkající se činnosti komise. V souladu s nimi měly být zasílány do Vídně nejen opisy protokolů z jednání, ale veden také jednací protokol a účetní kniha.²⁴⁾ Členové komise zasedali k jednání zpravidla v dopoledních hodinách (od 8 do 12), při výjimečných příležitostech, jakou bylo například projednávání umístění kontingentu rekrutů v Židovském Městě pražském v roce 1721, se zasedání konala tak, jak to vyžadovala aktuální situace. Jak již bylo uvedeno výše, jednání se přímo účastnil i prezident apelačního soudu, jímž byl od roku 1717 Václav František Kokořovec hrabě z Kokořova.²⁵⁾

Ekonomická situace pražského židovstva zaměstnávala nejen členy vlastní komise, ale i českou komoru, místodržitelství, dílem i jim nadřízenou českou dvor-

²²⁾ NA, ČK, inv. č. 18 523, sign. 1717/IV/c/13. K pražské židovské komunitě na konci 17. a počátkem 18. století, včetně osobnosti primase Samuela Sachsla viz Alexandr Putík, *Prague Jews and Judah Hasid. A Study on the Social, Political and Religious History in the late 17th and early 18th Centuries, Part Two*. JB, roč. XLIX (2003), č. 1, s. 66–92; též, *Prague Jews and Judah Hasid, ...Part Three*, s. 33–72.

²³⁾ Jan Josef hrabě z Vrtby (1669–1737), v roce 1712 jmenován nejvyšším purkrabím.

²⁴⁾ NA, ČK, inv. č. 18 527, sign. 1720/IV/c/13; 1720/VIII/c/34; inv. č. 18537, sign. 1723/IV/c/11.

²⁵⁾ Václav František hrabě z Kokořova (1675–1749), prezidentem apelačního soudu byl do roku 1749, v roce 1723 získal titul tajného rady.

skou kancelář a dokonce i apelační soud také v letech následujících, od roku 1718 až do počátku dvacátých let 18. století. Hlavní pozornost byla věnována zvláště již zmíněné otázce náboženského pardonu. Jak vyplývá ze zpráv komise adresovaných primárně komoře, a obsahujících retrospektivní informace sahající až k roku 1702, vstoupil právě v tomto roce v platnost původní řád týkající se nájmu židovského pardonu. Naléhavá potřeba vypracování nového řádu vyplynula právě v souvislosti s vyšetřováním obvinění vzneseného vůči Samuelovi Isaku Sachslovi a dalším židovským starším, jež se kromě údajně špatného hospodaření týkalo i židovského pardonu, jak bylo zmíněno již výše. Řád z roku 1702 tak platil do roku 1711, kdy byl vypracován řád nový, a po schválení českou komorou a dvorskou kanceláří vstoupil v platnost 1. června ještě téhož roku.²⁶⁾

Především na základě korespondence mezi českou komorou a dvorskou kanceláří, zpráv komise zasílaných komoře či konceptů zpráv odesílaných do Vídně, jsme se dobrali proti proudu času nejen k době vzniku komise, ale i k důvodům, jež stály za jejím ustavením. Současně se rámcově vymezila její činnost, úzce provázaná přirozeně především s kompetencemi české komory. Byli to právě její zástupci, kteří vybírali ze svého středu vhodného kandidáta, resp. kandidáty (účetní úředníky), aby zastupovali jejich úřad při jednáních komise. Komoře byly také zasílány zprávy o její činnosti (extrakty z protokolů), přičemž zápisy z jednání komise měl podepisovat její představený. Ze stížností adresovaných prezidentu a radům české komory se však dozvídáme, že ne vždy bylo toto pravidlo dodržováno, stejně jako povinné pravidelné odesílání zpráv do Vídně (viz níže).

Neméně intenzivní, jako byly kontakty mezi komorou a zástupci komise, panovaly z podstaty kompetencí jednotlivých úřadů i velmi úzké vazby mezi komorou a českou dvorskou kanceláří. Zvláště pokud jde o otázky týkající se personálního složení, jmenování jednotlivých členů komise (ti byli za svoji práci v komisi placeni), náhrada za zemřelé členy apod. byla mezi úředníky komory a dvorskou kanceláří vedena čilá korespondence. Ostatně komora při jednáních s dvorskou kanceláří trvala na tom, aby měla v komisi alespoň jednoho až dva zástupce ze svého středu.²⁷⁾

Jak již bylo zmíněno výše, zprávy z jednání komise, opisy protokolů, podepsané radou české komory, byly (či měly být) pravidelně odesílány do Vídně. Vedením protokolů byl pověřen jeden z členů komise, do jehož kompetence současně spadaly i práce účetního charakteru (ty se týkaly především výplat členům komise). Předseda komise měl mít současně dokonalý přehled o všech písemnostech vedených židovskými staršími, jeho povinností bylo být osobně přítomen u všech jednání komise.

²⁶⁾ *Tamtéž.*

²⁷⁾ *Tamtéž*; inv. č. 18 527, sign. 1720/V/b/38.

Byť jsou k dispozici prakticky jen výše zmiňované písemnosti komise zasílané komoře, je ze zmínek v jednotlivých textech zřejmé, že rozsah agendy, zahrnující právě především oblast finanční (ekonomickou) byl velmi široký. I přes limitované dochování písemných pramenů je patrná bohatá úřední komunikace, probíhající jak v rovině horizontální, mezi účastníky vstupujícími v jednání z rovnocenné úřední pozice i z hlediska společenského postavení, tak v rovině vertikální, kdy byla korespondence vedena mezi úřady vyšší a nižší instance. V praxi to znamenalo, že vzájemná komunikace byla vedena nejen uvnitř vlastní komise, mezi jejími členy, ale i mezi jednotlivými komisemi navzájem, dále s českou komorou, dvorskou kanceláří a přirozeně po samostatné linii i mezi dalšími úřady. Do vzájemného kontaktu vstupovaly (v závislosti na projednávaných tématech) vedle komory a české dvorské kanceláře i místodržitelství,²⁸⁾ státní účtárna, prezident a radové apelačního soudu, ale také představitelé židovské samosprávy, stranou jednání nezůstal přirozeně ani panovník.

Jeden z nejlustrativnějších příkladů kompetencí a vzájemné provázanosti činnosti úřadů od centrálních přes naši komisi až po židovskou samosprávu se váže k počátku dvacátých let 18. století. V únoru 1722 byl na základě panovnického reskriptu z dubna předcházejícího roku odeslán dotazník týkající se jednak vlastní činnosti komise, především ale finančního zatížení pražského židovstva, obsahující přehled jím odváděných financí do státní pokladny, sahající zpětně až k roku 1703.²⁹⁾ Na zpracování velmi podrobné relace, adresované radům české komory, se podíleli především zástupci ekonomické komise ve spolupráci se zástupci pražské židovské obce.³⁰⁾ Obdobných příkladů vzájemné komunikace by se našlo, více či méně komplexně dochovaných, více.

Závěrem je nezbytné zdůraznit, že uvedený přehled je pouze dílčí sondou do písemností české komory, na jejichž základě lze zmapovat v hlavních rysech činnost především ekonomické a policejní komise (činnosti ostatních komisí se dochované písemnosti dotýkají pouze marginálně). Pro hlubší analýzu vlastní činnosti komise je využití daných písemností limitující. V této souvislosti by bylo nezbytné (a budiž inspirací pro případné další studium) pátrání v písemných fondech dalších institucí (česká dvorská kancelář, místodržitelství, stará a nová manipulace) a současně rozšíření záběru na širší časové období, přinejmenším do vydání familiantského zákona v roce 1726.

²⁸⁾ Kromě jiného nařízení místodržitelství týkající se obnovy židovského magistrátu.

²⁹⁾ V dané souvislosti je potřeba připomenout, že rok 1703 je současně rokem úmrtí dvorního žida Samuela Oppenheimera, vojenského dodavatele, ale především finančníka, jenž představoval pro habsburský dvůr největší úvěrovou instituci.

³⁰⁾ Ze zprávy je zřejmé postupné narůstání daňového zatížení pražského židovstva, za nímž stála potřeba naplnění státní pokladny. NA, ČK, inv. č. 18 533, sign. 1723/IX/c/39.

ZUSAMMENFASSUNG

**DIE JÜDISCHEN KOMMISSIONEN HINSICHTLICH DER ÖKONOMISCHEN
UND POLIZEILICHEN KOMMISSION IN DEN SCHRIFTSTÜCKEN
DER BÖHMISCHEN KAMMER IM ERSTEN VIERTEL DES 18. JAHRHUNDERTS**

Der Zeitraum von der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts bis zu den josephinischen Reformen war für die jüdische Einwohnerschaft kein sonderlich günstiger. Die zerrüttete Nachkriegswirtschaft und die Befürchtungen der christlichen Bevölkerung hinsichtlich unerwünschter Konkurrenz waren ein perfekter Nährboden für antijüdische Stimmungen. Lauter werdende Rufe nach Ausweisung der jüdischen Bevölkerung, die vor allem aus den Städten zu hören waren, korrespondierten auch mit vielen, vom Wiener Zentrum der Monarchie ausgehenden antijüdischen Maßnahmen. Der Zeitraum vom Beginn bis in die Mitte der vierziger Jahre des 18. Jahrhunderts ist zugleich die Periode der Durchführung einer Reihe von Verwaltungsreformen, der Einrichtung verschiedenster Kommissionen, vor allem an der böhmischen Statthalterei und der Böhmisches Kammer. Eine Sondergruppe dabei stellten diejenigen dar, in deren Kompetenz die die jüdische Einwohnerschaft betreffenden Angelegenheiten fielen. Die Hauptrolle spielte hierbei die 1714 eingerichtete Jüdische Kommission (die sogen. *Commissio in rebus Judaeorum*). Ende der siebziger Jahre des 17. Jahrhunderts war eine Reduktionskommission konstituiert worden, deren Tätigkeit sehr bald durch die Pestepidemie (1680), der etwa die Hälfte der Prager jüdischen Population zum Opfer fiel, beendet wurde. Nach dem Brand des Prager Ghettos im Jahre 1689 wurde eine weitere Kommission eingesetzt, deren Zuständigkeit eben mit der Erneuerung des Prager Ghettos verbunden war. Eine neue Reduktionskommission, deren Entstehung 1708 initiiert wurde, ging der genannten jüdischen Kommission unmittelbar voraus. Neben ihr existierten weitere Kommissionen – zur Verwaltung finanzieller Angelegenheiten seitens der jüdischen Vorsteher wurde eine Inquisitionskommission eingerichtet, deren Tätigkeit mehr oder weniger mit den Kommissionen zur Behandlung von Steuerfragen verbunden war. Mit dem Problemkreis des jüdischen Pardons und zugleich mit Kontributionsangelegenheiten war die Zuständigkeit einer speziellen Prager Kommission zur Behandlung von wirtschaftlichen und polizeilichen Fragen verbunden (Economie- und Polizeikommission), die in schriftlichen Quellen als Kontributions-, Wirtschafts- oder Administrationskommission bezeichnet wird.

Praktisch alle Informationen zur Entstehung dieser Kommission, ob es sich nun um ihre Tätigkeit oder um die Kommunikationsanbindungen handelt, gehen aus den Schriftstücken der böhmischen Kammer hervor (Berichte, Protokolle, Protokollauszüge, Mitschriften von den Kommissionssitzungen, die primär an die böhmische Kammer geschickt wurden). In Anbetracht der Absenz einer Registratur der böhmischen Hofkanzlei handelt es sich zwar nur um eine beschränkte Informationsquelle, dennoch aber können aus ihr Antworten auf einige grundsätzliche Fragen gewonnen werden: wann, für wen, von wem und zu welchem Zweck wurde die Kommission eingerichtet, mit welchen Behörden, bzw. deren Vertretern nahm sie Kontakt auf.

Schlüsselworte: jüdische Kommission – Böhmisches Hofkanzlei – Böhmisches Kammer – jüdisches Pardon

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

**JEWISH COMMISSIONS WITH REGARD TO THE ECONOMIC AND POLICE COMMISSION
IN DOCUMENTS OF THE BOHEMIAN CHAMBER
IN THE FIRST QUARTER OF THE 18TH CENTURY**

The period from the second half of the 17th century until the Josephine reforms was not a favourable one for the Jewish population. The shattered post-war economy and the Christian population's fears of an undesirable competitive environment were the perfect breeding ground for anti-Jewish sentiment. Growing demands for the expulsion of the Jewish population, especially from the cities, corresponded with the many anti-Jewish measures emanating from the Viennese centre of the monarchy. The period from the beginning of the 18th century to the mid-1740s was also a time of numerous administrative reforms and the establishment of various commissions, especially ones attached to the Czech Vice-regency and the Czech Chamber. One special group among them were those whose remit covered matters relating to the Jewish population, headed by the Jewish Commission (the so-called *Commissio in rebus Judaeorum*), established in 1714. At the end of the 1770s, a Reduction Commission was established, whose activities were soon practically terminated by the plague epidemic (1680), which wiped out about half of Prague's Jewish population. After a fire in the Prague ghetto in 1689, another commission was appointed, whose work was connected with the reconstruction of the Prague ghetto. The new Reduction Commission, whose establishment was initiated in 1708, immediately preceded the said Jewish Commission. Alongside it were other commissions – an Inquisition Commission was established for the administration of financial matters by leaders of the Jewish community. Its activities were connected to a greater or lesser degree with the commissions dealing with tax issues. The special Prague Commission for Economic and Police issues (*Economie- und Polizeikommission*), referred to in written sources as the contribution commission, economic commission or administrative commission, was linked to the issue of the Jewish pardon and also contribution issues.

Virtually all information concerning the formation of this commission, whether it concerns the commission's activities or communication links, is based on documents of the Czech Chamber (reports, minutes, extracts from minutes, minutes of the commission's meetings sent primarily to the Czech Chamber). Due to the absence of a Czech court office registry, this is only a limited source of information, but it is still possible to obtain answers to some basic questions: when, for whom, by whom and for what purpose the commission was established, and which authorities, or representatives thereof, it came into contact with.

Key words: Jewish commissions – Czech court office – Czech Chamber – Jewish Pardon

Překlad Artlingua, a. s.

Kateřina Doležalová

PASTÝŘSKÉ LISTY KRÁLOVÉHRADECKÝCH BISKUPŮ Z LET 1733–1830

Přelom 18. a 19. století představuje dobu převratných sociálních, politických a kulturních změn. Tato éra je v české historiografii zkoumána poměrně torzovitě, čemuž patrně přispívají přítomné jazykové a konceptuální bariéry, které tvoří relativně náročný badatelský terén. V tomto období vznikalo velké množství diplomatického materiálu, do něhož řadíme téma studie nazvané *Pastýřské listy královéhradeckých biskupů z let 1733–1830*.¹⁾

Hlubšímu zkoumání pastýřských listů doposud nebyla věnována větší pozornost, ačkoliv je vydávají arcibiskupové či biskupové dodnes.²⁾ Torzovité zpracování tématu může být zapříčiněno jazykovou bariérou, neboť zkoumané listy jsou tištěny téměř výhradně v latinském jazyce. Jazykově českých exemplářů nalezneme v souboru minimum. Existující definice³⁾ tohoto typu písemností církevní provenience mají slabiny, nereagují na jejich dvě funkční roviny – duchovní a úřední.

Časové rozmezí studie bylo zvoleno na základě dochovaných pastýřských listů ve zmíněných archivních fondech a ohraničeno obdobím episkopátu jednotlivých biskupů. Dolní hranici tvoří rok 1733, jenž představuje začátek episkopátu biskupa Jana Josefa hraběte Vratislava z Mitrovic. Horní hranici udává konec episkopátu biskupa Aloise Josefa hraběte Kolovrata Krakovského roku 1830.

Z výše uvedeného lze odvodit cíle předkládaného výzkumu. Pastýřským listům bude pozornost věnována především po stránce obsahové, nezůstane však opomenut ani jejich diplomatický aspekt a dobový kontext, což by výsledně mohlo pomoci k dokreslení a zpřesnění definice pastýřského listu a správnému zařazení do klasifikace písemností církevní provenience.

Výchozí pramennou základnu pro výzkum tvoří dva fondy⁴⁾ ze Státního okresního archivu Hradec Králové, a to Biskupský archiv Hradec Králové⁵⁾ a Děkanický

¹⁾ Autorka se tématu věnovala podrobněji ve své diplomové práci. Srov. Kateřina Doležalová, *Pastýřské listy královéhradeckých biskupů z let 1733–1830*. Diplomová práce. Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové 2017. Dostupné online na <https://theses.cz/id/dekdh5/> [cit. 24. 1. 2020]

²⁾ Některé pastýřské listy posledních královéhradeckých biskupů jsou dostupné online na <http://www.bihk.cz/ke-stazeni/?searchString=P> [cit. 24. 1. 2020]

³⁾ Viz část níže s názvem *Definice pastýřského listu*.

⁴⁾ Ve zmíněných fondech se nedopatřením nachází i písemný materiál jiného typu, než jsou pastýř-

a vikariátní úřad Hradec Králové.⁶⁾ Dostupná literatura⁷⁾ k tématu je spíše komplementárního rázu. Jedná se o dílčí studie či monografie z oblasti církevních dějin. Postavením biskupů v době baroka a osvícenství se zabýval Jiří Mikulec⁸⁾ a biskupům éry josefinismu Rudolf Svoboda.⁹⁾ Náhled do církevních dějin období josefinismu poskytuje Jaroslav Kadlec¹⁰⁾ či Eduard Winter.¹¹⁾ Regionálním dějinám královéhradeckého biskupství se věnuje monografie od Jany Croj¹²⁾ nebo Vladimíra Hrubého.¹³⁾ Pastýřským listům nebyla badatelsky doposud věnována větší pozornost, k jejich vymezení však přispěl například *Lexikon für Theologie und Kirche*.¹⁴⁾

ské listy, např. konzistoriální kurendy, děkanské oběžníky aj. V tomto případě hovoříme pouze o jednotlivinách. Tyto typy písemností nebyly ve studii zohledněny, neboť stojí stranou zájmů a cílů studie.

⁵⁾ Státní okresní archiv Hradec Králové (dále jen SOKA HK), fond Biskupský archiv Hradec Králové (dále jen BA HK). Ve fondu nejsou dochované pastýřské listy profoliovány. Popis dílčích inventurních jednotek obsahuje vždy zastřešující název *Pastýřské listy* (dále jen PL).

⁶⁾ SOKA HK, fond Děkanský a vikariátní úřad Hradec Králové (dále jen DÚ HK). Ve fondu nejsou dochované pastýřské listy profoliovány. Popis inventurní jednotky zní *Pastýřské listy biskupů hradeckých* (dále jen PLBH).

⁷⁾ Literatura k hlubšímu náhledu do kontextu doby *svov.* např. Ulrich L. Lehner – Michael Printy (ed.), *Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*. Leiden 2010; David Sorkin, *The Religious Enlightenment: Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*. Princeton 2008; Erwin Gatz (Hgg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches (1448 bis 1803)*. Einbiographisches Lexikon, 2 sv. Berlin 1990, 1996; Harm Klüeting – Norbert Hinske – Karl Hengst (Hgg.), *Katholische Aufklärung – Aufklärung im katholischen Deutschland*. Hamburg 1993; Elisabeth Kovács (Hg.), *Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Wien 1979; Rudolf Svoboda, *Osvícenství, teologie a církevní historie*. In: Cornova, *Revue české společnosti pro výzkum 18. století a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*, 1, č. 1, Praha 2010, s. 11–26; Milan Machovec (ed.), *Problém tolerance v dějinách a perspektivě*. Praha 1995; Lenka Martínková, *Die Diözese Budweis 1785–1813: ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*. České Budějovice 2011; *Táž, Reverendissimum officium. Biskupská konzistoř v Českých Budějovicích na cestě od josefinismu k revoluci (1785–1850)*. Praha 2017.

⁸⁾ Jiří Mikulec, *Katolická zbožnost mezi barokem a osvícenstvím*. In: *Církev a zrod moderní racionality: víra – pověra – vzdělanost – věda v raném novověku*, 2008, s. 143–163.

⁹⁾ R. Svoboda, *Typologie biskupů doby josefinismu pod žezlem habsbursko-lotrinské dynastie*. In: *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, 2008, s. 301–313.

¹⁰⁾ Jaroslav Kadlec, *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha 1991.

¹¹⁾ Eduard Winter, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*. Praha 1945.

¹²⁾ Jana Croj, *Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence*. Hradec Králové 2014.

¹³⁾ Vladimír Hrubý, *Katedrála Svatého Ducha. Kaple Sv. Ducha. Biskupská rezidence*. Hradec Králové 2002.

Biskup v době baroka a osvícenství

Období baroka bylo osvícenci označováno za dobu temna, jež vyžadovalo světlo – ono osvícení – novou éru s důrazem na rozum. Osvícenství mělo přinést rozumné a přirozené náboženství,¹⁵⁾ na našem území se stalo převládajícím duchovním směrem poslední třetiny 18. století (s přesahem do staletí následujících).¹⁶⁾ Snaha osvícenství se soustředila na prostotu náboženství a omezení nešvarů v církvi.¹⁷⁾ Barokní katolická církev kritizovala věřící kvůli nedodržování obecně uznávaných modelů náboženského chování.¹⁸⁾ Barokní mravokárci odsuzovali nevěřící takřka k zatracení. Zato osvícenci¹⁹⁾ se těmto jedincům sice vysmívali, ale věřili, že jejich výchova přivede k osvícení nakonec všechny.²⁰⁾

¹⁴⁾ Josef Höfer – Karl Rahner (Hrg.), *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 5. 1960, heslo *Hirtenbrief*, s. 39–40.

¹⁵⁾ Ondřej Bastl, *Josef II. – osvícený katolík nebo nepřítel církve?* In: *Post tenebras*, s. 271.

¹⁶⁾ R. Svoboda, *Arnošt Konstantin Růžička. Josefinista na českobudějovickém biskupském stolci*. České Budějovice 2011, s. 12.

¹⁷⁾ J. Mikulec, *Katolická zbožnost*⁵⁾ Státní okresní archiv Hradec Králové (dále jen SOKa HK), fond Biskupský archiv Hradec Králové (dále jen BA HK). Ve fondu nejsou dochované pastýřské listy profoliovány. Popis dílčích inventárních jednotek obsahuje vždy zastřešující název *Pastýřské listy* (dále jen *PL*).

SOKa HK, fond Děkaný a vikariátní úřad Hradec Králové (dále jen DÚ HK). Ve fondu nejsou dochované pastýřské listy profoliovány. Popis inventární jednotky zní *Pastýřské listy biskupů hradeckých* (dále jen *PLBH*).

Literatura k hlubšímu náhledu do kontextu doby *rov.* např. Ulrich L. Lehner – Michael Printy (ed.), *Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*. Leiden 2010; David Sorkin, *The Religious Enlightenment: Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*. Princeton 2008; Erwin Gatz (Hgg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches (1448 bis 1803)*. *Einbiographisches Lexikon*, 2. sv. Berlin 1990, 1996; Harm Klueting – Norbert Hinske – Karl Hengst (Hgg.), *Katholische Aufklärung – Aufklärung im katholischen Deutschland*. Hamburg 1993; Elisabeth Kovács (Hg.), *Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Wien 1979; Rudolf Svoboda, *Osvícenství, teologie a církevní historie*. In: Cornova, *Revue české společnosti pro výzkum 18. století a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*, 1, č. 1, Praha 2010, s. 11–26; Milan Machovec (ed.), *Problém tolerance v dějinách a perspektivě*. Praha 1995; Lenka Martínková, *Die Diözese Budweis 1785–1813: ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*. České Budějovice 2011; *Táž, Reverendissimum officium. Biskupská konzistoř v Českých Budějovicích na cestě od josefinismu k revoluci (1785–1850)*. Praha 2017, s. 147–149.

¹⁸⁾ Např. vyrušování při mši, práce o nedělích a svátcích apod.

¹⁹⁾ Osvícenství nebylo jediným duchovním směrem, jenž utvářel duchovní atmosféru v průběhu 18. a 19. století. Více o dalších duchovních směrech *rov.* R. Svoboda, *Arnošt Konstantin Růžička*, s. 26.

²⁰⁾ J. Mikulec, *Katolická zbožnost*, s. 150–152.

Osvícenská forma katolictví²¹⁾ se snažila očistit od zažitých forem barokní zbožnosti a radikálně změnila věřícím cestu ke spáse jejich duše. Skončilo hromadění odpustků, užívání škapulířů, rozdávání milodarů a jiných „*nečistých světských*“ způsobů spásy. Osvícenství učilo křesťany jít cestou „*nehmotného*“ skrze lásku k bližnímu. V obou směrech však nenalezneme pouze rozdíly, ale v některých aspektech i určité shody – důraz na zbožnost prvních křesťanů, chudinskou péči a kritiku nešvarů na poutích.²²⁾

Důležitou roli hrál stát, vykonavatel dozoru nad církví, jež především od druhé poloviny vlády Marie Terezie prosazoval reformy, jež bývají nazývány jako josefínské, ačkoliv byly aplikovány předchůdci i nástupci císaře Josefa II. Zásadní změnou prošel v těchto obdobích episkopát,²³⁾ neboť josefínské ideje bylo třeba šířit mezi prostý lid pomocí kléru, nad nímž bděli biskupové. Právě ty stát vyzýval k součinnosti, jelikož episkopát se stal nepostradatelným při vzniku a šíření josefinismu.²⁴⁾

Josefinismus²⁵⁾ byl církevně-politickou realitou vzniklou z osvícenské atmosféry. Jednalo se o systém vlády v habsburské monarchii druhé poloviny 18. století, v první polovině 19. století se začal jeho vliv pomalu vytrácet.²⁶⁾ V druhé půli období vlády Marie Terezie (1740–1780) došlo ke vzniku tereziánského reformního katolicismu jakožto první epochy josefinismu.²⁷⁾ Vláda Josefa II. (1780–1790) tvoří druhou epochu josefinismu a jeho vnější vyvrcholení.²⁸⁾ Ačkoliv Josef II. jmenoval biskupy znalé jeho způsobu vlády, stále ještě doznávala generace vlivných pozdně barokních biskupů, kterou bychom mohli klasifikovat podle jejich sympatií k du-

²¹⁾ Pojem „*katolické osvícenství*“ je součástí, pomyslnou podmnožinou „*křesťanského osvícenství*“. Srov. R. Svoboda, *Arnošt Konstantin Růžička*, s. 21.

²²⁾ J. Mikulec, *Katolická zbožnost*, s. 161.

²³⁾ Přístup osvícenských biskupů k josefinismu se v jeho průběhu různil. Někteří byli jeho nadšenými příznivci, jiní ráznými odpůrci. Avšak mezi těmito dvěma „*extrémy*“ byli i ti, kteří, ač byli vůči panovníkovi velmi loajální, nemuseli se plně ztotožňovat s výkonem církevní politiky státu. Někteří se nakláněli k oběma stranám a nelze je šablonovitě tímto způsobem klasifikovat. Patrný je i rozdíl v úhlu pohledu biskupa, jež stál u zrodu josefinismu za vlády Marie Terezie, a biskupa, jehož episkopát byl zasažen již církevními reformami Josefa II. Srov. R. Svoboda, *Typologie biskupů doby josefinismu*, s. 307–308.

²⁴⁾ Petr Polehla, *Accipite disciplinam et servate illam. Studijní rády Biskupského semináře v Hradci Králové vydané biskupem Blümegenem a Trautmannsdorfem v letech 1766 a 1802 jako pramen poznání formace diecézního kléru*. In: *Theatrum historiae*, 18, 2016, s. 184–185.

²⁵⁾ Jedna z neaktuálnějších prací o josefinismu např. Helmut Reinalter (ed.), *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*. Wien – Köln – Weimar 2008.

²⁶⁾ R. Svoboda, *Arnošt Konstantin Růžička*, s. 35.

²⁷⁾ E. Winter, *Josephinismus a jeho dějiny*, s. 14.

²⁸⁾ *Tamtéž*, s. 368.

chovním směrům. V době vlády Marie Terezie například ti nejnvlivnější nejčastěji inklinovali k jansenistickým²⁹⁾ myšlenkám.³⁰⁾

Po nástupu císaře Františka (1792–1835) došlo k naprostým změnám v dosavadním zažitém systému. V této době josefinismus³¹⁾ postupně ztrácel na síle a definitivně zanikl po revoluci roku 1848.³²⁾

Nyní zpět k roli hlavních aktérů v prosazování církevních reforem, k biskupům. Do episkopátu byli zpravidla jmenováni duchovní, kteří zastávali nábožensko-politickou linii habsburských vládců, měli šlechtický původ a nezřídka byli i příbuzensky spjatí s rodem Habsburků. V tom lze spatřovat ryzí záměr panovníka, aby na biskupský stolec zasedly osoby, pro které bude samozřejmostí zachovat panovníckému domu věrnost. Biskupové měli být zprostředkovateli a pomocníky při prosazování státních reforem.³³⁾ Na druhou stranu ne všichni biskupové akceptovali zásahy státu do církevní sféry. To dokládá období po smrti Josefa II., kdy biskupové podávali novému císaři Leopoldovi II. četné návrhy na změny v některých záležitostech církve.³⁴⁾

Problematickým se jevil i postoj josefinistických biskupů k papežskému stolci, neboť jejich kontakt s Římem byl radikálně omezen státními nařízeními. To bylo v určité míře výhodné pro obě strany; stát měl snazší dohled nad episkopátním jmenováním a biskupové měli více pravomocí a volnosti. Jejich určitá „nezávislost“ na papežském stolci jim dovoľovala bez postihů aplikovat některé myšlenky duchovních směrů, s nimiž sympatizovali, jako například febronianismus³⁵⁾ a jansenismus, nebo i nerespektovat některá papežská nařízení. Nejednalo se v habsburské monarchii o dogmatický odklon od Říma. Mnozí josefinističtí biskupové se snažili nezávisle na stávajícím církevně-politickém systému a ideově orientaci o vnitřní církevní reformu a duchovní obnovu života věřících.³⁶⁾

²⁹⁾ Jansenismus pronikl do našich zemí v barokní době a usiloval o návrat k prvotní církvi především v oblasti věrouky a církevní kázně. Tvůrcem tohoto duchovního směru byl Kornelius Jansen, který hlásal, že Kristus za všechny lid nezemřel, tudíž skutečnému spasení a otevřené cestě k věčnému životu se dostane jen malému počtu vyvolených. Jansenisté též nesouhlasili s bohatou výzdobou kostelů, okázalostí bohoslužeb a užívání posvěcených předmětů. *Srov. J. Kadlec, Přehled českých církevních dějin 2, s. 137.*

³⁰⁾ R. Svoboda, *Typologie biskupů doby josefinismu*, s. 307–308.

³¹⁾ Dodnes je především v historické obci diskutováno o pravé podstatě josefinismu. Doposud neexistuje jeho jednotná periodizace. *Srov. R. Svoboda, Arnošt Konstantin Růžička, s. 36.*

³²⁾ R. Svoboda, *Arnošt Konstantin Růžička, s. 35.*

³³⁾ To reflektovaly svým obsahem i jednotlivé pastýřské listy.

³⁴⁾ R. Svoboda, *Typologie biskupů doby josefinismu*, s. 309.

³⁵⁾ Febronianismus v jurisdikční rovině popíral prvenství římského biskupa a přiznával mu pouze prvenství mezi biskupy sobě rovnými, neboť církevní moc vycházela ze společenství věřících. Tvůrcem této myšlenky byl trevírský světící biskup Mikuláš Hontheim, jenž se kryl pseudonymem

Definice pastýřského listu

Pastýřský list (německy *der Hirtenbrief*, latinsky *litterae pastorales*) je řazen mezi diplomatický materiál církevní provenience. Spadá pod tzv. *Decreta episcopalia*, tedy písemnosti vzniklé z iniciativy samotného biskupství, kam patří například i dekrety generálního vikáře a biskupské konzistoře.³⁷⁾

Jedná se o úřední dopis, který publikuje biskup v době nějakého důležitého církevního období (například na začátku postní doby, při jmenování nového generálního vikáře nebo při vyhlášení roku milosrdenství) pro svůj klérus a věřící své diecéze. Účelem pastýřského listu je vždy konkrétní biskupovo poselství duchovním a věřícím. Tradice vydávání pastýřských listů navazuje na písemný kontakt některých apoštolů s křesťany (epištoly Nového zákona). Biskupovi, jakožto nositeli apoštolského úřadu, přísluší zejména hlásání Božího slova, které má provádět s ohledem na prostředí a potřeby svých svěřenců. Proto biskup často v pastýřských listech vyzdvihuje svou apoštolskou posloupnost.

Pokud je pastýřský list určen pouze pro klérus, pak se týká obvykle kněžského života, kněžských duchovních povinností, pastorační práce věřících, obsahů katolické věrouky, slavení bohoslužeb, personálních a organizačních záležitostí diecéze. Pokud je pastýřský list určen kléru a lidu zároveň, pak obsahuje pravdy víry, věci týkající se náboženského a mravního života, účasti na prostředcích spásy nebo povinnosti jednotlivých stavů. Pastýřské listy často obsahují nějaké poučení, pobídnutí, varování, slova útěchy nebo povzbuzení. Mnohdy jsou však smíšené povahy. V některých případech je jejich vznik vyvolán politickými událostmi, kupříkladu válkami, živelnými katastrofami, epidemiemi a tak podobně. Žádají-li to okolnosti, pak jsou v pastýřských listech věřícím připomínány jejich povinnosti.³⁸⁾

Pastýřské listy měly být předčítány kněžími z kazatelny o nedělních bohoslužbách a bývaly vydávány k počátku postní doby ve spojení s postním řádem (postní pastýřský list).³⁹⁾ Zamyslíme-li se více nad ideou pastýřských listů, dojdeme i k náplni role tehdejšího kněze. Měl to být vedoucí pastýř, který měl vychovávat dobré věřící a disciplinované farníky. Musel se potýkat s několika rolami – kazatel, katecheta, zpovědník, dobrý hospodář a zároveň v době josefinismu státní úředník,⁴⁰⁾ jenž se zhostí farní administrativy i pastorační práce lidu, který z kazatelny poučí o dění

Justinus Febronius. *Srov. Jan Merell, Malý bohovědný slovník*. Praha 1963, s. 157.

³⁶⁾ R. Svoboda, *Typologie biskupů doby josefinismu*, s. 310–312.

³⁷⁾ Hana Stoklasová, *Konzistoriální kurendy a Ordinariátní listy – oběžníky královéhradecké diecéze v 19. století a možnosti jejich badatelského využití*. In: 350 let královéhradecké diecéze, 2015, s. 65–66.

³⁸⁾ J. Höfer – K. Rahner (Hrg.), *LThK*, heslo *Hirtenbrief*, s. 39–40.

³⁹⁾ J. Merell, *Malý bohovědný slovník*, s. 385.

⁴⁰⁾ Více o farářově sblížování se s rolí státního úředníka na příkladu zaznamenávání příčin úmrtí srov. K. Doležalová, *Počátky úředního zaznamenávání příčin úmrtí na příkladu Rokytnice v Orlických*

v monarchii. Cílem kázání byla výchova a vzdělání farníků, což se v době baroka a osvícenství značně lišilo. Barokní typ kázání kladl důraz na paradoxy, metafory, zázraky a příběhy ze života světců. Zatímco osvícenství od těchto zažitých forem ustupovalo a vyzdvihovalo praktičnost jak ve výkladu Písma, tak v osvětě.⁴¹⁾

Královéhradečtí biskupové a jejich pastýřské listy

V roce 1733 na biskupský stolec usedl Jan Josef hrabě Vratislav z Mitrovic. (Příloha č. 1.) V době jeho nástupu se biskupství nacházelo v komplikované situaci, neboť královéhradecká diecéze byla považována za zvláště neklidnou kacířskou oblast.⁴²⁾ Na rozvířené náboženské poměry biskup reagoval ve svém pastýřském listu z 15. prosince 1748.⁴³⁾ V úvodu chválil klérus a děkoval mu za snahu o zmírnění hereze v diecézi. Jednalo se o novobydžovskou sektu (*secta judaica*), která odmítala uznávat Ježíše Krista za Spasitele.⁴⁴⁾ V závěru ještě biskup připojil pozdrav do nového roku 1749 (to je pravidlem, pokud je list vydáván ke konci roku).

V době episkopátu Vratislava z Mitrovic vrcholí baroko, které se do pastýřských listů promítá jak po stránce vizuální (v podobě dřevorezových iniciál s andělskými bytostmi či rostlinnými motivy), tak po stránce obsahové (v barokních květnatých jazykových obratech).⁴⁵⁾

Po Vratislavově smrti se biskupského úřadu ujal Antonín Petr hrabě Příchovský, svobodný pán z Příchovic, pozdější pražský arcibiskup. (Příloha č. 2.) Jeho působení v diecézi bývá hodnoceno velmi zdrženlivě zejména kvůli jeho pasivnímu přístupu a velkým ztrátám na majetku.⁴⁶⁾ Biskup Příchovský je vnímán spíše jako

horách. In: Historie, 2015/2016. Sborník prací z celostátní studentské vědecké konference Brno 21.–22. dubna 2016, Brno 2017, s. 152–189.

Dostupné online na <https://munispace.muni.cz/index.php/munispace/catalog/view/943/2953/675-1> [cit. 24. 1. 2020]

⁴¹⁾ Zuzana Čevelová, *Katolicismus kolem roku 1800. Římskokatolický kněz jako příslušník jedné sociální vrstvy, podoby pastorače a její dopad*. In: *Post tenebras*, s. 320.

⁴²⁾ V. Hrubý, *Katedrála Svatého Ducha. Kaple Sv. Ducha. Biskupská rezidence*, s. 21.

⁴³⁾ SOKA HK, BA HK, PL, inv. č. 284.

⁴⁴⁾ Předák izraelitů Jan Pita byl společně se svým společníkem Janem Bourou 18. prosince 1748 upálen. Pitova manželka Ludmila a Václav Vacek byli v Hradci Králové popraveni stětím hlavy. I další stoupenci této sekty byli odsouzeni k smrti, později jim však byla dána milost. *Srov.* Josef Haubelt, *České osvícenství*. Praha 2004, s. 377–378. *Srov.* k tomu Ivo Kořán, *Novobydžovská židovská sekta od tereziánských poprav k josefínským deportacím*. In: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století: sborník příspěvků ze sympozia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*. Boskovic 1999, s. 372–382.

⁴⁵⁾ Hlubší jazyková analýza pastýřských listů nebyla primárním předmětem výzkumu.

⁴⁶⁾ J. Croj, *Královéhradečtí biskupové*, s. 129.

odpůrce josefinistického systému.⁴⁷⁾ Například v pastýřském listu z 5. dubna 1754⁴⁸⁾ biskup řešil problematiku kanonických vizitací. Ty byly dvojího typu: buď generální kanonické vizitace prováděné přímo biskupem, nebo kanonické vizitace vykonávané vikářem.⁴⁹⁾ V naraci je přiblížen důvod, proč se těmito otázkami list zaobírá. Vikáři často nedodržovali ani stanovený počet kanonických diecézních vizitací, ani předepsaný postup jejich provádění. Biskup jim přikazoval, aby pokaždé v rámci vizitačních návštěv kontrolovali tyto skutečnosti: stav kostela, beneficíí a péče o duše, a aby učinili přesně vymezené rubriky pro osoby pastorů, kaplanů, kněží a kleriků a předkládali je v měsíci prosinci před biskupský soud. Pokud by své povinnosti zanedbávali, měli být potrestáni.⁵⁰⁾

Za posledního královéhradeckého biskupa barokní doby bývá označován⁵¹⁾ Heřman Hannibal hrabě z Blümegen,⁵²⁾ po jehož nástupu docházelo k četným sporům s kapitulou a magistrátem. (Příloha č. 3.) Důvodem byl jeho nový přístup k potřebám diecéze, kterým se znelíbil většině kléru. Kupříkladu v roce 1766 Blümegen jmenoval konzistoř podle nových zásad, kdy z jejího starého osazenstva zůstal pouze jeden jezuita.⁵³⁾ Biskupovy sympatie k formám a prostředkům barokní zbožnosti se projevovaly například v pořádání diecézních kajících misíí (*missio ponitentiae*), jež se vyznačovaly veřejnými modlitbami, bohoslužbami či procesími.⁵⁴⁾ Tento fakt potvrzuje i jeho pastýřský list z 28. října 1765.⁵⁵⁾ Text listu se dělí na dvě části; první část zastřešuje nadpis *De Modo instituendi Missiones in universim* – *O způsobu vykonávání misíí obecně*. Druhá část je nadepsána *De ratione Cathedrisandi* – *O způsobu výuky katechismu*. V tomto bodě se biskup zaobíral katechismem jakožto nástrojem výkladu hlavních složek křesťanského učení.

⁴⁷⁾ P. Polehla, *Accipite disciplinam et servate illam*, s. 185.

⁴⁸⁾ SOKA HK, BA HK, PL, inv. č. 414.

⁴⁹⁾ Jan Otto (ed.), *Ottův slovník naučný*. Sv. 13, 1890, heslo *Kanonická vizitace*, s. 925.

⁵⁰⁾ V listu jsou řešeny další náležitosti kanonické vizitace, totiž kontrola poslušnosti kněze k příslušnému ordináři, otázka sebevzdělávání, poctivého výkonu pastýřské služby, kolik má farnost katechetů, jaká bývá účast na bohoslužbách, zda se regulérně evidují mešní stipendia, kolik má kněz liturgických spolupracovníků, jak se stará o slavení svátosti Eucharistie a svátosti smíření. Dále je během kanonických vizitací učiněna kontrola stavu účtů farnosti a jejich výkazů a včasných odezdání.

⁵¹⁾ Nutno znovu zdůraznit, že nelze mechanicky dělit biskupy na osvícenské a barokní; jednalo se pouze o jejich sympatie k jednomu, druhému či oběma směrům.

⁵²⁾ Jana Croj hodnotí Blümegenův episkopát slovy: *S Blümegenem odešel poslední barokní aristokrat na hradeckém biskupském stolci, po něm nastoupila již nová generace ovlivněná josefinismem a osvícenstvím*. Srov. J. Croj, *Královéhradečtí biskupové*, s. 151.

⁵³⁾ J. Croj, *Královéhradečtí biskupové*, s. 143.

⁵⁴⁾ P. Polehla, *Accipite disciplinam et servate illam*, s. 185.

⁵⁵⁾ SOKA HK, BA HK, PL, inv. č. 759.

Zamýšlel se nad způsobem, jak ústně předávat dál hlavní články křesťanské víry.

Biskup se v Hradci příliš nevyskytoval a většinu času pobýval v Chrasti či Brně.⁵⁶⁾ Diecézi tedy řídil na dálku skrze písemné instrukce, proto často delegoval některé úřední povinnosti, včetně vydávání pastýřských listů, na vikáře, kteří texty listů nechali vysázet. Posléze je vydali jako soubor listů ve formě sešitu ze svého titulu, pod svým jménem. Tuto skutečnost dokládá pastýřský list z 3. srpna 1765,⁵⁷⁾ jehož obsahem je nejen přijetí rezignace generálního vikáře Jana Josefa Saxe, ale v příloze nalezneme i jmenovací dekret nového generálního vikáře Jana Václava Baulera z Hohenburgu. Obecně list zpravoval klérus o aktuálních personálních změnách v diecézi.

Ke konci episkopátu biskupa Blümegena se začaly objevovat již silně osvícenské myšlenky; roku 1771 došlo na žádost Marie Terezie ke snížení počtu svátků⁵⁸⁾ na 17 s tím, že 18. svátek *unius tantum principalioris Patroni*, tedy svátek s názvem nejvýznamnějšího patrona, si mohl biskup pro svou zemi vybrat sám. Blümegen zvolil sv. Jana Nepomuckého a zároveň jej prohlásil za druhého patrona⁵⁹⁾ diecéze. I o této skutečnosti informoval biskup ve svém pastýřském listu z 28. listopadu 1771,⁶⁰⁾ kde shrnul papežem Klimentem XIV. vydaný apoštolský list ze dne 22. června 1771 o redukci svátků, a uvedl výčet svátečních i postních dnů.

Skutečná éra josefinismu v pravém slova smyslu byla v Hradci Králové započata roku 1775 usazením Jana Ondřeje Kaisera, rytíře z Kaisern, na biskupský stolec. (Příloha č. 4.) Za své schopnosti a skutky se těšil velké oblibě císařovny, která jej dokonce povýšila do šlechtického stavu. V jeho činech a zaměření pastorační činnosti spatřujeme silně „osvícené“ myšlenky; zaměřoval se na potřeby prostých lidí a zasahoval proti sektářství v kraji. Vyznačoval se vřelejším přístupem k nekatolíkům.⁶¹⁾ To dokládá i jeho první pastýřský list,⁶²⁾ který vydal překvapivě ještě před svou intronizací. V listu se s otcovskou láskou zaměřuje na bezvěrce, po nichž žádá, aby nadále nešpinili životy svoje i ostatních a obrátili se na pravou katolickou víru: *Navrattež se tehdy, odkud nejhorším nabádáním, svedením a oklamáním jste pobloudili; navrattež se do lůna svaté matky církve katolické, dle příkladu dobrého pastýře stracenou ovci starostlivě hledající, aby nalezenou laskavě a radostně do ovčince svého zase uvedla.*

⁵⁶⁾ V. Hrubý, *Katedrála Svatého Ducha. Kaple Sv. Ducha. Biskupská rezidence*, s. 19.

⁵⁷⁾ SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 758.

⁵⁸⁾ Počet svátečních dnů se snížil zhruba o dvě třetiny. Srov. J. Mikulec, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013, s. 326.

⁵⁹⁾ Hlavním patronem diecéze je sv. Kliment Římský. Srov. V. Hrubý, *Katedrála Sv. Ducha v Hradci Králové*. Hradec Králové 1994, s. 1.

⁶⁰⁾ SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 767.

⁶¹⁾ J. Croý, *Královéhradečtí biskupové*, s. 151–155.

V jednom z jeho dalších pastýřských listů⁶³⁾ z 16. října 1776 uveřejnil postup vedení *status animarum Parochiae*, u něhož je přiložen tradičně i předtištěný formulář jako vzor pro vedení knihy.⁶⁴⁾

Další list⁶⁵⁾ se stejným datem hovoří o triviálních školách, kam měly povinnost docházet děti od šesti let podle vydání Všeobecného školního řádu⁶⁶⁾ císařovnou Marií Terezií dne 6. prosince 1774. Jako přílohu nalezneme i formulář, kam měli být žáci triviálních škol evidováni.⁶⁷⁾ V listu je též zmíněno, že pokud rodiče své děti do školy neposílají, pak je nemine pokuta.⁶⁸⁾

⁶²⁾ SOKA HK, BA HK, PL, inv. č. 1197.

⁶³⁾ *Tamtéž*.

⁶⁴⁾ Zaměříme-li se na předepsaný formulář, zjistíme povinnost vedení celkem patnácti sloupců. První sloupec je hlavičkou prvního řádku a označuje otce (*Pater familias*), matku (*Mater familias*), potomky (*Proles*) a služebnictvo (*Famulitium*). Druhé okénko bylo prostorem pro jméno (*Nomen*) a příjmení (*Cognomen*). Do třetí rubriky se vpsával věk (*Aetas*). Čtvrtá kolonka vypovídala, zda se dotyčný účastnil katechezí (*An intersit catechesibus*). Pátá kolonka určovala, zda je příslušná osoba v katechetickém učení náležitě poučena (*An in Doctrina Catechetica sit debite instructus*). V šesté rubrice najdeme údaj, jestli se dotyčný účastnil bohoslužeb (*An in divinis compareat*). V sedmé kolonce se ověřovalo, zda zmíněný dochází ke svátostem (*An sacramenta frequentet*). Osmý sloupec označoval skutečnost o biřmování (*An sit confirmatus*). Devátá rubrika prověřovala farníka, zda je heretik, a pokud ano, tak z jakého důvodu (*An sit, vel fuerit suspectus de haeresi, et quare?*). V desátém sloupci se prošetřovalo, zda se někdo z příbuzných nenachází v emigrantské heretické oblasti (*An de suis sint vel fuerint Emigrantes in Partibus Haereticorum*). Jedenáctá kolonka uváděla, zda se příslušná osoba stýkala s heretiky či přijímala emisary (*An ad Haereticos iverit, aut Emissarios receperit*). Dvanáctý sloupec ohlašoval, zda u dotyčného byly shledány nějaké kacířské knihy (*An apud illum reperti sint libri haeretici*). Ve třinácté rubrice se nacházel název místa podle abecedy (*Nomen Loci juxta Alphabetum*). Čtrnáctý sloupec obsahoval informaci o čísle domu (*Numerus Domus*). A v posledním, patnáctém sloupci, se nacházel údaj o roce revize (*Annus Revisionis*).

⁶⁵⁾ SOKA HK, BA HK, PL, inv. č. 1197.

⁶⁶⁾ Všeobecný školní řád otevíral vzdělání veškerému obyvatelstvu, to znamená i dívkám. Srov. Markéta Pánková, *Vzdělávání dívek v Čechách*. Praha 2008, s. 9–10.

⁶⁷⁾ Tištěný formulář sestává celkem z šesti nadepsaných rubrik. Do první kolonky se zapisovalo jméno žáka (*Namen des Schüllers*). Do druhého sloupce se evidovalo stáří žáka podle křestní matriky (*Alter des Schüllers nach dem Taufbuche*). Třetí okénko bylo prostorem, kam se zaznamenával den a rok začátku školní docházky (*Tage und Jahr des Anfangs des Schulgehens*). Čtvrtá rubrika obsahovala informaci, co se dítě během školy naučilo (*Was das Kind bis zum Ende der Schule erlernet*). Pátý sloupec nesl údaj o chování žáka (*Sitten*). V poslední, šesté kolonce se vymezovaly schopnosti dotyčného (*Fähigkeiten*).

⁶⁸⁾ Nařízení císařovny v otázce školství zdaleka nepřinášelo takové výsledky, jež byly očekávány. Nejen, že děti často do školy nedocházely, ale ani učitelé svou roli nezvládali tak, jak bylo předepsáno. Ještě koncem osmdesátých let 18. století do školy nedocházelo přibližně 40 % dětí školního

Pastýřský list z 6. února 1776,⁶⁹⁾ jenž vydal jménem biskupa⁷⁰⁾ z Kaisern generální vikář a oficiál Prokop Schaffgotsche,⁷¹⁾ dokonce zdůrazňoval roli archivů a do-
držování řádu archivování písemností, v němž byl jmenován druh materiálu, jenž
se měl dále uchovávat: *Librum Patentium cum Registerio secundum ordinem Alp-
habeticum* (knihy patentů s abecedním rejstříkem), *Librum Emanatorum* (knihy
vydaných listů, především misivů a dekretů), *Liber Pravitatis haereticae* (knihy zá-
znamů o kacířích), *Protocollum Vicariatus* (vikariátní protokol) a *Librum recepto-
rum* (knihy rozhodnutí biskupského úřadu).

Episkopát Kaiserova následníka Josefa Adama hraběte Arca se vyznačoval silně
úřednickým vedením a intenzivní kancelářskou činností. (Příloha č. 5.) V době jo-
sefinismu byl kladen důraz na četnou byrokracii i ve výkonu biskupského úřadu,
proto není překvapením, že biskup Arco vydal mnoho dekretů, nařízení a statut.⁷²⁾
To ale nelze říci o dochovaných pastýřských listech, neboť ve fondech byly nalezeny
pouze tři. Za zmínku stojí jeho list z 18. února 1778,⁷³⁾ jenž se zabíral nadcháze-
jícím postním obdobím před Velikonocemi. Takový pastýřský list pak nazýváme
postním pastýřským listem. Věřící v tomto čase měli konzumovat jídlo pouze jed-
nou denně po nešporech (což odpovídá zhruba 18. hodině). Jídlo s jednouchou
přípravou nesmělo obsahovat maso. Byl též připomenut tradiční zákaz pití vína,
piva a jiných silných nápojů. Lidé se v tomto období měli věnovat pokání a kajíc-
nosti a nevymlouvat se na svůj věk, nemoci či těžkou práci, kvůli kterým by jim měl
být půst odpuštěn. Arco nabádal lid, aby se během půstu od jídla odpoutal, za-
pomněl na obžerství a nejedl pokrmy, které tělu škodí. Biskup též dal příklad, jak
by měla ideální postní večeře vypadat: *...jen něco málo chleba, ovotce, neb lehkého
vaření má večeře jejich býti*. Na závěr biskup osvětloval smysl půstu: *Považte, že ten
čas svatého postu jest čas kajícnosti, čas, který všichni věrní církve synové v mrtvení
svých žádostí, v tichosti, v mravopočestnosti a v skutcích milosrdenství, obzvláště
v častém a bedlivém slyšení slova Božího strávití mají*.

Roku 1780 byl na biskupský stolec dosazen Jan Leopold Hay, který se s josefi-
nismem zajisté ztotožňoval. (Příloha č. 6.) Především byl ale silnou a vyhraněnou
osobností. Reformy církve s nadšením vítal a svědomitě realizoval. Jeho role „*po-
litické figurky*“ vídeňského dvora byla intenzivnější než funkce duchovního pas-

věku, jenž byl předepsán od šesti do dvanácti let. Srov. František Morkes, *Devětkrát o českém škol-
ství*. Praha 2004, s. 6.

⁶⁹⁾ SOkA HK, DÚ HK, PLBH, inv. č. 59.

⁷⁰⁾ Pokud vydával list vikář z titulu biskupa, pak byla intitulace formulována v er-formě. Pokud sám
biskup, pak v ich-formě.

⁷¹⁾ Prokop Schaffgotsche později působil jako první biskup v Českých Budějovicích. Více o něm srov.
R. Svoboda, *Jan Prokop Schaffgotsche: první biskup českobudějovický*. Brno 2009.

⁷²⁾ J. Croj, *Královéhradečtí biskupové*, s. 151–155.

⁷³⁾ SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 1250.

týře. V královéhradecké diecézi byl biskup Hay vnímán poněkud rozpačitě či spíše negativně, neboť ignoroval tamější tradice a zvyklosti.⁷⁴⁾ Svou osobu definitivně promulgoval činem, kterým se proslavil v celé monarchii – vydáním okružního pastýřského listu z 20. listopadu roku 1781,⁷⁵⁾ v němž reagoval na vydání tolerančního patentu a stal se garantem jeho zavádění do praxe.⁷⁶⁾ Pomocí listu měl Hay též připravit duchovenstvo na jeho přijetí a vysvětloval mu, jak si má při jeho vyhlášení počínat: *Abychom to stručně shrnuli: žijme v upřímném pokoji se všemi, kdo bydlí v našem ovčinci, nevšímejte si rozdílnosti vyznání a žijme v lásce nepředstírané, ale laskavé a trpělivé. Nikoho neurážejme, všem věnujme stejnou lásku, tuto lásku hlásejme i ostatním, a tak se snažme všemožně podporovat náležitou poslušnost nejvyššímu panovníkovi i církvi a svým příkladem i kázáním prohlubovat klid a řád i štěstí státu.*⁷⁷⁾

Pastýřský list z 12. srpna 1784⁷⁸⁾ reflektoval přiřazení kraje čáslavského a chrudimského k hradecké diecézi a zpravoval klérus o těchto změnách.⁷⁹⁾ V dispoziční části listu se biskup obracel na klérus již zmíněných nově inkorporovaných farností do královéhradecké diecéze. Odvolával se na nařízení pražského arcibiskupa a císaře z 27. května 1784. Oznámil též, že farnosti, které dříve byly podřízeny pražské arcidiecézi, z ní byly uvolněny a podřízeny královéhradecké diecézi, což bylo i stvrzeno papežem Piem VI.

Maria Tadeáš hrabě z Trauttmansdorffu sympatie s josefinismem projevoval již od samého počátku svého působení v diecézi. (Příloha č. 7.) Svého úřadu se totiž ujal bez intronizace a nesvolil ani k přečtení papežské buly. Svým činem projevil pohrdání papežským stolcem, s čímž se setkáváme u řady biskupů ovlivněných myšlenkami osvícenství.⁸⁰⁾ S Hayem jej pojil společný rys – rovněž byl stoupenec osvícenství a obdivovatelem Josefa II., nebyl však v prosazování reformy tak bezohledný a prudký. Mezi jeho cíle patřila především reforma církevního školství,

⁷⁴⁾ J. Croj, *Královéhradečtí biskupové*, s. 161–162.

⁷⁵⁾ Český překlad *srov.* Jan Leopold Hay, *Okružní list: Circularium: 1781*. Hradec Králové 2003.

⁷⁶⁾ V. Hrubý, *Katedrála Svatého Ducha. Kaple Sv. Ducha. Biskupská rezidence*, s. 19.

⁷⁷⁾ SOKA HK, DÚ HK, *PLBH*, inv. č. 59.

⁷⁸⁾ *Tamtéž*.

⁷⁹⁾ Rozloha tehdejších tří diecézí v Čechách byla nerovnoměrně rozložena, pražská arcidiecéze čítala třináct krajů, královéhradecká diecéze pouze dva kraje – hradecký a bydžovský, litoměřická diecéze měla pouze jeden kraj. Z toho důvodu císař Josef II. rozhodl o přiřazení kraje čáslavského a chrudimského k hradecké diecézi. Tímto krokem se rozloha Hayova biskupství zdvojnásobila. *Srov.* J. Croj, *Královéhradečtí biskupové*, s. 163. Nové území diecéze, jež bylo panovníkem schváleno 17. února 1784, bylo rozděleno na 24 vikariátů rozkládajících se na území krajů hradeckého, bydžovského, čáslavského a chrudimského. *Srov.* V. Hrubý, *Katedrála Svatého Ducha. Kaple Sv. Ducha. Biskupská rezidence*, s. 19.

⁸⁰⁾ P. Polehla, *Accipite disciplinam et servate illam*, s. 62.

podpora vzdělávání kléru a prosperita hospodaření v diecézi. Tyto snahy se biskupu Trauttmansdorffovi podařilo uskutečnit založením královéhradeckého diecézního semináře jakožto bohosloveckého učiliště a zřízením dvoustupňového církevního školství.⁸¹⁾ I toto nám přímo dokládá znění pastýřského listu z 25. dubna 1805.⁸²⁾ Věcná stránka pastýřského listu se týká vzdělávání mládeže. Aby se dosáhlo požadovaného efektu instituce, musely být správně rozvrženy obyčeje, stav a kapitál školy. Triviální školy měly být založeny na křesťanských základech, mělo se v nich učit k bezúhonnosti, povinnosti budoucího života. Děti se vzdělávaly, aby uměly číst, psát a počítat.

Nástupcem biskupa Trauttmansdorffa se stal v roce 1815⁸³⁾ Alois Josef hrabě Kolovrat Krakovský, svobodný pán z Újezda a poslední aristokrat na královéhradeckém stolci.⁸⁴⁾ (Příloha č. 8.) Častým tématem pastýřských listů bylo vyhlášení roku milosrdenství, proto se seznámíme s jedním exemplářem na příkladu listu biskupa Kolovrata z 9. března 1830.⁸⁵⁾ V dispoziční části listu se biskup věnoval znění papežského *breve* Pia VIII. z 18. června 1829, které následně připojil *in extenso*. Papež v něm oznámil katolickému světu plnomocné odpustky ve formě jubilea čili milostivého léta, jež bylo vyhlášeno na dobu dvou týdnů od 28. června do 12. července. Věřícím mohly být odpuštěny všechny jejich hříchy, pokud v období těchto dvou týdnů navštívili alespoň dvakrát některý z římských kostelů – baziliku Panny Marie Sněžné, baziliku sv. Petra, baziliku sv. Pavla za hradbami nebo Lateránskou baziliku. Křesťané se v této době museli oddaně modlit každou středu, pátek a sobotu, měli se věnovat též charitě a poskytnout chudým určitou almužnu. Biskup Kolovrat po citaci papežova *breve* dodal, že se rok milosrdenství týkal i královéhradecké diecéze, a to ve dnech od 23. května do 6. června. Takzvanými svatými branami Hradce Králové se staly čtyři kostely: katedrála Sv. Ducha, kostel sv. Jana Nepomuckého, sv. Anny a kostel Nanebevzetí Panny Marie. Kdo se pomodlil v takovém kostele za povznesení církve, za vyhlazení heretiků, svornost mezi katolickými vládci a za blaho křesťanského lidu, dosáhl tím odpuštění svých hříchů. V diecézi byly za svaté brány vyhlášeny i některé kostely farní, filiální nebo kaple a jiné sakrální památky.

⁸¹⁾ *Tamtéž*, s. 58.

⁸²⁾ SOKA HK, DÚ HK, *PLBH*, inv. č. 59.

⁸³⁾ Rok 1815 byl oficiálním datem intronizace, biskup Kolovrat svůj úřad vykonával již od roku 1812 z postu generálního vikáře. Změny v episkopátu však mohly vstoupit v platnost až po skončení napoleonských válek. *Srov. J. Croj, Královéhradečtí biskupové*, s. 181.

⁸⁴⁾ J. Croj, *Královéhradečtí biskupové*, s. 181.

⁸⁵⁾ SOKA HK, DÚ HK, *PLBH*, inv. č. 59.

*

Biskup hrál v novověké společnosti nejen roli pastýře a hlavy místní církve, ale měl též výrazné reprezentativní a společensko-mocenské postavení ve státě.⁸⁶⁾ Tuto skutečnost reflektují svým obsahem právě i pastýřské listy, které mají díky tomu v tomto směru velkou vypovídací hodnotu.

Závěrem

Závěry z pramenné sondy do pastýřských listů královéhradeckých biskupů z let 1733–1830 je možné shrnout z několika aspektů. Prvním hlediskem, jež bylo ve výzkumu zohledněno, je diplomatické hledisko.

Pastýřské listy mají obdobné vnitřní znaky, které se v průběhu zkoumaných let nemění. Protokol každého exempláře se skládá z intitulace, která obsahuje jméno a tituly biskupa (pokud list nevydal generální vikář z titulu biskupa) a zpravidla je obohacena o devoční formuli. Nejčastěji je intitulace formulována v ich-formě, výjimku tvoří listy, které vydával generální vikář z titulu biskupa – v tomto případě je přítomna er-forma. Součást úvodního protokolu tvoří i adresa se salutační formulí, která buď následuje bezprostředně po adrese, nebo stojí zvlášť (tento případ se objevuje u listů z konce 18. a počátku 19. století). Jako adresát figuruje buď klérus, nebo klérus a lid společně. Text sestává obvykle z arengy, v níž je zachycena myšlenka, proč k vydání písemnosti došlo; dále z narace, ve které nacházíme informaci o okolnostech předcházejících sepsání listu. Na narační část navazuje rozsáhlá dispozice, tedy jádro a smysl písemnosti. Pastýřský list pak uzavírá eschatokol s datační formulí a podpisovou částí. U několika barokních exemplářů vidáme římské datování, později se od jeho užití upouští a je výhradně datováno pomocí průběžného počítání dnů v měsíci.⁸⁷⁾ V podpisové části obvykle nacházíme podpis biskupa a mandační poznámku s podpisem příslušného úředníka. Někdy bývá u podpisové části i *locus sigilli*.

Listy se povětšinou shodují i svými vnějšími znaky. Všechny zkoumané exempláře pastýřských listů jsou vydány v tištěné podobě a kromě několika výjimek se vyskytují ve formátu *charta transversa*, to znamená, že délka písemnosti je větší než její šířka. *Charta recta*, tedy tvar písemnosti, kdy je šířka větší než délka, se vyskytuje minimálně, zpravidla pouze u listů malého rozsahu (povětšinou u postních

⁸⁶⁾ Královéhradecké biskupství dlouhou dobu nepatřilo mezi prestižní biskupství, tudíž odsud biskupové profesně postupovali nejčastěji do Prahy, Olomouce či Litoměřic. Teprve v průběhu 19. století získala královéhradecká diecéze status vzorně vedeného, vlivného, lidnatého a relativně bohatého biskupství. Srov. Tomáš Petráček, *Církev, biskupové a jejich rezidence*. In: Biskupská rezidence v Hradci Králové, Hradec Králové 2010, s. 22.

⁸⁷⁾ Marie Bláhová, *Historická chronologie*. Praha 2001, s. 346.

pastýřských listů, kde nebylo potřeba příliš textu). Listy jsou tištěny výhradně černou barvou. Písmo se liší v závislosti na jazyku. Pro listy tištěné latinským jazykem se používalo humanistické písmo – antikva. Jazykově české listy byly tištěny německým novogotickým písmem – frakturou.⁸⁸⁾ Zvýšenou snahu o zdobnost spatřujeme v pastýřských listech zejména v první polovině časového úseku, což lze přičíst doznívajícímu vkusu baroka. Na počátku incipitu se velmi frekventovaně objevuje iniciála dřevorezem s častými andělskými či rostlinnými motivy. Později se objevuje nezdobená tučná iniciála a klišé s florálními a figurálními motivy (květiny, rohy hojnosti, andělé). V poslední čtvrtině zkoumaného časového rozmezí zdobnost mizí úplně.

Podíváme-li se na poznámkový aparát pastýřských listů v průběhu zkoumaných let, dojdeme taktéž k několika zjištěním. Nutno zmínit například postupnou precizaci a vývoj poznámek, pomocí nichž bylo odkazováno nejčastěji na biblické texty či jednotlivá zasedání tridentského koncilu. V listech biskupa Vratislava z Mitrovic je užit systém hvězdiček, ale o několik let později i odkazování pomocí písmen abecedy v závorkách „pod čarou“. V listech biskupa Příchovského je uplatněn zase jiný citační aparát, a to prostřednictvím písmen abecedy v závorkách nikoliv pod textem, ale vedle textu. V Blümegenových listech je aplikováno odkazování písmeny v závorkách pod textem. V mnoha případech však citační aparát chybí. Tato skutečnost se plošně týká dochovaných listů biskupa Kaisera. V Arcoových listech se naopak hojně používá abecední systém v závorkách pod textem. U některých exemplářů biskupa Haje se objevuje zase jiný systém – odkazování vedle textu bez použití citačního symbolu. U dochovaných pastýřských listů biskupa Trauttmansdorffa se s poznámkovým aparátem nesetkáváme vůbec. Pastýřské listy biskupa Kolovrata Krakovského přicházejí s novou metodou, a to s odkazováním textů psaných v kurzívě za každým odstavcem. Další pomocný aparát užitý v pastýřských listech představují marginální glosy, jež se začínají vyskytovat u biskupa Kaisera. Často jsou využívány i v listech biskupa Haje a vždy obsahově shrnují text určitého odstavce.

Na konci každé strany pastýřského listu se nachází kustod, počáteční slabika prvního slova na následující straně.⁸⁹⁾ Jednalo se o praktickou pomůcku pro přehlednost a snazší čtení textu, která se objevovala ve starých tiscích raného novověku. Pro zpřehlednění textu bylo použito i dělení dispozice na několik částí, jež se číslovaly nejprve římskými a později arabskými číslicemi.⁹⁰⁾

V rámci studie byl věnován dostatek pozornosti i obsahové stránce pastýřských listů. Jejich příjemcem byl buď klérus, nebo klérus a lid společně. Pro představu,

⁸⁸⁾ Více o zmíněných (a jiných) tiskových písmech *srov.* Petr Voit, *Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století*. In: Bibliotheca Strahoviensis. Praha 2011, 10, s. 105–202.

⁸⁹⁾ *Srov.* [https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kustod_\(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_1_kniha\)](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kustod_(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_1_kniha)) [cit. 30. 1. 2021]

jak se od sebe formulace adres liší, následuje jako příklad adresa se salutační formulí citovaná z pastýřského listu biskupa Vratislava z Mitrovic z 15. prosince 1748, kde byl adresátem klérus: *Universo Clero Saeculari, et Beneficiato Regulari Dioecisano Nostro Reginae-Hradecensi Salutem in Domino, et Nostram Episcopalem Benedictionem.*⁹⁰⁾ Jako ukázka, kde byl adresátem klérus i lid zároveň, poslouží pastýřský list biskupa Kolovrata Krakovského z 8. dubna 1831: *Venerabili Clero et Fidei Populo Dioecesis Reginaehradecensis Salutem et Paternam Benedictionem.*⁹²⁾ Inskripce bývá stručnější, je-li pastýřský list určen kléru i věřícím zároveň. Pakliže je příjemcem pouze klérus, bývá formulace zevrubnější díky užití specifikace kategorie kléru – například klérus diecézní a řeholní.

Od adresáta se odvíjí náplň příslušného listu; pokud jím byl klérus, pak můžeme od obsahu očekávat záležitosti pastorační, církevní správy, kněžské poslušnosti, postupy pro vytlačení hereze, ale často i slova útěchy, chvály a podpory ze strany biskupa, dále též personální či organizační záležitosti. Pokud se v listu biskup obracel na klérus nebo i na lid zároveň, pak v otázkách víry, náboženského a mravního života, prostředků spásy a tak dále. Záleželo i na období, v němž biskup svůj list nechal publikovat. Pravidelně vydával postní pastýřské listy, v nichž oznamoval blížící se velikonoční čas a vyjadřoval se k otázce půstu. Každý biskup patrně vydával též úvodní pastýřský list k počátku a závěrečný ke konci svého episkopátu. Často se ve sledovaném souboru pastýřských listů setkáváme také s exempláři, v nichž biskup interpretoval obsah papežského *breve*, kterým papež vyhlášoval rok milosrdenství, a reflektoval jeho platnost pro královéhradeckou diecézi. Vznik pastýřského listu byl též vyvolán například i změnou personálního obsazení důležitého církevního úřadu, jakým byl úřad generálního vikáře a oficiála. V tom případě jsou do pastýřských listů takového rázu přikládány i jmenovací dekrety dotyčných osob ve formě insertu a jako celek pak slouží k oznámení a doložení změny v církevním úřadě diecéznímu lidu. Mnohdy jsou listy obsahem spíše smíšené povahy. V některých případech je jejich vznik vyvolán politickými událostmi, například právě probíhajícími válkami, kdy v nich biskup vyjadřuje názor na danou situaci z pohledu církve. Často v listech biskup reaguje na působení jinověrců na území královéhradecké diecéze a nastiňuje způsoby řešení a zmírnění výskytu sekt. Postoj biskupů k jinověrcům se v průběhu zkoumaných let mění. Od vyhlášení tolerančního patentu se náboženské poměry a přístup k nekatolíkům značně diferencoval. Biskup Hay hlásal shovívavost a kladl ji na srdce i kléru, aby nikdy nebrazil a násilně nezasahoval, nýbrž spíše nástrojem lásky hlásal a tím ukázal pravdivá Boží slova i jinověrcům.

⁹⁰⁾ Musíme brát v potaz, že texty pastýřských listů sloužily k dalšímu šíření mezi lid nebo klérus.

⁹¹⁾ SOKA HK, BA HK, PL, inv. č. 284.

⁹²⁾ *Tamtéž.*

Mezi barokně a osvícensky laděnými pastýřskými listy spočívají určité rozdíly. Nápadný rozdíl shledáváme ve způsobu promlouvání biskupa k adresátovi. Na počátku zkoumaného období se setkáváme s barokní rétorikou a barokními floskulami, které se postupem doby a v závislosti na inklinaci k osvícenství právě úřadujících biskupů mění. Kupříkladu v pastýřském listu biskupa Vratislava z Mitrovic z 17. prosince 1739 se zrcadlí barokní rétorika takto: *Ea est, inter caetera, Officii Nostri Episcopalis, quod auxiliante Domino administramus, praecipua cura, desiderium, ac sollicitudo, ut Clerus hujus Almae Dioecesis debitam DEO et Sanctis Ejus juxta ritum Sanctae Matris Ecclesiae, persolvat laudem, et ii, quibus cura animarum incumbit, huic suo gravissimi momenti ministerio, a quo earundem animarum salus potissimum pendet, ac interitus, ita accurate satisfaciant, ut aliquando, cum Dominus Noster JESUS Christus ad judicandum venerit, et sanguinem animarum pretioso suo Sanguine redemptarum de manibus Eorum, quorum Pastoralis curae eas commiserat, repetierit, cum exultatione portantes manipulos suos dicere: Pater! quos dedisti mihi, nullum ex eis perdidisti, et aeternam Pastoralis laboris sui mercedem consequi valeant.*⁹³⁾

Barokní estetika a rétorika se objevuje naposledy u biskupa Heřmana Hannibala, po něm následuje generace ovlivněná josefinismem a osvícenstvím. S episkopátem Jana Ondřeje Kaisera z Kaisern se nově vyskytuje biskupský znak jako součást intitulace. Zdobnost jako takovou pak postrádají listy biskupa Krakovského. Patrné odlišnosti shledáváme i u obsahu barokního a osvícenského (josefinistického) listu. V barokních listech je monumentálně oslavován papežský stolec, kdežto v těch osvícenských je brán s jistou rezervou. Rozdíl lze shledat též v pohledu na panovnickou autoritu. V pastýřských listech z doby josefinismu je mnohokrát vyzdvihována a oslavována osoba panovníka, především jeho Boží předurčení k panování.

Pastýřské listy jsou pravidelně vydávány i dnes. Nyní jsou však téměř výhradně pastoračního rázu. Úřední záležitosti začaly být v královéhradecké diecézi sdělovány v konzistoriálních kurendách (*acta curiae*) od roku 1833.⁹⁴⁾

Výsledný elaborát by měl dopomoci k definičnímu zpřesnění a doplnění informací o dosud neprobádaných písemnostech církevní provenience, jakým nepochybně pastýřské listy jsou a byly. Podnětnou otázkou dalšího bádání by mohla být komparace dochovaných pastýřských listů královéhradecké diecéze (z vydavatelského aspektu) s dochovanými exempláři určité farnosti jakožto nejnižší složky katolické církevní hierarchie a příjemce jednotlivých listů. Dalším iniciativním navázáním na práci by mohlo být ediční zpřístupnění či doslovný překlad dochovaných pastýřských listů královéhradecké diecéze, které mají velký potenciál jako důležitý pramen pro poznání fungování církevní správy královéhradecké

⁹³⁾ SOKA HK, DÚ HK, PLBH, inv. č. 59.

⁹⁴⁾ H. Stoklasová, *Konzistoriální kurendy a Ordinariátní listy*, s. 70.

diecéze v 18. a první polovině 19. století. Bylo by taktéž velmi užitečné vymezit, jaké jsou diplomatické rozdíly mezi pastýřskými listy a písemnostmi, jimiž byla distribuována panovnická nařízení.⁹⁵⁾

Seznam pramenů, literatury a internetových zdrojů

Prameny

Státní okresní archiv Hradec Králové (dále jen SOkA HK), fond Biskupský archiv Hradec Králové (dále jen BA HK), *Pastýřské listy* (dále jen PL), inv. č. 284.
 SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 414.
 SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 758.
 SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 759.
 SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 760.
 SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 761.
 SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 762.
 SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 767.
 SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 1197.
 SOkA HK, BA HK, PL, inv. č. 1250.
 SOkA HK, Děkanský a vikariátní úřad Hradec Králové, *Pastýřské listy biskupů hradeckých*, inv. č. 59.

Literatura

Ondřej Bastl, *Josef II. – osvícený katolík nebo nepřítel církve?* In: *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, 2008, s. 271–277.
 Marie Bláhová, *Historická chronologie*. Praha 2001.
 Jana Croý, *Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence*. Hradec Králové 2014.
 Zuzana Čevelová, *Katolicismus kolem roku 1800. Římskokatolický kněz jako příslušník jedné sociální vrstvy, podoby pastorace a její dopad*. In: *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, 2008, s. 314–332.
 Kateřina Doležalová, *Pastýřské listy královéhradeckých biskupů z let 1733–1830*. Diplomová práce. Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové 2017.
 Kateřina Doležalová, *Počátky úředního zaznamenávání příčin úmrtí na příkladu Rokytnice v Orlických horách*. In: *Historie*, 2015/2016. Sborník prací z celostátní

⁹⁵⁾ Příkladně k problematice panovnických písemností 18. století srov. Zbyněk Sviták, *Mezi krajinou a úřadem. Rozšiřování panovnických nařízení státní správou na Moravě v 17. a 18. století*. In: *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III.: diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945)*, Praha 2019, s. 84–98; Týž, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*. Brno 2011.

- studentské vědecké konference Brno 21.–22. dubna 2016, Brno 2017, s. 152–189.
- Erwin Gatz (Hgg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches (1448 bis 1803)*, *Einbiographisches Lexikon*, 2 sv. Berlin 1990, 1996.
- Josef Haubelt, *České osvícenství*. Praha 2004.
- Jan Leopold Hay, *Okružní list: Circularium: 1781*. Hradec Králové 2003.
- Josef Höfer – Karl Rahner (Hrg.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 5. 1960.
- Vladimír Hrubý, *Katedrála Svatého Ducha. Kaple Sv. Ducha. Biskupská rezidence*. Hradec Králové 2002.
- Vladimír Hrubý, *Katedrála Sv. Ducha v Hradci Králové*. Hradec Králové 1994.
- Jaroslav Kadlec, *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha 1991.
- Harm Klueting – Norbert Hinske – Karl Hengst (Hgg.), *Katholische Aufklärung – Aufklärung im katholischen Deutschland*. Hamburg 1993.
- Elisabeth Kovács (Hg.), *Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Wien 1979.
- Ivo Kořán, *Novobydžovská židovská sekta od tereziánských poprav k josefínským deportacím*. In: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století: sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*. Boskovice 1999, s. 372–382.
- Ulrich L. Lehner – Michael Printy (ed.), *Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*. Leiden 2010.
- Milan Machovec (ed.), *Problém tolerance v dějinách a perspektivě*. Praha 1995.
- Lenka Martínková, *Die Diözese Budweis 1785–1813: ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*. České Budějovice 2011.
- Lenka Martínková, *Reverendissimum officium. Biskupská konzistoř v Českých Budějovicích na cestě od josefinismu k revoluci (1785–1850)*. Praha 2017.
- Jan Merell, *Malý bohovědný slovník*. Praha 1963.
- Jiří Mikulec, *Katolická zbožnost mezi barokem a osvícenstvím*. In: *Církev a zrod moderní racionality: víra – pověra – vzdělanost – věda v raném novověku*, 2008, s. 143–163.
- Jiří Mikulec, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013.
- František Morkes, *Devětkrát o českém školství*. Praha 2004.
- Jan Otto (ed.), *Ottův slovník naučný*. Sv. 13, 1890.
- Markéta Pánková, *Vzdělávání dívek v Čechách*. Praha 2008.
- Tomáš Petráček, *Církev, biskupové a jejich rezidence*. In: *Biskupská rezidence v Hradci Králové*, Hradec Králové 2010, s. 14–24.
- Petr Polehla, *Accipite disciplinam et servate illam. Studijní řády Biskupského semináře v Hradci Králové vydané biskupem Blümegenem a Trautmannsdorfem v letech 1766 a 1802 jako pramen poznání formace diecézního kléru*. In: *Theatrum historiae*, 18, 2016, s. 177–201.
- Helmut Reinalter (ed.), *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*. Wien – Köln – Weimar 2008.

David Sorkin, *The Religious Enlightenment: Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*. Princeton 2008.

Hana Stoklasová, *Konzistoriální kurendy a Ordinariátní listy – oběžníky královéhradecké diecéze v 19. století a možnosti jejich badatelského využití*.

In: 350 let královéhradecké diecéze, 2015, s. 69–81.

Zbyněk Sviták, *Mezi krajinou a úřadem. Rozšiřování panovnických nařízení státní správou na Moravě v 17. a 18. století*. In: *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III.: diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945)*, Praha 2019, s. 84–98.

Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*. Brno 2011.

Rudolf Svoboda, *Arnošt Konstantin Růžička. Josefinista na českobudějovickém biskupském stolci*. České Budějovice 2011.

Rudolf Svoboda, *Jan Prokop Schaffgotsche: první biskup českobudějovický*. Brno 2009.

Rudolf Svoboda, *Osvícenství, teologie a církevní historie*. In: Cornova, *Revue české společnosti pro výzkum 18. století a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*, 1, č. 1, Praha 2010, s. 11–26.

Rudolf Svoboda, *Typologie biskupů doby josefinismu pod žezlem habsbursko-lotrinské dynastie*. In: *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, 2008, s. 301–313.

Petr Voit, *Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století*.

In: *Bibliotheca Strahoviensis*. Praha 2011, 10, s. 105–202.

Eduard Winter, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*. Praha 1945.

Internetové zdroje

<http://www.bihk.cz/ke-stazeni/?searchString=P> [cit. 24. 1. 2020]

<https://munispace.muni.cz/index.php/munispace/catalog/view/943/2953/675-1> [cit. 24. 1. 2020]

<https://theses.cz/id/dekdh5/> [cit. 24. 1. 2020]

[https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kustod_\(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_kniha\)](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kustod_(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_kniha)) [cit. 30. 1. 2021]

ZUSAMMENFASSUNG

HIRTENBRIEFE DER KÖNIGGRÄTZER BISCHÖFE AUS DEN JAHREN 1733–1830

Die Studie geht von zwei Beständen des Staatlichen Kreisarchivs Hradec Králové aus, und zwar vom Bischöflichen Archiv Hradec Králové und vom Dekanats- und Vikariatsamt Hradec Králové; aus ihrer Materie wurden bis zum Abschluss der Untersuchung alle erhaltenen Hirtenbriefe einbezogen. Die zeitliche Eingrenzung des Titels der Studie kopiert die Episkopate der Königgrätzer Bischöfe; das Jahr 1733 stellt den Beginn des Episkopats des Bischofs Johann Joseph Graf Wratislaw von Mitrovitz dar; das Jahr 1830 dann das Ende des Episkopats von Bischof Alois Josef Krakovský von Kolovrat. Diese, die Untersuchung einschließenden fast einhundert Jahre sind die Zeit von Hochbarock und Josephinismus.

Ein Hirtenbrief kann als vom Bischof ausgestellter Amtsbrief bezeichnet werden. Dieser Typ diplomatisches Schriftstück vereint zwei Ebenen – die geistige und die amtliche. Beide Ebenen spiegeln sich dann mehr oder weniger im Inhalt der einzelnen Exemplare wider. Hirtenbriefe wurden am häufigsten aus Anlass irgendeines wichtigen kirchlichen Zeitraums (zum Beispiel Ostern, Jahr der Barmherzigkeit), bei personellen Veränderungen (Ernennung eines neuen Generalvikars), aus politischen Gründen (Krieg, Epidemie, Naturkatastrophe) oder als Hinweis auf gewisse Unsitten in der Kirche (Häresie) publiziert. Der erwähnte Inhalt der Briefe war natürlich vom Adressaten abhängig, der entweder der Klerus oder Klerus und die Gläubigen zugleich waren. Ein großer Teil der Hirtenbriefe war von gemischter Natur – häufig behandelte der Bischof mehrere Angelegenheiten in einem Brief.

Als Vorgänger der Hirtenbriefe können die neutestamentlichen Episteln gelten, werden doch die Bischöfe in der katholischen Tradition als Nachfolger der Apostel angesehen. Obwohl die Bischöfe solche Briefe bis heute ausfertigen, ist ihnen bisher noch keine tiefere Aufmerksamkeit geschenkt worden, die sie genauer zu definieren und urkundlich zu analysieren helfen würde.

Schlüsselworte: Hirtenbriefe – Königgrätzer Bistum – Bischöfe – Hradec Králové

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

PASTORAL LETTERS OF THE BISHOPS OF HRADEC KRÁLOVÉ FROM 1733–1830

The study is based on two collections of the State District Archive in Hradec Králové, namely the Bishop's Archive in Hradec Králové and the Deanery and Vicariate Office in Hradec Králové; all their surviving pastoral letters were included in the research conclusions. The timing specified in the title of the study follows the episcopates of the Hradec Králové bishops; the year 1733 marks the beginning of the episcopate of Bishop Jan Josef Count Vratislav of Mitrovic; the year 1830 marks the end of the episcopate of Bishop Alois Josef Count Kolovrat of Kraków. The almost hundred-year period covered by the research represents the period of high baroque and Josephinism.

A pastoral letter can be described as an official letter issued by a bishop. This type of diplomatic document combines two levels – spiritual and official. These two aspects are then manifested to a lesser or greater degree in the content of each letter. Most commonly, pastoral letters were published on the occasion of an important ecclesiastical period (Easter, for example, or jubilee years), on the occasion of personnel changes (the appointment of a new vicar general), for political reasons (war, epidemic, natural disaster), or as a warning about certain problems blighting the Church (heresy). The content of the letters naturally depended on the addressee, which was either the clergy or both clergy and the faithful simultaneously. A large number of pastoral letters were of a mixed nature – often the bishop would cover several issues in one letter.

The New Testament epistles can be considered the forerunner of pastoral letters, since bishops are deemed to be the successors of the apostles in Catholic tradition. Although pastoral letters are still being issued by bishops today, they have not yet received the in-depth attention that would help to define them more precisely and to analyse them in diplomatic terms.

Keywords: pastoral letters – Hradec Králové bishopric – bishops – Hradec Králové

Překlad Artlingua, a. s.

Příloha č. 1.

Pastýřské listy Jana Josefa hraběte Vratislava z Mitrovic (episkopát 1733–1753)

	Incipit	Datace	Adresát	Podepsán	Odpovědný sekretář	Jazyk	Počet stran
1.	<i>Ea est, inter caetera</i>	17. 12. 1739	klérus	Jan Josef Sax, generální vikář	Jan František Michálek	latina	4
2.	<i>Possunt adhuc timire aures</i>	15. 12. 1748	klérus	biskup	Jan František Michálek	latina	8

Příloha č. 2.

Pastýřské listy Antonína Petra hraběte Příchovského (episkopát 1753–1763)

	Incipit	Datace	Adresát	Podepsán	Odpovědný sekretář	Jazyk	Počet stran
1.	<i>Ut primum per ineffabilem</i>	20. 3. 1754	klérus	biskup	Jan František Michálek	latina	6
2.	<i>In auspicio Regiminis Nostris</i>	5. 4. 1754	klérus	Jan Josef Sax, generální vikář	Jan František Michálek	latina	11
3.	<i>Posteaquam per gratiam Principis</i>	14. 12. 1754	klérus	Jan Josef Sax, generální vikář	Jan František Michálek	latina	20
4.	<i>Gravissimi quidem momenti</i>	19. 2. 1756	klérus	biskup	Jan Ignác Svoboda	latina	4
5.	<i>Jam olim Romana Ecclesia</i>	30. 3. 1756	klérus	biskup	chybí	latina	18
6.	<i>Cum in tam tristi rerum discrimine</i>	27. 12. 1758	klérus	biskup	Ambrož Michael Stanka	latina	16
7.	<i>Sanctissimus in Christo Pater</i>	24. 3. 1759	klérus	biskup	Ambrož Michael Stanka	latina	4
8.	<i>Quanquam de Nobis</i>	25. 1. 1761	klérus a věřící	biskup	Tomáš Hrdlička	latina	2

Příloha č. 3.
Pastýřské listy Heřmana Hannibala hraběte z Blümegen (1764–1774)

	Incipit	Datace	Adresát	Podepsán	Odpovědný sekretář	Jazyk	Počet stran
1.	<i>Ad onus Episcopale sublevati</i>	30. 9. 1764	klérus	biskup	Jan Herberstein	latina	4
2.	<i>Placuít Reverendissimo</i>	3. 8. 1765	klérus	Jan Václav Bauller, rytíř z Hohenburgu, generální vikář	Václav Berka	latina	8
3.	<i>Quam preclarum, et Teste Dionysio</i>	28. 10. 1765	klérus	biskup	Jan Herberstein	latina	4
4.	<i>Ad aures Nostras pertigere</i>	15. 11. 1765	klérus	biskup	Jan Herberstein	latina	7
5.	<i>Mox, ut Reverendissimus</i>	3. 11. 1766	klérus	František Martin Uhlíř, generální vikář	Václav Zajíček	latina	7
6.	<i>Vetus Ecclesiae Disciplina</i>	9. 1. 1767	klérus	biskup	Antonín Boll	latina	8
7.	<i>Quantam Curam Ordinariis</i>	13. 1. 1770	klérus	biskup	Antonín Boll	latina	1
8.	<i>Ex quo inscrutabili Divinae</i>	4. 4. 1770	klérus	biskup	Antonín Boll	latina	27
9.	<i>Constitutionem Episcopalem</i>	8. 2. 1771	klérus	Jan Sebastián Lijer, generální vikář	Jan Patzner	latina	8
10.	<i>Neysvětěgsii Pán Pán Náss Kliment¹</i>	28. 11. 1771	klérus a věřící	biskup	Antonín Boll	čeština	30

¹⁾ Jedná se o transliteraci.

Příloha č. 4.
Pastýřské listy Jana Ondřeje Kaisera rytíře z Kaisern (1775–1776)

	Incipit	Datace	Adresát	Podepsán	Odpovědný sekretář	Jazyk	Počet stran
1.	<i>Ponewadž Gegi Cýsařské¹</i>	24. 8. 1775	klérus a věřící	biskup	chybí	čeština	26
2.	<i>Multa quidem, eaeque</i>	16. 10. 1775	klérus	biskup	Mauricius Klier	latina	14
3.	<i>Dum boni animarum Pastores</i>	16. 10. 1775	klérus	biskup	Mauricius Klier	latina	5
4.	<i>Inter ceteras Pastoralis muneris</i>	16. 10. 1775	klérus	biskup	Mauricius Klier	latina	9
5.	<i>Laudabili Curiae hujus</i>	14. 12. 1775	klérus	Prokop Schaffgotsche, generální vikář	Mauricius Klier	latina	8
6.	<i>Quod temporis ratio</i>	6. 2. 1776	klérus	Prokop Schaffgotsche, generální vikář	Mauricius Klier	latina	10
7.	<i>Nobis ad sedem hanc</i>	10. 2. 1776	klérus a věřící	biskup	Mauricius Klier	latina	1
8.	<i>Sanctissimus Dominus</i>	12. 3. 1776	klérus a věřící	biskup	Mauricius Klier	latina	12

Příloha č. 5.
Pastýřské listy Josefa Adama hraběte Arca (1776–1780)

	Incipit	Datace	Adresát	Podepsán	Odpovědný sekretář	Jazyk	Počet stran
1.	<i>Kdykoliw slowa w Skuteczch¹</i>	25. 8. 1776	klérus a věřící	biskup	Mauricius Klier	čeština	11
2.	<i>Universis et singulis Dioeceseos</i>	6. 2. 1778	klérus	biskup	Mauricius Klier	latina	1
3.	<i>Hned w tom czase²</i>	18. 2. 1778	klérus a věřící	biskup	Mauricius Klier	čeština	4

¹⁾ Jedná se o transliteraci.

²⁾ Totéž.

Příloha č. 6.
Pastýřské listy Jana Leopolda Haye (1780–1794)

	Incipit	Datace	Adresát	Podepsán	Odpovědný sekretář	Jazyk	Počet stran
1.	<i>Muneris Nostrī, quod sustinemus</i>	5. 2. 1781	klérus	Prokop Schaffgotsche, generální vikář	Mauricius Klier	latina	4
2.	<i>Publicatur vobis, dilectissimi</i>	20. 11. 1781	klérus	biskup	chybí	latina	6
3.	<i>Inter muneris nostrī</i>	18. 12. 1783	klérus	Ferdinand Seelisko, generální vikář	Mauricius Klier	latina	5
4.	<i>Intellexistis ex illa</i>	12. 8. 1784	klérus	biskup	chybí	latina	3
5.	<i>Jubet Augustus Imperator</i>	16. 2. 1788	klérus	biskup	chybí	latina	2
6.	<i>Detecti sunt paucis</i>	23. 6. 1791	klérus	biskup	chybí	latina	4
7.	<i>Communico cum universo</i>	21. 2. 1793	klérus	biskup	chybí	latina	2

Příloha č. 7.
Pastýřské listy Marii Tadeáše hraběte z Trauttmansdorffu (1795–1811)

	Incipit	Datace	Adresát	Podepsán	Odpovědný sekretář	Jazyk	Počet stran
1.	<i>Aprime notum est</i>	13. 4. 1805	klérus	biskup	chybí	latina	3
2.	<i>Amorum puritate et religiosa</i>	25. 4. 1805	klérus	biskup	Augustin Helfert	latina	10
3.	<i>Universis et singulis</i>	16. 1. 1806	klérus	biskup	Augustin Helfert	latina	1

Příloha č. 8.
Pastýřské listy Aloise Josefa hraběte Kolovrata Krakovského (1815–1830)

	Incipit	Datace	Adresát	Podepsán	Odpovědný sekretář	Jazyk	Počet stran
1.	<i>Quadriennio necdum lapsu</i>	9. 3. 1830	klérus	biskup	Josef Müller	latina	9
2.	<i>Gratia Augustissimi, divina</i>	8. 4. 1831	klérus a věřící	biskup	Josef Müller	latina	4

František Iša

DĚLOVÁ KOULE JAKO INICIÁTOR ÚŘEDNÍHO JEDNÁNÍ, ANEB KRAJŠTÍ POSLOVÉ A CELOZEMSKÉ OBĚŽNÍKY PO POLOVINĚ 18. STOLETÍ

Každý, kdo se hlouběji ponořil do záplavy archiválií 18. a 19. století, nesporně narazil na úřední písemnosti označované jako oběžníky či cirkuláře. Převážně německojazyčná písemná produkce této doby pro ně užívá výrazy *Cirkular*, *Laufzettel* či *Laufbrief*. V církevním prostředí pak nejčastěji výraz *currenda* a jeho odvozeniny (*kurenda*, *Currende*). Z téhož latinského základu (*curro* – běžet, obíhat) vznikl i latinský výraz *cursor* označující posla, který oběžníky a jiné písemnosti i ústní vzkazy doručoval (jinak též *nuntius* či německy *r Bote*). Dosud se dostalo bližší odborné pozornosti vesměs pouze oběžníkům (a příbuzným typům písemností) z církevního a nejnověji i zeměpanského prostředí,¹⁾ a tak by následující řádky

¹⁾ Z perspektivy širšího výzkumu o vikariátních oběžnících a poslech viz Pavla Stuchlá, *Oběžníky prachaticko-netolicko-vodňanského vikariátu z let 1681 až 1752 jako historický pramen*. In: FHB, 22, 2006, s. 179–210; Dílčí práce viz Kamila Bubelová, *Kurendy Arcidiecéze olomoucké v době první poloviny vlády Josefa II.* In: Pontes ad fontes, Hradec Králové 2011, s. 213–219; Hana Stoklasová, *Konzistoriální kurendy a Ordinariátní listy - oběžníky královéhradecké diecéze v 19. století a možnosti jejich badatelského využití*. In: 350 let královéhradecké diecéze, Červený Kostelec 2015, s. 69–81. Po odevzdání předloženého příspěvku redakci Archivního časopisu vyšel v dubnu 2020 ve sborníku z předchozího semináře (jehož se autor bohužel neúčastnil) ještě cenný článek Zbynka Svitáka, který se zabývá procesem šíření panovnických normativních nařízení (tištěných patentů, otevřených dekretů a cirkulářů) na Moravě v 17. a zvláště 18. století. Viz Zbyněk Sviták, *Mezi krajinou a úřadem. Rozšiřování panovnických nařízení státní správou na Moravě v 17. a 18. století*. In: Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III. Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945), Praha 2019, s. 84–98. Zbyněk Sviták i autor těchto řádků využili ke sledování procesu úřední písemné komunikace na krajské úrovni stejný typ pramene, tedy poselské rejstříky krajských poslů. Je potěšující, že ačkoliv Z. Sviták na tento pramen nahlíží širším a obecnějším pohledem precizního moravského diplomatika a autor této stati zase vychází spíše z detailního obsahového rozboru jednoho konvolutu rejstříků a předchozího bádání o poslech v raně novověkých Čechách (viz např. František Iša, *Poselská služba ve Dvoře Králové nad Labem – registra poselství branných z r. 1740*. In: Krkonoše – Podkrkonoší 9, Trutnov 2009, s. 61–73), tak oba ve svých autonomně vzniklých studiích pro tematicky odlišné semináře došli k podobným závěrům platným pro obě korunní země. Práce se tak velmi vhodně doplňují a vzájemně obohacují. I proto byl v rámci posledních předtiskových úprav příspěvku doplněn i stručný odkaz na tento úzce související Svitákův článek.

měly být chápány jako dílčí sonda do mnohem širší problematiky. Časový a prostorový rámec písemné úřední komunikace bude sledován na příkladu oběžníku Královské reprezentace a komory z roku 1757, jenž nařizoval veřejné provolání (*proclama publicum*) čili publikování zániku stavovského dluhopisu a který krajsí hejtmané distribuovali prostřednictvím krajských poslů po celých Čechách.

Oběžník můžeme obecně definovat jako úřední vyhlášku, výnos nebo sdělení určené většímu počtu adresátů, nejčastěji podřízených úřadů vydavatele nebo jiných příjemců.²⁾ Okruh adresátů však mohl být sestaven i jako jakési ad hoc řešení vzniklé situace (upomínání dlužníků, svolání věřitelů, pozvánka na slavnost atp.). V 17. století a často i prvních desetiletích století následujícího měly oběžníky velmi rozmanitou podobu otevřených listů (patentů) adresovaných většímu počtu příjemců.³⁾ Případně plnily zprostředkovatelskou roli jakýchsi průvodních listů (s možností vlastních pokynů) k nařízením a pokynům nadřízených úřadů (konzistoře či zeměpanských úřadů atp.),⁴⁾ které měly místní úřady publikovat vyhlášením nebo umístěním na veřejném místě.⁵⁾

V pokročilém 18. století došlo k zúžení pojmu oběžník (cirkulář) na všeobecné nařízení zemské úrovně, které bylo tištěné a vyznačovalo se jednoduchými formami. V tomto užším smyslu byly chápány především oběžníky krajských hejtmanů (*Currende, Currendalverordnung*),⁶⁾ v Čechách zvláště po krajské reformě roku 1751. Tyto oběžníky se uplatňovaly především v období osvícenského a fran-tiško-metternichovského absolutismu, kdy je úředníci jednotlivých úřadů nechávali svazovat do knih.

Součástí oběžníku tvořil i tzv. poselský rejstřík, který obsahoval vydavatelem předepsané (později předtištěné) adresáty v pořadí, jak je měl posel s oběžníkem navštívit. Pokud oběžník doručovalo více poslů, pak každý měl vlastní rejstřík s jemu přidělenými adresáty, a tedy příjemci oběžníku. Tuto doprovodnou část

²⁾ Jindřich Šebánek – Zdeněk Fiala – Zdeňka Hledíková, *Česká Diplomatika do 1848*. Praha 1984, s. 198; Václav Rameš, *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha 2005, s. 42.

³⁾ Namátkou několik příkladů: SOKA Trutnov (všechny zkratky viz jejich společný seznam na konci textu), AM DK, kt. 58, sig. 58/87, Hertvík Čertorejský z Čertorej (vrchní vojenský komisař hradeckého kraje) obesílá vybraná panství a města z nedodané kontribuce, 1641 (poselský rejstřík na rubní straně); *Tamtéž*, kt. 43, sig. 43/60, Královédvorští obesílají věřitele Josefa Rückera k soudnímu jednání, 1729 (poselský rejstřík na rubní straně); *Tamtéž*, kt. 63, sig. 63/12, Královédvorští na přání pátera A. Koniáše SJ obesílají okolní děkany a faráře ohledně misie ve Dvoře Králové, 1737 (řešeno již samostatnými rejstříky dvou poslů).

⁴⁾ P. Stuchlá, *Oběžníky*, s. 179–210, zejm. 206.

⁵⁾ Například při zavedení tzv. závěrného u pražských bran například odešlo do každého kraje několik desítek výtisků (50–160) nového řádu. Viz NA, SM, kt. 2248, sig. S155/1.

⁶⁾ Michael Hochedlinger, *Aktenkunde: Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*. Wien-Oldenbourg 2009, s. 200.

oběžníku prameny nejčastěji označují jako *Botenregister*, *Laufzettel*, běžná cedule či *běžní rejstřík*. Příjemci (nejčastěji správy panství, statků a významných měst) do nich potvrzovali seznámení s oběžníkem do rejstříků formou praesentata. Občas přidali i jméno potvrzujícího úředníka, čas příchodu a odchodu posla či jeho zaopatření atp., což platí především pro starší období. Zpočátku se poselské rejstříky nacházely přímo na nepopsané části kolující písemnosti (příjemci si dělali opisy nebo výtahy), ale počátkem 18. století získaly tyto rejstříky podobu samostatné písemnosti. Jednalo se o pár listů přeložených na výšku, které byly svázané ve vzniklém hřbetě nití do podoby tenkého svazku. Poselské rejstříky k oběžníkům tak sloužily jako hromadná obdoba stvrzenek (*recepisse*, dříve nazývány *kundšafty*) o jejich doručení či publikování⁷⁾ nebo i jako podklad pro zaplacení poslů.⁸⁾

Dodejme ještě, že na pochůzky krajských poslů nepřímou navazovaly obdobné pochůzky místních poslů, kteří také často chodili s oběžníky (kurendami) do vesnic a dalších sídel daného panství nebo města. V této souvislosti je třeba zmínit, že přes shodné názvy se podoba poselských rejstříků k oběžníkům podstatně liší od poselských rejstříků lokálních poslů. Každý u nás sledovaných rejstříků krajských poslů sleduje celou několikadenní trasu jednoho konkrétního krajského posla s oběžníkem a pojítkem všech v něm uvedených zápisů je poslova cesta vedoucí krajinou. Naproti tomu rejstříky místních poslů primárně vznikaly pro potřeby účetní evidence a zaznamenávají různé pochůzky jednoho nebo více poslů. Aktivity krajských poslů se v nich projevují jen tehdy, když se na nich příjemce finančně podílel a zpravidla zachycují jen malý úsek jejich cesty od předchozího adresáta. Perspektivou těchto rejstříků pak není trasa posla vedoucí krajinou, ale jeden komunikační bod, kterým procházejí různí poslové v různých záležitostech.⁹⁾ Oba typy rejstříků se tak hodí k výzkumu jiných hledisek komunikace.

Pro sledování časového průběhu úřední písemné komunikace se hodí spíše větší soubory poselských rejstříků krajských poslů, které vznikly při distribuci nějakého celozemského oběžníku. Právě na nich můžeme efektivně sledovat způsob, charakter i časy šíření informace nejen od vydavatele k adresátům, ale také zpět k vydavateli. Proces můžeme zjednodušeně vyjádřit následovně:

(iniciátor >) vydavatel > zprostředkovatelé > okruh příjemců (případně nepřímou navazují místní poslové v režii příjemce) > zprostředkovatelé > vydavatel (> iniciátor).

⁷⁾ Například 22. března 1714 nařídilo místodržitelství všem krajům, aby po publikování loveckého řádu zaslaly příslušné poselské rejstříky. Viz NA, SM, kt. 971, sig. J19/10/IV., fol. [97], koncept.

⁸⁾ Na jaře 1737 žádal Antonín Koniáš SJ Královédvorské, aby pozvánku k misií doručili okolním farrářům před nedělní mší, poslové aby nebyli placeni a aby příjemci uváděli hodinu návštěvy posla. Viz SOkA Trutnov AM DK, kt. 63, sig. 63/11 a 63/12.

⁹⁾ František Iša, *Poselská služba Dvora Králové nad Labem v raném novověku* (DP na FFUK). Praha 2014, zejm. s. 104–105, 165–167, 291.

O poznání takové komunikace se pokusíme na příkladu konkrétního celozemského oběžníku z roku 1757, k němuž se dochoval téměř kompletní soubor poselských rejstříků¹⁰⁾ Za jeho vznikem stojí všemocná náhoda v podobě spršky rozžhavených bomb a dělových koulí, které zapálily staroměstský dům doktora Felixe, a ten do základů vyhořel. Od vítězné bitvy u Štěrbohol (6. května 1757) až do prohrané bitvy u Kolína (18. června 1757) totiž Prusové obléhali pražská města a ostřelováním kostelů a civilních budov z okolních vrchů chtěli dosáhnout otevření bran pražské pevnosti. Masivní bombardování mj. zničilo nebo silně poškodilo na 880 měšťanských domů.¹¹⁾ Dělové koule vetknuté do fasád, tyto imponující „*pihy na kráse Prahy*“, jsou stále na řadě míst dobře patrné.¹²⁾

Skutečným iniciátorem celého úředního jednání, jež se na zemské, krajské i lokální úrovni dotklo úředníků v celých Čechách a na řadu dní zaměstnalo i zhruba čtyřicetku krajských poslů, se však stal právník František Kolumbán Macák z Ottenburka (1715–1790).¹³⁾ Po svatbě s Terezií, dcerou vynikajícího pražského právníka JUDr. Josefa Václava Felixe z Ebenholzu,¹⁴⁾ se přistěhoval do jeho domu a ve stopách svého tchána se věnoval advokacii a úřední dráze. Dům Dr. Felixe se nacházel v Michalské ulici na Starém Městě pražském a nazýval se domem U Tří bratří.¹⁵⁾

¹⁰⁾ NA, ZV, kt. 301, inv. č. 19853, sig. 10. Není-li uvedeno jinak, pochází informace z tohoto pramene.

¹¹⁾ Během tří týdnů nepřetržitého ostřelování na pražská města dopadlo na 60 000 dělových koulí, 22 000 granátů a přes 500 zápalných střel. Viz Václav Ledvinka, Jiří Pešek, *Praha*. Praha 2000, s. 397. Škoda, že tyto události již nezachycuje Letopis Františka Václava Felíře, který končí rokem 1756.

¹²⁾ Viz například článek [Pavel Friš pod přezdívkou Vyšehradské jezdec], *Dělostřelecké pihy na kráse Prahy*, <<https://vysehradskej.cz/delove-koule/>> [cit. 19. listopadu 2019].

¹³⁾ Macák pocházel z původně opavské měšťanské rodiny, která v roce 1580 dosáhla povýšení do vladyckého stavu s predikátem „z Ottenburgu“. Rod za třicetileté války zchudl a přes podkrkonošské město Hostinné přesídlil do Prahy. Viz Petr Mašek, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti I. A–M*. Praha 2008, s. 591; Jarmila Štěrbová – Jiří Pavelčík, *Macákové z Ottenburku*. In: Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 5, Ostrava 1997, s. 145–172; AHMP, PPL, sig. PPL-IV-15021.

¹⁴⁾ Právník JUDr. Josef Václav Felix z Ebenholzu působil jako profesor práva na pražské univerzitě, úředník fiskálního úřadu v Čechách, advokát konzistoře pražského arcibiskupství a prokurátor království českého. Roku 1741 dosáhl povýšení do šlechtického stavu s predikátem „z Ebenholzu“. Viz Petr Mašek, *Šlechtické rody A–M*, s. 226; Viz také titulní list dedikačního přívazku č. 50 *Nobili, generoso, clarissimo, ac consultissimo domino, domino Josepho Wenceslao Felix de Ebenholtz [...]*, [Pragae] *viduatae turturis Johanae Kaudelkianae* [1745] k dílu *Vir dolorum Christus Jesus [...]* *Honori ac venerationi [...]* *Josephi Mika Vetero-Pragae: Typis Barbarae Franciscæ Beringerin*, 1718; Terezie z Ottenburku rozená Felixová z Ebenholzu je uvedena jako kmotra při křtu své vnučky Františky Romany Macákové z O. dne 3. října 1796. Viz AHMP, Sbírka matrik, sig. JIL N7, s. 100.

¹⁵⁾ Spis neuvádí žádnou lokalizaci domu. Podle revizitace Tereziánského katastru z roku 1757 vlastnil Václav Felix na Starém Městě dva domy. První dům U Tří bratří, který v roce 1770 obdržel číslo

V době před požárem se jednalo o podsklepený dvoupatrový dům se šenkem, klenutou prostorou a malým dvorkem v přízemí.¹⁶⁾ Dům měl původně širší parcelu než dnes, neboť jeho severní sklep již před rokem 1811 zasahoval pod sousední Teyflovský dům čp. 463/18.¹⁷⁾ Zdá se pravděpodobné, že tato zásadní úprava parcelace souvisí právě se zkázou domu v roce 1757.

Z hořícího domu František Macák zachránil pouze manželku s dětmi. Vše ostatní ponechal ohni napospas a utekl z Prahy. S Macákovými písemnostmi, knihami a většinou movitého vybavení tchánova domu (spis již uvádí Dr. Felixe jako nebožtíka) shořel také originál stavovské obligace (dlužního úpisu) ve výši 4 444 zlatých a 20 krejcarů. Tento dluhopis zněl na jméno karlovarského lékaře Dr. Bachmanna a jeho dědicové ji Macákovi jako svému zmocněnci propůjčili proti stvrzení pro vyřízení dědického řízení. Po návratu do Prahy se Macák **před 1. srpnem 1757** (praesentatum) obrátil na Zemský výbor s žádostí o vydání duplikátu zmíněné obligace.

Macákovým podáním začalo úřední jednání, jehož časový rámec i detailní podobu budeme z hlediska úřední písemné komunikace sledovat podrobněji (viz **Tab. 1.**). V obecnější celozemské rovině zaměříme pozornost především na časy šíření nařízení do krajů (resp. krajských podílů), distribuci krajskými posly ve formě oběžníku i zpětnou vazbu v podobě hlášení krajských hejtmanů Královské reprezentaci a komoře o provedeném zveřejnění (proklamaci), ke kterému přikládali poselské rejstříky poslů svého kraje. Z Hradeckého a Rakovnického kraje, kde byl zánik obligace jistě také publikován, se ve spise bohužel žádné zprávy krajských hejtmanů ani poselské rejstříky nedochovaly. I tak tvoří soubor rejstříků ze 14 krajů a krajských podílů velice slušnou heuristickou základnu. Podrobněji si šíření oběžníku jedno-tlivým adresátům a související činnosti dvou krajských poslů přiblížíme na příkladě Kouřimského kraje (viz dále).

Stavové se v **pátek 5. srpna** obrátili na Královskou reprezentaci a komoru s žádostí, aby byl v celé zemi veřejně vyhlášen zánik obligace znějící na jméno Dr. Bachmanna a částku 4 444 zlatých 20 krejcarů. Pokud by se snad tento dluhopis někde nacházel nebo časem objevil, tak měl být do konce listopadu 1757 dodán Vrchnímu bernímu úřadu v Praze. Po tomto datu se totiž měl stát neplatným.

249 a při přečíslování v roce 1805 pak čp. 434 (tj. dnešní čp. 434/16). Druhý tzv. Schambogenský (*Schambognisch*) dům pak v Perlové ulici (obdržel číslo 323 přečíslované později na dnešní čp. 370/3). Viz NA, Tereziánský katastr, kn. 171, katastr pražských měst, 1757. Převod číslování domů dle Karel Jaromír Erben, *Autentický ukazatel ulic a náměstí i čísel domovních král. hl. města Prahy*. Praha [1870].

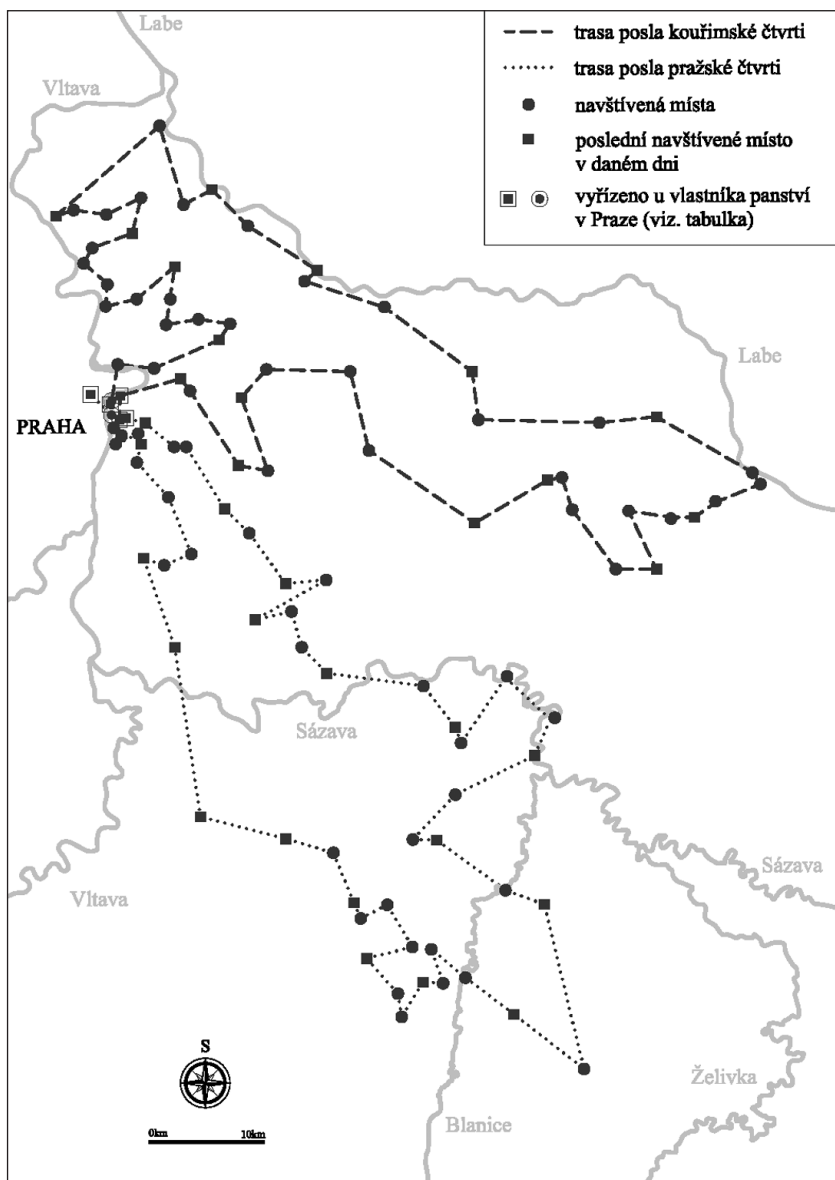
¹⁶⁾ V patře se nacházel pokoj, klenutá místnost a kuchyň, v druhém patře pak pokoj, komora a malá kuchyňka. Viz NA, SM, kt. 1861, sig. P124/94, fol. [279].

¹⁷⁾ Pavel Vlček (ed.), *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*. Praha 1996, s. 304, heslo „čp. 434/I, Dům U Tří bratří“; AHMP, PPL, sig. PPL-IV-18199a, prodej sklepa domu čp. 249 (= čp. 434/16) k sousednímu domu čp. 250 (= čp. 463/18), pod kterým se nachází, 10. červen 1811.

Kraje a podílí (místo sepsání zprávy kr. hejtmány)	Počet posílů	Narižení RaK	Došlo kr. úřadu	Datace rejstříků	Poznámky k obsahu rejstříků	Počátek publikování	Konec publikování	Počet dní publikování	Zpráva kr. hejtmána	Došlo RaK	Odesláno RaK > ZV	Doručení ZV
Berounský (Praha)	2		14. září	23. září	Jména posílů; sedičanský a berounský díl	24. září	4. říjen	11	12. říjen	14. říjen	16. říjen	21. říjen
Boleslavský (Mladá Boleslav)	3		15. září	25. září	boleslavská, mělnická a nymburská čtvrt	26. září	5. říjen	10	7. říjen	10. říjen	13. říjen	17. říjen
Budějovický (České Budějovice)	2		26. září	-	první a druhý díl	1. říjen	6. říjen	6	12. říjen	16. říjen	18. říjen	21. říjen
Bydžovský (Nový Bydžov)	2		16. září	24. září		25. září	29. září	5	30. září	9. říjen	12. říjen	17. říjen
Čáslavský (Čáslav)	2		16. září	-		26. září	5. říjen	10	17. říjen	21. říjen	23. říjen	24. říjen
Hradecký (Hradec Králové)	CHYBÍ											
CHYBÍ												
Chrudimský (Chrudim)	2		-	23. září		23. září	29. září	7	3. říjen	7. říjen	9. říjen	17. říjen
Klatovský (Klatovy)	2		-	-		12. říjen	29. říjen	18	26. říjen	30. říjen	3. listopad	[po 3. listopadu]
Kouřimský (Praha)	2	29. srpen	15. září	-	Časy, kouřimská a pražská čtvrt	23. září	13. říjen	21	14. říjen	15. říjen	18. říjen	21. říjen
Litoměřický (Litoměřice)	4		15. září	23. září	Jména posílů; teplická, litoměřická, českolipská a rumburská čtvrt	24. září	29. září	6	30. září	1. říjen	4. říjen	17. říjen
Loketský (Loket)	2		16. září	28. září	Jména posílů; loketský a karlovarský revír	30. září	10. říjen	11	13. říjen	15. říjen	18. říjen	21. říjen
Pízeňský (Pízeň)	2		16. září	19. září	Jména posílů a Časy	22. září	1. říjen	10	30. září	9. říjen	11. říjen	17. říjen
Prácheňský (Písek)	2		16. září	-	horní a dolní podíl	25. září	7. říjen	13	14. říjen	18. říjen	20. říjen	[po 20. říjnu]
Rakovnický (Rakovník)	CHYBÍ											
CHYBÍ												
Táborský (Tábor)	2		17. září	17. září	tštěné rejstříky, první a druhý podíl	18. září	1. říjen	14	6. říjen	8. říjen	11. říjen	17. říjen
Žatecký (Žatec)	2		18. září	18. září	žatecký a lounský revír	18. září	27. září	10	29. září	1. říjen	4. říjen	17. říjen

Přehled časového rámce úřední písemné komunikace při publikování zániku stavovské obligace v roce 1757.

Zvýrazněn podrobně zkoumaný Kouřimský kraj (viz Tab. 2-3, Obr. 1.-3.).

Obr. 1.
Přehledová rekonstrukční mapa tras obou poslů Kroušimského kraje.
Podle návrhu autora graficky zpracovala Lucie Beránková.

V **pondělí 29. srpna** vydala Královská reprezentace a komora hejtmanům všech šestnácti krajů a krajských podílů nařízení v uvedeném smyslu. Nařízení se na většinu krajských úřadů dostalo v rozmezí **středy 14. až neděle 18. září** (chrudimský a klatovský hejtman den příchodu nařízení nezmiňují). Opožděně nařízení dorazilo do Budějovického (v pondělí 26. září) a zřejmě i Klatovského kraje.

Někdy připravily kanceláře krajských hejtmanů poselské rejstříky s předepsanými lokalitami k publikování oběžníku (rejstříky datovány u 9 ze 14 krajů) již v den příchodu nařízení (Táborský a Žatecký kraj), častěji však 3 až 7 dní poté. Tedy **mezi sobotou 17. a středou 28. září**. Úředníci Berounského, Litoměřického, Loketského a Plzeňského kraje dokonce označili jednotlivé rejstříky jmény příslušných poslů. Jediný Táborský kraj v této době již užíval předtištěných rejstříků, což odráží skutečnost, že okruh příjemců a trasy obou poslů mezi nimi byly větší a často se opakovaly.

Časový odstup mezi příchodem nařízení a počátkem jeho publikování nejspíše odráží především to, zda měl krajský úřad v době příchodu nařízení k dispozici potřebný počet poslů. Drtivá většina krajů vyslala dva posly. Boleslavský kraj využil tří poslů a Litoměřický dokonce čtyř, čímž proces publikování podstatně urychlil. S počtem poslů a přípravou poselských rejstříků v kancelářích jednotlivých krajských úřadů souvisí také různorodé označování částí krajů, které byly jednotlivým poslům přidělovány k pochůzce (viz **Tab. 1.**). Dva jazykově české rejstříky dělí kraje na *díly* nebo *čtvrtě*. Ostatní německy psané pak na podíly (*Anteil*), revíry (*Revier*), čtvrtě (*Viertel*) nebo díly (*Theil*). Některé rejstříky rovněž poznamenávají, že krajští poslové nemají být od adresátů placeni.

S publikováním oběžníku se v krajích začalo **mezi nedělí 18. září a sobotou 1. října** a končilo **mezi úterým 27. září a čtvrtkem 13. října**. Jen v Klatovském kraji publikování proběhlo až mezi 12. a 29. říjnem. Vše nasvědčuje tomu, že sem nařízení dorazilo s téměř měsíčním zpožděním a ještě se s jeho provedením moc nespíchalo. Doba potřebná k publikování oběžníku se mezi jednotlivými kraji výrazně lišila a pohybovala se mezi 5 a 21 dny. Vliv mělo patrně více faktorů. Vedle velikosti krajů hrál zásadní roli také počet nasazených poslů, majetková struktura (počty velkých dominií a malých statků) i členitost a krajinný ráz území. Šest krajů proces publikování ukončilo již do počátku října (Bydžovský, Chrudimský, Litoměřický, Plzeňský, Táborský a Žatecký) a převážná většina krajů to zvládla do konce prvního říjnového týdne. Překvapivě nešlo o kraje v okolí Prahy, ale středně vzdálené kraje, které začaly publikovat bezprostředně po příchodu nařízení, nebo to jejich poslové zvládli za velmi krátkou dobu 5–6 dní. Vzdálenost kraje od Prahy tak hrála jen velmi podružnou roli.

Mezi čtvrtkem 29. září a pátkem 14. října sepisovali krajští hejtmané hlášení o provedené publikaci nařízení o zaniklé obligaci ve svých krajích (klatovský hejtman až 26. října). Obvykle tak činili až několik dní po návratu posledního krajského posla. Jen v Plzeňském kraji došlo k sepsání zprávy v předstihu o den dříve, než byla navštívena poslední lokalita. Svá hlášení hejtmané adresovali Královské reprezentaci a komoře a jako doklad o publikování k nim přikládali rejstříky poslů

svěřeného kraje. V závislosti na vzdálenosti od centra země a dalších okolnostech (mj. využití služeb pošty, jak dokládají některé adresní strany) doputovaly zprávy a rejstříky z krajů během 1 až 10 dní (nejčastěji 3–4 dnů) do Prahy ke Královské reprezentaci a komoře. Docházely sem **mezi 1. a 30. říjnem**. Průběžně byly i s přiloženými rejstříky po 2–4 dnech odesílány Zemskému výboru. Zde první doručené zprávy a rejstříky ponechávali úředníci stranou a teprve v **pondělí 17., pátek 21. a opět v pondělí 24. října** je podle praesentata vzali na vědomí (zpráva z problémového Klatovska dorazila až po 3. listopadu avšak praesentatum schází). Tím byl proces publikování informace o zničené obligaci ukončen, a tak utichla i úřední písemná komunikace v této věci. Od Macákova podání uběhly tři měsíce a od pruského obléhání pražské pevnosti půl roku. S přihlédnutím k dobovým komunikačním možnostem, počtu zainteresovaných osob a především reakčním dobám jednotlivých úrovní správy pohybujícím se v rádech jednotlivých dní lze takový výsledek hodnotit kladně.

Zaměříme nyní naši pozornost pouze na poselské rejstříky Kouřimského kraje, na kterých si přiblížíme detailní průběh publikování oběžníku na úřadech zdejších panství, statků a významnějších měst. Volba na tento kraj padla především proto, že předepsaní adresáti do poselských rejstříků obou zdejších poslů zaznamenávali nejen praesentatum dne návštěvy posla, ale arabskými číslicemi také hodinu jeho příchodu a odchodu (s přesností na $\frac{1}{2}$ ojedinele i $\frac{1}{4}$ hodiny; jedná se o zimní čas). Čas byl patrně odhadován podle odbíjení hodin kostelů, radnic a dalších významných staveb. Pomineme-li rejstřík jednoho z plzeňských poslů, tak poselské rejstříky ze všech ostatních krajů časové údaje neobsahují. Protože tyto údaje nezapisovali sami krajští poslové, ale zástupci navštívených lokalit, můžeme je považovat za věrohodné. Tento drobný detail dovoluje výrazně zpřesnit průběh cesty posla v rámci každého dne (u rejstříků bez časových důvodů nezbyvá než slepě důvěřovat ne vždy dodržované posloupnosti předepsaných lokalit) a někdy také umožňuje získat skoro až mikrohistorický vhled do pracovního dne konkrétního posla. Detailní údaje o průběhu pochůzek obou poslů Kouřimského kraje shrnují přehledové tabulky (**Tab. 2. a 3.**) a rekonstrukční mapy (**Obr. 1., 2. a 3.**).

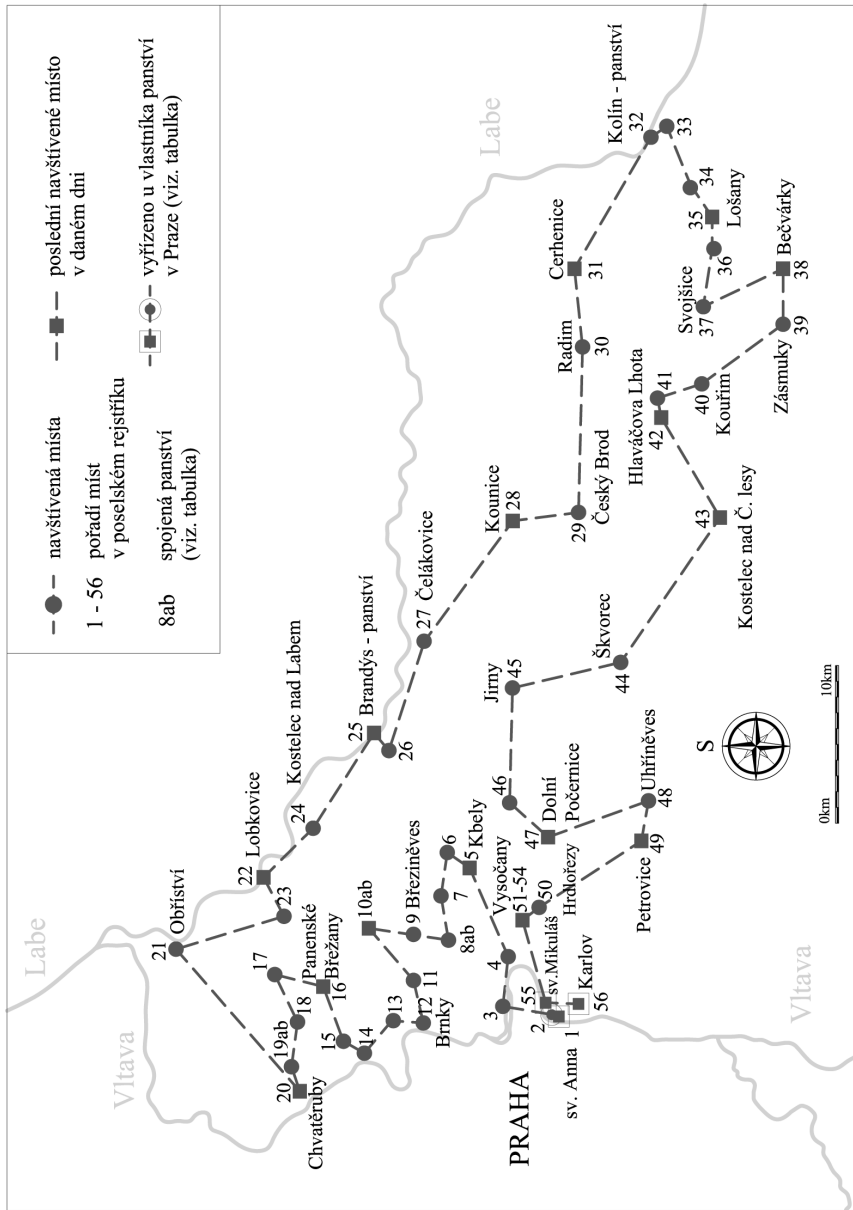
Při analýze poselských rejstříků a následné tvorbě rekonstrukčních map byly nejprve průběžně očíslovány lokality předepsané v rejstříku (kouřimská čtvrť má 56 a pražská čtvrť 55 adresátů/lokalit). Následovalo vypsání časových údajů, které indikovaly případnou záměnu pořadí navštívených lokalit poslem. To dovolilo rekonstruovat trasu a časový průběh cesty posla s velkou přesností. Tam, kde to možné nebylo, se postupovalo podle přirozené prostorové a časové logiky cesty (nejsnazší a nejrychlejší trasa bývá ta nejpravděpodobnější, každá lokalita navštěvována pouze jednou, poměrně přesně vymezený čas vylučuje nevhodné lokality).

Následně zbývalo vyřešit lokality nelogicky vybočující z trasy a časové souslednosti lokalit, což nastávalo vesměs pouze v bezprostředním okolí pražských měst. Ve většině takových případů se ukázalo, že jde o majetek některé z pražských církevních institucí. Posel tak vůbec nemusel navštěvovat v rejstříku předepsanou lokalitu, ale pouze jejího vlastníka v Praze. To je občas naznačeno dovětkem

Pořadí v poselském rejstříku	Předepsaná místa k publikování	Datum	Čas příchodu/publikování	Čas odchodu	Pořadové číslo v TK	Vzdušná vzdálenost od předchozího místa v km	Denní součet vzdáleností
1	Křeslice [vyřízeno v Praze] u sv. Anny	23. září 1757	-	-	737	0	0
	majetek kláštera dominikánek u sv. Anny na SMP; 12 km JV od historické Prahy						
2	Kšely 1. díl [vyřízeno v Praze]	24. září 1757	7:00	8:30	1249	0	14
	„Ksstell“, díl vsí majetkem probošta metropolitní kapituly u sv. Víta na Pražském Hradě (statek Hostouň a Kšely); 35 km V od historické Prahy za Českým Brodem						
3	[Zadní] Ovenec	24. září 1757	11:30	12:00	1287	4	
	jinak také Troja; Jako [Přední] Ovenec se nazýval Bubeneč v majetku Nejvyššího purkrabství, které však figuruje v poselském rejstříku posla pražské čtvrti Kouřimského kraje. TK uvádí v Rakovnickém kraji						
4	Libeň	24. září 1757	14:30	17:30	739	4	
5	Kbely	24. září 1757	21:00	22:00	793	6	
6	Čtěníce	25. září 1757	10:00	-	696	2	
7	Čakovice	25. září 1757	12:00	13:30	698	3	
8ab	Ďáblice a Hloubětín	25. září 1757	14:00	15:30	702	2	
	správa sídlila na Ďáblickém zámku						
9	Březiněves	25. září 1757	-	19:45	693	2	
10ab	Pakoměřice a Mratín	25. září 1757	22:00	1:00	760	2	
	v noci; vrchnostenská správa sídlila na pakoměřickém zámku						
11	Zdíby	26. září 1757	8:00	9:00	805	2,5	
12	Brnky	26. září 1757	10:00	11:30	692	3	
13	Klecany	26. září 1757	-	-	727	2	
14	Větrušice	26. září 1757	-	-	792	3	
15	Drasty	26. září 1757	-	-	709	1	
16	Panenské Břežany	26. září 1757	17:00	18:30	761	4	
17	Veliká Ves	27. září 1757	5:00	-	790	3	
	„Welka Wes“, časně ráno; doslova: „ohlásil se patent [v] 5 hodin ráno“						
18	Odolena Voda	27. září 1757	9:00	10:30	756	3	
	„Wodolka“						
19ab	Kozomín a Chlumín	27. září 1757	13:00	14:00	1259	3	
„Klomin“, správa sídlila na úřednickém domě v Kozomíně; TK uvádí v Rakovnickém kraji							
20	Chvatěruby	27. září 1757	19:00	20:00	722	2	
21	Obřívství	28. září 1757	11:00	14:00	754	12	
delší cesta							
23	Kojetice	28. září 1757	10:00	11:00	728	7	
	připsáno: „ohlásil se tento patent před polednem okolo hodiny 10 a zase v 11 hodin se odsílám“						
22	Lobkovice	28. září 1757	0:00	4:00	742	3	
	přes noc 28/29. září - došel o půlnoci a ve 4 ráno odeslán dále						
24	Kostelec nad Labem	29. září 1757	14:00	20:00	691	4	
	znatelné zdržení; poddanské městečko panství Brandýs						
25	Brandýs - panství	29. září 1757	22:30	4:00	691	8	
	přes noc 28/29. září						
26	Brandýs - město	30. září 1757	6:00	12:00	691	0,5	
poddanské komorní město panství Brandýs							
27	Čelákovice	30. září 1757	16:00	18:00	691	7	
	poddanské komorní městečko panství Brandýs						
28	Kounice	30. září 1757	22:00	0:00	734	9	
	v noci						

29	Český Brod	1. říjen 1757	2:30	4:45	700	4	19	
	v noci, královské město							
30	Radim	1. říjen 1757	12:00	17:00	771	11		
31	Cerhenice	1. říjen 1757	19:00	23:00	694	4		
32	Kolín - panství	2. říjen 1757	2:00	3:30	730	10	17	
	časné ráno							
33	Kolín - město	2. říjen 1757	4:45	7:00	729	0,5		
	královské město							
34	Radovesnice	2. říjen 1757	11:00	11:45	772	4		
35	Lošany	2. říjen 1757	-	-	744	2,5		
36	[Polní] Voděrady	3. říjen 1757	6:00	8:00	764	2		
37	Svojšíce	3. říjen 1757	11:00	16:00	782	4	12	
38	Bečvářky	3. říjen 1757	20:00	22:30	345	6		
	„Malij Bečzwarkij“, v TK uvedeny jako součást statku Bečváry v Čáslavském kraji							
39	Zámuky	4. říjen 1757	7:00	10:00	804	4		
40	Kouřim král[ovské] město	4. říjen 1757	14:00	18:00	735	7		
41	Třebovle	4. říjen 1757	18:30	20:00	736	3	15	
	„Stržebaulij“, v TK jako Kouřim - Hartliebovské šosovní dvory							
42	[Hlaváčova] Lhota	4. říjen 1757	20:15	21:30	712	1		
	svobodný dvůr							
43	Černý Kostelec [Kostelec nad Černými lesy]	5. říjen 1757	12:00	16:00	732	7	7	
44	Škvorec	6. říjen 1757	8:00	9:00	783	11	28,5	
45	Jirny	6. říjen 1757	13:15	14:30	726	8		
46	Chvaly	6. říjen 1757	16:45	17:45	721	7		
47	[Dolní] Počernice	6. říjen 1757	19:00	21:00	707	2,5		
48	Uhříněves	7. říjen 1757	7:00	8:00	789	7	11	
49	Petrovice	7. říjen 1757	11:00	12:00	763	4		
50	Hrdlořezy	8. říjen 1757	-	-	716	7,5	10	
51	Vysočany p. Bertoniho	8. říjen 1757	-	-	797	1,5		
	v TK jako II. dvůr Františka Bertoni							
52	Vysočany p. Kotka	8. říjen 1757	poledne [12:00]	poledne [12:00]	799	0,5		
	přiját a hned odeslán, v TK jako IV. dvůr Jakuba Jana Kotka							
54	Vysočany p. Merkerta	8. říjen 1757	-	-	798	0,5		
	v TK jako III. dvůr Jana Ondřeje Merckera							
53	Vysočany p. Šarfa	9. říjen 1757	-	9:00	796	0,5	5,5	
	v TK jako I. dvůr Filipa Šarfla							
55	Míškovice [vyřízeno v Praze] u sv. Mikuláše	9. říjen 1757	-	-	748	5		
	majetek prelátů (slovanských) benediktinů kláštera u sv. Mikuláše na SMP; 12 km SV od historické Prahy							
56	Dehtáry [vyřízeno v Praze] na Karlově	12. říjen 1757	-	-	703	0	0	
	„Decktary“, dominikální statek kláštera augustiniánů-kanovníků na Karlově v NMP; 17 km SV od Prahy							
						Cesta posla minimálně (km):	227	

Tab. 2a, 2b. Přehled adresátů v poselském rejstříku posla kouřimské čtvrti Kouřimského kraje (včetně doplněných odkazů na pořadové číslo v Tereziánském katastru a orientačních vzdáleností vzdušnou čarou).
Vztahuje se k rekonstrukční mapě Obr. 2.

Obr. 2.

Rekonstrukční mapa trasy posla kouřimské čtvrti Kouřimského kraje dle údajů posepského rejstříku (viz Tab. 2.).

Podle návrhu autora graficky zpracovala Lucie Beránková.

u předepsaného názvu lokality. Například „Křeslice [vyřídít v Praze] u sv. Anny“ značí, že posel nemusel vážit cestu na statek Křeslice vzdálený 12 km od pražských hradeb, ale pouze se zastavil v klášteře dominikánek u sv. Anny na Starém Městě. Další problém představovaly spojené názvy panství (Ďáblice a Hloubětín). U nich bylo nezbytné dohledat, v které z lokalit se v této době nacházel zámek nebo alespoň úřednický dům správy panství, aby bylo možné stanovit, kterou z nich krajský posel navštívil (v **Tab. 2. a 3.** jsou cílové lokality značeny podtržením). K odstranění těchto nejasností a dohledání majetkových vazeb lokalit se vedle další literatury ukázala jako velice vhodná především edice Tereziánského katastru, jejíž tvůrci se snažili obsahově přiblížit k revizitovanému stavu v roce 1757.¹⁸⁾ Místní jména lokalit uvádí **Tab. 2. a 3.** podle poselského rejstříku, avšak v podobě užívané v současnosti. Případné odchylky tvarů toponym a další důležité informace uvádí tabulky pod názvem lokality.

Kouřimský kraj se rozkládal východně od Prahy v meziříčí Labe, Vltavy a Sázavy. Na východě dosahoval až ke Kolínu a na jihu končil Vlašimskem. Patřil ke středně velkým krajům Českého království a historicky se v něm nacházela větší koncentrace malých panství, statků a svobodnických dvorů. Majetkovou strukturu komplikovaly také poměrně složité historické vazby mezi pražskými institucemi a jejich majetkovým zázemím v širším okolí. Kouřimský kraj měl tehdy své sídlo v Praze, kde nejpozději 23. září obdrželi oba krajští poslové svůj poselský rejstřík s předepsanými adresáty v jim přidělené části kraje (**Tab. 2. a 3.**). Trasa posla tzv. kouřimské čtvrti vedla meziříčím Labe a Vltavy severně od Prahy, dále Polabím až ke Kolínu a odtud se vracela okolím Kouřimi a Kostelce nad Černými Lesy zpět (**Obr. 1. a 2.**). Naopak posel tzv. pražské čtvrti se nejprve ubíral pahorkatinami proti proudu Vltavy a Sázavy na Benešovsko a Vlašimsko, odkud se na dohled od bájného Blaníku stočil přes Vlašim, Pyšely a Průhonice zpět ku Praze (**Obr. 2. a 3.**). Publikování v Kouřimském kraji probíhalo dlouhých 21 dní, tedy od 23. září do 13. října kdy se publikovalo již jen v celkově opožděném Klatovském kraji.

Poslové Kouřimského kraje měli navštívit úřady nebo majitele v podstatě všech samostatných panství, statků a dvorů, všechna královská i významnější poddanská města a dokonce i některé svobodnické statky. Oba poslové své pochůzky začali tím, že obešli pražské instituce vlastníci menší statky v okolí Prahy. Pak pokračovali víceméně podle předepsané posloupnosti míst ve svém rejstříku, kterou porušovali jen zřídka (dokládají to uvedené časové údaje). Na konci své cesty, kdy se znovu přiblížili k pražskému souměstí, tak opět navštěvovali příměstské dvory a pražské vlastníky menších statků. Posel kouřimské čtvrti zde cestu na dva dny

¹⁸⁾ Kolektiv, *Tereziánský katastr český: rustikál I. a II.* Praha 1964; kolektiv, *Tereziánský katastr český: dominikál III.* Praha 1970; Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn, *Encyklopedie českých klášterů.* Praha 1998; August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XV.* Praha 1998 (reprint vydání z roku 1927).

Pořadí v poselském rejstříku	Předepsaná místa k publikování	Datum	Čas příchodu/publikování	Čas odchodu	Pořadové číslo v TK	Vzdušná vzdálenost od předchozího místa v km	Denní součet vzdáleností
1	panství nejv. purkrabí [vyřízeno v Praze] vyřízeno na Pražském Hradě, v TK uvedeno v Rakovnickém kraji	23. září 1757	-	-	1283	0	0
2ab	Herink a Hodkovice [vyřiz. v Praze u] p. Jonáše dominikální statek	24. září 1757	-	-	711	0	6
4	Vyšehrad město poddanské město Vyšehradské kolejiátní kapituly	24. září 1757	-	-	800	0,5	
3	Vyšehrad záduší dominikální majetky vyšehradské kapituly	24. září 1757	-	-	801	2	
5	[Horní] Podolí „Podol“, dominikální statek	24. září 1757	-	-	715	0,5	
6	Nusle	24. září 1757	-	-	753	1,5	
7	Michle	24. září 1757	-	-	747	1,5	
8	Dolní Krč	25. září 1757	-	-	705	2	
9	Kunratice „Kundratitze“	25. září 1757	-	-	738	3,5	
10	Jesenice statek inkorporovaný do panství Dolní Břežany	25. září 1757	-	-	720	5,5	15,5
11	Zlatníky	25. září 1757	19:00	-	806	2,5	
12	Dolní Břežany	25. září 1757	-	-	704, 720	2	
13	Stříškov v Dolních Břežanech „Strzisskow“; vazby dolnobřežanského panství ke statku Stříškov vzdálenému 30 km na JV nejsou známy, může se jednat i o místní část Dolních Břežan (svobodný dvůr?)	25. září 1757	-	-	778	0	
14	Jílové u Prahy v noci, královské horní město	26. září 1757	21:00	23:00	725	8	
15	Tloskov stran Líšna 2. dílu „stranij Lissna 2. dil“, k panství Tloskov již této době náležel dominikální díl statku Líšno	27. září 1757	14:00	15:30	123	15	15
16	Tvoršovice	28. září 1757	11:00	-	788	8	8
17	Líšno 1. dílu „Lissna“	29. září 1757	-	-	741	4,5	9
18	Kobyly svobodnický statek	29. září 1757	-	-	780	4,5	
19	Hlivín „Chliwin“, svobodnický statek	30. září 1757	-	-	780	1,5	12
20	Popovice P[ánův] P[áterův] †[křižovník]ův majetek Křižovníků s červenou hvězdou	30. září 1757	-	-	765	2,5	
21	Hrzín svobodnický statek	30. září 1757	-	-	717	4,5	
22	Jankov	30. září 1757	-	-	723	3,5	
23	Odochovice	1. říjen 1757	-	-	755	4	10
24	Vyšetice	1. říjen 1757	-	-	802	2,5	
25	Zvěstov	1. říjen 1757	7:30	8:30	807	3,5	
26	Libouň „Libaunij“	2. říjen 1757	9:30	-	740	2	14
27	Sedlečko dvůr - samostatný statek	2. říjen 1757	-	-	776	3	
28	Louňovice [pod Blaníkem]	2. říjen 1757	6:00	8:30	745	4	
29	Načeradec panství přes noc 2/3. říjen	2. říjen 1757	22:00	8:00	751	5	
31	Načeradec záduší špitální statek v majetku kostela v Načeradci	2. říjen 1757	-	-	752	0	

30	Lukavec	4. říjen 1757	-	-	399	8	23
	v TK uveden v Čáslavském kraji						
32	Římovice	4. říjen 1757	17:00	18:00	781	15	
	svobodnický statek, doslova: „[v] 5 hodin společně přinesen [v] 6 hodin odbyt “						
34	Ctibof [patrně vyřízeno ve Vlašimi]	5. říjen 1757	poledne [12:00]	-	697	3,5	
	statek města Vlašimi, podle času pro Vlašim a Ctibof patrně obojí vyřízeno přímo ve Vlašimi (potvrzeno jiným písařem - purkrabím?)						
33	Vlašim	8[!]. říjen 1757	12:00	13:00	794	0	10,5
	poddanské město panství Vlašim, podle následnosti ostatních lokalit (viz Ctibof) písař chyboval (namísto běžné zkratky pro měsíc říjen (8bris) napsal „den 8ten Octobris “), správné datum tak mělo být 5. 8bris						
35	Chotýšany	5. říjen 1757	20:00	22:00	719	7	
	„Chotiegssanij “						
36	Jemniště	6. říjen 1757	3:00	5:00	724	2	
	časné ráno						
37	Třebešice	6. říjen 1757	13:00	15:15	785	5	15
38	[Český] Šternberk	6. říjen 1757	22:00	0:00	701	8	
	v noci						
39	Rataje [nad Sázavou]	7. říjen 1757	4:00	6:30	773	4	
	časné ráno						
40	Sázava	7. říjen 1757	12:00	14:00	775	5,5	18
41	Tatouňovice	7. říjen 1757	-	-	781	7	
	„Tautanowicze “, svobodnický statek						
42	Ostředek	7. říjen 1757	19:00	21:00	758	1,5	13,5
43	Komorní Hrádek	8. říjen 1757	6:00	11:00	731	4,5	
	delší zdržení						
44	Pyšely	8. říjen 1757	18:00	20:00	770	9	9
45	Lojovice	9. říjen 1757	9:00	10:00	743	3	
	47	[Velké] Popovice [benediktinů u] sv. Mikuláše	9. říjen 1757	12:00	-		791
majetek prelátů (slovanských) benediktinů kláštera u sv. Mikuláše na SMP							
46	Štířín	9. říjen 1757	15:00	18:00	784	3	
	„Stiržim “						
48	Strančice	10. říjen 1757	11:00	20:00	777	7	11
	„Stranssicze “, delší zdržení						
49	Předboř	10. říjen 1757	-	19:00	769	4	7,5
50	Dobřežovice	11. říjen 1757	9:00	14:00	704, 720	5	
	statek inkorporovaný do panství Dolní Břežany						
51	Průhonice	11. říjen 1757	18:00	22:00	768	2,5	11
52	Práche (Pracž)	12. říjen 1757	10:00	10:00	767	7	
	dominikánský statek dominikánského kláštera sv. Maří Madalény na Malé Straně, přijat a odeslán v týž čas "um 10 Uhr früh und also gleich Expedirt "						
53	Záběhlice	12. říjen 1757	12:00	12:00	803	0,5	
	přiját a odeslán v týž čas „um 12 Uhr frü [h] und alßo gleich Expedirt worden “						
54	Vršovice	12. říjen 1757	17:00	-	795	3,5	1,5
55	p. Elgert [vyřízeno v Praze] u sv. Kateřiny	13. říjen 1757	-	-	-	1,5	
	patrně představený nebo úředník kláštera obutých augustiniánů u sv. Kateřiny na NMP, snad kvůli postrannímu právu kláštera						
						Cesta posla minimálně (km):	217,5

Tab. 3a, 3b. Přehled adresátů v poselském rejstříku posla pražské čtvrti Kouřimského kraje (včetně doplněných odkazů na pořadové číslo v Tereziánském katastru a orientačních vzdáleností vzdušnou čarou). Vztahuje se k rekonstrukční mapě Obr. 3.

přerušil, patrně pro jiné povinnosti (na tyto dny nevycházel žádný významný svátek, příčinu tedy netušíme). Dodejme ještě, že pro komplikované poměry v hlavním městě království bylo upuštěno od stanovení orientační vzdálenosti lokalit vyřizovaných přímo v Praze, což však naměřené vzdálenosti zkracuje jen nepatrně.

Časové údaje uvedené u většiny lokalit umožňují získat poměrně přesnou představu o každodenním pracovním režimu obou krajských poslů. Ti se u některých adresátů pouze zastavovali v průběhu cesty (na **Obr. 1. až 3.** zakreslení kolečky), u jiných však své každodenní putování končili (značení čtverci). Buď zde dostali nocleh (například do Načeradce přišel posel v 10 večer a odešel v 8 ráno) nebo přenocovali někde v blízkém okolí. Obvykle se u každého adresáta zdrželi kolem 1–2 hodin, občas prošli téměř bez zdržení (např. statek Práče), jindy zase zůstali o něco déle. U posla kouřimské čtvrti lze pozorovat, že ve městech nabíral nápadně větší zdržení 2–6 hodin než jeho kolega doručující pražskou část kraje. Oba poslové denně navštívili kolem 3–5 lokalit v závislosti na vzdálenosti mezi nimi a době, kterou se v nich zdrželi.

Jako typický den krajského posla můžeme uvést 4. říjen posla kouřimské čtvrti. Ten v 7:00 ráno navštívil Zásmuky, které opustil v 10:00, aby následně došel do cca 7 km vzdálené Kouřimi, kde pobyl mezi 14:00 a 18:00. Již v 18:30 došel do 3 km vzdálené Třebovle a setrval zde do 20:00. V 20:15, tedy již za tmy, navštívil ještě nedaleký svobodný dvůr Hlaváčova Lhota, jehož úřední místnost (byla-li jaká) opustil v 21:30 a na tomto dvoře nebo někde v jeho okolí i přenocoval. Můžeme-li soudit podle časů zaznamenaných u lokalit s předpokládaným noclehem a prvních ve dni navštívených lokalit, tak poslové vyráželi na cesty poměrně časně mezi 4 a 6 hodinou ranní a pracovní den končili podle posledních navštívených lokalit mezi 18 a 22 hodinou večerní. Tedy před kratší či delší dobou před východem slunce a po jeho západu. Velkou výjimkou však nejsou ani vysloveně noční pochůzky, kdy posel některou z lokalit navštívil s obězníkem až o půlnoci, nebo dokonce v prvních hodinách nového dne (Kolín-panství příchod 2:00, odchod 3:30, Jemniště příchod 3:00, odchod 5:00). Že se nejedná o mylné údaje, mj. dokládají i časy příchodu nebo odchodu posla uvedené u předcházející či následující lokality. Ty jsou totiž psány jinou písařskou rukou a s výše uvedenými časy s ohledem na vzdálenost lokalit časově korespondují.

Velmi cenné se jeví i některé ojedinělé přípisky v poselských rejstřících. Například zástupce Velké Vsi do rejstříku uvedl, že „*ohlásil se patent [v] 5 hodin ráno*“. Uvedené denní i noční časy poslů mj. dokládají, že ve stejných časech byli majitelé, úředníci i služebníci panství či obcí schopni a ochotni přijmout krajského posla v podstatě kdykoliv, i v hluboké noci. To odpovídá nedělitelnosti času na pracovní a osobní v této době a v neposlední řadě souvisí i s otázkou průchodu městskými branami nebo jiným ohrazením opevněných lokalit v nočních hodinách. Považme, že nešlo o žádnou spěšnou a naléhavou zprávu.

Posel kouřimské části kraje se do Prahy vrátil 9. října a poslední lokalitu vyřídil přímo v Praze až 12. října. Na cestě tedy strávil 17 dní, během kterých urazil minimálně 227 km dlouhou trasu mezi 56 adresáty (v průměru ušel více jak 13 km

denně). Posel doručující oběžník v pražské části kraje navštívil poslední lokalitu 13. října a během cesty po 55 předepsaných lokalitách urazil minimálně 217,5 km za 21 dní (průměrně přes 10 km denně). Zjištěná denní vzdálenost se jeví jako velice malá, ale musíme si uvědomit, že skutečné vzdálenosti mezi lokalitami byly vždy o něco delší než počítané orientační vzdálenosti vzdušnou čarou. Navíc poslové několik hodin denně trávili v navštívených lokalitách (mimo jiné i čekáním) a pokud je někdo kus cesty nesvezl, tak celou trasu šli pěšky jak je v této době obvyklé¹⁹⁾ a jak potvrzují i zapsané časy. Menší vliv měly také lokality vyřizované přímo v kláštřech a jiných institucích sídlících v pražských městech. Výše zjištěné průměrné rychlosti šíření informací prostřednictvím krajských poslů je tedy třeba chápat spíše jako spodní meze možného.

Závěrem lze říci, že poselské rejstříky ke krajským oběžníkům spolu s písemnostmi, které se k nim pojí, jsou velmi vhodné pro sledování časového průběhu úřední písemné komunikace. Pokud poselský rejstřík z jakéhokoliv důvodu (kontrola činnosti posla, pronikání přesnějšího vnímání času do života lidí atp.) obsahuje nejen údaje o dnech, ale i časech návštěv krajského posla, pak poskytuje ještě přesnější obraz o průběhu jeho cesty i každodenní pracovní činnosti. Nezbyvá než dodat, že poselské rejstříky evokují celou řadu dalších úvah o prostoru a čase v raně novověkých Čechách 18. století.²⁰⁾ Ale o těch snad někdy příště.

¹⁹⁾ F. Iša, *Poselská služba*, zejm. s. 67.

²⁰⁾ Příspěvek vznikl jako součást vědecko-výzkumné činnosti NPÚ v rámci Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční vývoj výzkumné organizace financované Ministerstvem kultury ČR, jako výstup výzkumného cíle Tematické průzkumy památek č. 99H3010110.

Seznam zkratek

Z praktických důvodů se v poznámkách a tabulkách u textu nacházejí pouze zkratky názvů institucí, fondů atp.

AM DK – fond Archiv města Dvora Králové nad Labem I.

AHMP – Archiv hlavního města Prahy

DP – diplomová práce

FFUK – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

FHB – Folia Historica Bohemica

JV – jihovýchod

kr. – krajský

Královédvorští – purkmistr a rada města Dvora Králové nad Labem

NA – Národní archiv

nefol. – nefoliováno

NMP – Nové Město pražské

PPL – Sběrka papírových listin (fond v AHMP)

RaK – Královská reprezentace a komora

SM – fond Stará manipulace

SMP – Staré Město pražské

SOka – Státní Okresní archiv

TK – Tereziánský katastr

ZV – Zemský výbor

ZUSAMMENFASSUNG

**EINE KANONENKUGEL ALS INITIATOR EINER AMTSHANDLUNG,
ODER BEZIRKSBOTEN UND LANDESWEITE RUNDSCHREIBEN
NACH MITTE DES 18. JAHRHUNDERTS**

Der Beitrag befasst sich mit der schriftlichen Amtskommunikation, die mit der Publizierung landesweiter Rundschreiben (Cirkular, Laufzettel, Currende) zu tun hat, die in der frühen Neuzeit zwischen den Bezirksbehörden und den Obrigkeiten bzw. Magistraten bedeutender Städte von den zu Fuß gehenden Bezirksboten erledigt wurde. Auf den freien Stellen der Cirkulare, also der amtlichen Bekanntmachungen, Erlässe oder für eine größeren Anzahl an Adressaten (in der Regel Untergebene) bestimmten Mitteilungen, schrieb die Kanzlei des Absenders dem Boten in der Regel bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts eine Liste der Adressaten vor, bei denen der jeweilige Bote mit dem Cirkular vorstellig werden sollte. Diese sogen. Botenregister (Laufzettel) wurden mit der Zeit zu eigenständigen Schriftstücken, in welche die vorgeschriebenen Cirkular-Empfänger den Tag der Ankunft des Boten in Form einer presentata verzeichneten und mitunter auch weitere knappe Informationen eintrugen. Der Prozess der schriftlichen Amtskommunikation wird vom Autor anhand des zeitlichen Ablaufs der Abwicklung eines ausgewählten landesweiten Rundschreibens aus dem Jahr 1757 untersucht, dessen Ausstellung das Erlöschen der ständischen Obligationen (Schuldverschreibungen) infolge der preußischen Bombardierung Prags initiierte. Da hierzu das fast komplette Konvolut der Botenregister und damit zusammenhängenden Schriftstücke für 14 der 16 Bezirke Tschechiens/Böhmens erhalten geblieben ist, und mehrere Botenregister sogar Angaben über Ankunft und Fortgang des entsprechenden Bezirksboten enthalten, ist die ausgewählte Schriftstücksammlung eine ideale Quelle zur Verfolgung des Zeitrahmens der schriftlichen Amtskommunikation auf Landes- und Bezirksebene. Beginnend also mit der Einreichung des Antrags des Geschädigten an den Landesausschuss (5. August 1757) und dem Erlass der Verordnung der Königlichen Repräsentation und Kammer für die Bezirkshauptmänner (am 29. August), über die Publizierung des Erlöschens der Obligationen in allen Bezirken (18. September bis 29. Oktober) und die Zustellung der Meldung der Bezirkshauptmänner über den Verlauf der Publizierung samt beigelegtem Botenregister als Beleg ihrer Ausführung bei der Königlichen Repräsentation und Kammer (1. bis 30. Oktober) bis hin zu deren anschließender Entgegennahme durch den Landesausschuss (17. Oktober bis Anfang November 1757). Der detaillierte Verlauf der Publizierung wurde in Form einer Sonde im Bezirk Kouřim nachverfolgt, denn die Botenregister der beiden hiesigen Boten enthalten einzigartig nicht nur die Tage ihres Besuchs, sondern auch die Uhrzeit ihres Eintreffens und Fortgangs. Diese Zeitangaben gestatteten nicht nur eine genauere Bestimmung der Route der Boten (Landkarte siehe Bilder 1 bis 3), sondern vor allem die Rekonstruktion ihres alltäglichen Arbeitsrhythmus, der von den zeitlichen Möglichkeiten der Empfänger abhängig war (Herrschaft, bedeutende Städte

und eigenständige Höfe). Beide Boten des Bezirks Kouřim besuchten täglich 3–5 Orte, an denen sie sich gewöhnlich 1–3 Stunden aufhielten, wobei sie durchschnittlich einen Weg von 13–15 km (Luftlinie) zurücklegten. Sie stellten im gesamten Tagesverlauf zu, nicht selten begannen sie früh morgens (um 3 bis 5 Uhr) und machten erst spät in der Nacht (um 22 bis 24 Uhr) Schluss.

Schlüsselworte: Böhmen – schriftliche Amtskommunikation – Bezirksboten – Rundschreiben – Botenregister (Laufzettel)

Překlad Artlingua, a. s.

SUMMARY

THE CANNONBALL AS AN INITIATOR OF OFFICIAL ACTIONS, OR REGIONAL MESSENGERS AND CONTINENTAL CIRCULARS AFTER THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY

The paper deals with the official written communication related to the publication of provincial circulars (Cirkular, Laufzettel, Currende), which was carried between regional authorities and the chiefs or magistrates of important cities by regional foot messengers in the early modern period. Up to the early 18th century, in blank spaces of circulars, i.e. official decrees, edicts or communications intended for a large number of addressees (usually subordinates), the sender's office usually prescribed a list of addressees to be visited by the messenger with the circular. These "messenger registers" (Botenregister, Laufzettel, distribution register) gradually took on the form of a separate document in which the prescribed recipients of the circular letter recorded the date of arrival of the messenger in the form of a presentatum, sometimes adding other brief remarks. The author of the paper examines the process of official written communication by examining the time-line of a selected provincial circular from 1757, whose issuance was initiated by the termination of the Estates Bond as a result of the Prussian bombardment of Prague. Since an almost complete set of messenger registers and related documents for 14 of the 16 Bohemian regions has survived, and several messenger registers even contain data on the arrival and departure times of the regional messenger in question, the selected set of documents is an ideal source for mapping the time frame of official written communication at the provincial and regional level. This time frame starts with the submission of the injured party's petition to the Provincial Committee (5 August 1757) and the issuance an order of the Royal Representation and Chamber to regional governors (29 August), through the publication of the extinction of the bond in all regions (18 September to 29 October) and the delivery of the regional governors' reports on the publication of the order to the Royal Representation and Chamber, including the accompanying

messenger registers as evidence of its execution (1 to 30 October), to their subsequent receipt by the Provincial Committee (17 October to early November 1757). The detailed course of publication was examined in the form of a probe in the Kouřim region, since the messenger registers of the two local messengers quite uniquely contain not only the days of their visit, but also the times of their arrival and departure. These time data made it possible both to determine more precisely the routes taken by the messengers (reconstruction maps, Figures 1 to 3) and, most importantly, to follow their daily working routine related also to when was a convenient time for the recipients (manors, major towns and independent estates). The two messengers of the Kouřim region visited 3–5 locations per day, where they usually stayed for 1–3 hours, travelling an average of 13–15 km (as the crow flies). They delivered throughout the entire day, not infrequently starting early in the morning (3–5 am) and sometimes finishing late at night (10–12 pm).

Keywords: Bohemia – official written communication – regional messengers – circulars – messenger registers (Boten Register, Laufzettel, distribution register)

Překlad Artlingua, a. s.

EXKURZE KATEDRY POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH A ARCHIVNÍHO STUDIA FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY KARLOVY

Po vynucené covidové pauze obnovila Katedra pomocných věd historických FF UK svou tradici pořádání zahraničních exkurzí. Zatímco v roce 2020 se nám nepodařilo realizovat plánovanou exkurzi do Nizozemí a nevyjeli jsme nakonec vůbec nikam, v roce 2021 se namísto obvyklého jarního termínu začalo blýskat na lepší časy na podzim. Ve dnech 11.–15. října jsme vyrazili nikoli do zahraničí, ale alespoň přes „zemskou hranici“ na jižní Moravu a navštívili jsme kromě tamních archivů řadu dalších zajímavých míst a památek, což jsou dva základní kameny programu každé naší exkurze.

První den měl program téměř výhradně archivní. Naše kroky zaměřily nejprve do Státního okresního archivu v Jihlavě, kde se nás ujala jeho ředitelka Renata Pisková a spolu s kolegy nás provedli archivem, představili jeho fondy a také nejvýznamnější archiválie, které se v něm nacházejí. Poté jsme si prohlédli kostel sv. Jakuba Většího, kde nás zaujala zejména prohlídka zrestaurovaných krovů, a pak už jsme se museli s Jihlavou rozloučit. Odpoledne jsme se přemístili do Brna, kde jsme navštívili Moravský zemský archiv, přičemž samotné město a další jeho paměťové instituce a památky byly záměrně ponechány mimo program naší exkurze. V MZA jsme byli rovněž vlídně přijati a kromě prohlídky depozitářů s archiváliemi, jako jsou moravské zemské desky nebo sbírka matrik, jsme zavítali také do konzervátorské dílny, kde jsme viděli probíhající restaurování různých typů archivního materiálu od knižních vazeb po velkoformátové mapy. Vpodvečer nás ještě uvítal Ivo Durec a jeho kolegové ve Státním okresním archivu Brno-venkov v Rajhradu. Zde jsme kromě obvyklé prohlídky archivu navštívili nejen restaurátorskou dílnu, ale i právě probíhající sfragistickou výstavu.

V úterý jsme se vydali severním směrem a po krátké zastávce u románského portálu v klášteře Porta Coeli jsme dorazili na Kunštát, kde nás čekala důkladná exkurze s kunštátským kastelánem Radimem Štěpánem. Kromě vlastní historie hradu jsme byli důkladně seznámeni i s historií stavební a mohli jsme obdivovat unikátní nedávno odkryté gotické fresky. Z Kunštátu jsme se vydali do nedaleké Rudky, kde jsme zhlédli Jeskyni Blanických rytířů a sochařské dílo místního samouka Stanislava Rolínka. Dále jsme zaměřili do Adamova, kde jsme si s výkladem prohlédli Světelský oltář, aniž bychom v tu chvíli tušili, že klášter v rakouském Zwettlu (Světlé), odkud oltář pochází, bude poslední zastávkou naší exkurze v příštím roce. Z Adamova jsme přejeli do Blanska, kde nám ředitelka zdejšího okresního archivu

Božena Kovářová nejen ukázala archiv samotný a jeho nejcenější poklady, ale také nás v příslušném tempu, odpovídajícím naší exkurzi, provedla po městě. Pak už nás čekaly jen dvě zastávky u církevních památek, a sice na poutním místě ve Křtinách, kde jsme se dostali i do interiéru, a v Tuřanech u Brna, kde jsme kromě mariánské legendy vzpomněli Bohuslava Balbína a jeho dílo *Diva Turzanensis*.

Ve středu jsme po krátké zastávce v Mušově zamířili nejprve do archeoparku v Pavlově s mimořádně vydařenou novostavbou muzejního objektu a obdobně zdařilou expozicí. Následně jsme se přesunuli do Lednice, kde nás očekával docent Přemysl Krejčířík z Mendelovy Univerzity a provedl nás parkem i skleníkem za doprovodu nesmírně zajímavého výkladu o dějinách parku v kontextu okrasného krajinářství. Následující prohlídka valtického zámku byla sice standardní turistická, přesto také zajímavá. Z Valtic jsme se vydali do Mikulova, kde nás čekala prohlídka SOkA Břeclav se sídlem v Mikulově, jímž nás provedl jeho ředitel Miroslav Svoboda, načež jsme se svěřili do rukou kolegy Karla Maráze, který nás doprovázel při prohlídce města. Navštívili jsme synagogu, hrobku mikulovských piaristů, židovský hřbitov a ve večerních hodinách také zámeckou knihovnu, kde jsme obdivovali staré tisky.

Ve čtvrtek jsme se opět vypravili na sever, tentokrát do Velkých Opatovic, kde v moderní novostavbě připojené k místnímu zámku sídlí Moravské kartografické centrum. Zde jsme si prohlédli expozici k dějinám kartografie, složenou nejen z reprodukci starých map, ale také z největší plastické mapy Moravy, která je ústředním exponátem, a také z ukázek techniky používané pro kartografická měření v různých dobách. Z Opatovic jsme zamířili do Boskovic, kde jsme navštívili synagogu a expozici vztahující se k dějinám zdejšího židovského osídlení. Pokračovali jsme prohlídkou moderního kostela sv. Josefa v Senetářově a zámku ve Slavkově u Brna a náš program jsme završili u mohyly na místě bitvy tří císařů.

Poslední den exkurze jsme nejprve zamířili znovu do Rajhradu, kde jsme absolvovali prohlídku nejen klášterní knihovny zdejšího benediktinského opatství, včetně ukázek rukopisů, ale také Památníku písemnictví na Moravě. Na západní straně města jsme pak zavítali do Diecézního archivu biskupství brněnského, jímž nás provedla jeho ředitelka Marie Plevová. Z Rajhradu jsme přešli do Dolních Kounic, kde jsme si prohlédli zbytky někdejšího kláštera Rosa Coeli a synagogu, a pokračovali jsme do Znojma. Tam nás čekala poslední archivní zastávka v SOkA Znojmo, jímž nás provedl jeho ředitel David Nehyba. Poté jsme navštívili rotundu svatě Kateřiny s portrétní galerií Přemyslovců a již na cestě do Prahy jsme se stihli ještě vpoledvečer zastavit na zámku v Brtnici a zhlédnout zejména jeho „*Sál vjezdů*“.

V letošním roce jsme se mohli vrátit k tradici exkurzí do opravdového zahraničí, i když by leckdo mohl namítnout, že Vídeň, kam jsme se vypravili ve dnech 16.–21. května 2022, je navzdory někdejší archivní rozluce pro českého archiváře doslova „hlavním městem“.

Pondělní program jsme zahájili prohlídkou kostela sv. Karla Boromejského s jeho duchovním správcem a historikem umění P. Markem Pučálíkem, OCr. Odtud jsme zamířili do „chrámu vědění“, jak nazýval vídeňský Haus-, Hof- und Staatsarchiv

český archivář Karel Kazbunda, pracující v něm před sto lety na zmíněné archivní rozluce. Zde jsme byli přijati a provedeni ředitelem archivu Thomasem Justem a jeho kolegy. Poslední návštěva pondělního dne patřila Vídeňské univerzitě a Ústavu pro rakouský dějepis (Institut für Österreichische Geschichtsforschung), kde jsme si vyslechli výklad profesora Thomase Winkelbauera a prohlédli si prostory Institutu s jeho knihovnou. Prošli jsme také nádvoří univerzity, kde je galerie významných profesorů a absolventů této instituce. Nedalo nám to, abychom se zde jako archiváři/studenti PVH nevyfotili u sochy Theodora von Sickela.

Úterní program jsme zahájili prohlídkou katedrály svatého Štěpána a pokračovali „na Erdberg“, abychom navštívili hlavní sídlo Rakouského státního archivu. Rovněž zde jsme byli kolegy archiváři vlídně uvítáni a po úvodním výkladu si prohlédli depozitáře s různými typy fondů včetně knih dvorské komory, tzv. „*Brandakten*“ či archiválií k dějinám železniční dopravy. Rovněž další zastávka patřila archivu, tentokrát jsme se z Erdbergu přesunuli jen o kousek dál do „*Gasometru*“, bývalého plynojemu, který dnes slouží zčásti obytným a komerčním účelům a v části sídlí „*Wiener Stadt- und Landesarchiv*“. Rovněž zde si pro nás místní archiváři připravili zajímavý výklad a prezentaci originálních archiválií a obdarovali nás početnými knihami z produkce archivu. Naše další kroky směřovaly do Arsenalu, kde sídlí Wiener Heeresgeschichtliches Museum, v jehož expozici je kromě řady zajímavých trojrozměrných exponátů také množství archiválií a obrazových pramenů. Nakonec jsme se přes zahrady Belvederu vrátili do centra a naši pedagogové a doktorandi absolvovali večeri a velmi příjemné přátelské posezení s kolegy z Institutu für Österreichische Geschichtsforschung v podniku sídlícím v podzemních prostorách někdejšího Schottenstiftu.

Středeční program jsme zahájili další částí prohlídky města, která nás nejprve dovedla k původním budovám staré jezuitské univerzity, kde jsme navštívili archiv vídeňské univerzity. Následně jsme si prohlédli ještě řadu dalších vídeňských památek a institucí z exteriéru, navštívili Kapucínskou kryptu s rodovým pohřbištěm Habsburků a na závěr dne historický Prunksaal Rakouské národní knihovny, kde jsme vedle vyslechnutí výkladu o knihovně měli možnost prohlédnout si právě probíhající výstavu vyobrazení zvířat ve sbírkách knihovny s názvem „*Des Kaisers schönste Tiere. Bilder aus den habsburgischen Sammlungen*“.

Ve čtvrtek jsme se vypravili z Vídně západním směrem a dopoledne navštívili po krátké zastávce u hrobu Ernsta Gideona Laudona dolnorakouský zemský archiv v St. Pöltnu, opět se zajímavým výkladem a prohlídkou depozitářů. Rovněž jsme zde byli bohatě obdarováni knihami z produkce archivu. Následoval přesun do „*Medlíku*“, tedy, abychom nezůstali u tohoto archaického českého exonyma, do kláštera v Melku, který jsme si mohli prohlédnout včetně zdejší proslulé knihovny. A aby nebylo klášterů málo, v podvečer nás ještě přátelsky uvítal a provedl klášterem v Lilienfeldu P. Jáchym Zítka O. Cist., který doprovodil prohlídku zasvěceným výkladem studovaného historika umění a znalce místních poměrů.

V pátek jsme naopak zamířili na jihovýchod a navštívili Wiener Neustadt a zejména zdejší Stadtarchiv, jímž nás provedla paní archivářka Sabine Schmitner. Pro-

hlédli jsme si rovněž město a jeho památky, zvláště dóm a zvenčí hrad se sídlem Tezeziánské vojenské akademie. Z Vídeňského Nového Města jsme se přesunuli na hrad Forchtenstein patřící rodu Esterházy. Zde jsme si prohlédli rodový archiv a expozici prezentující rodové sbírky Esterházyů. Vpodvečer jsme navštívili ještě Eisenstadt a kromě prohlídky města navštívili mauzoleum Josepha Haydna při Bergkirche.

Poslední den jsme navštívili klášter v Klosterneuburgu, kde jsme si kromě běžné turistické prohlídky, jejímž klenotem byl románský tzv. Verdunský oltář, prohlédli výstavu „*Die Gotteskrieger*“ o husitských výpravách do Rakous a ohlasu husitství v Rakousku. Poté jsme se přesunuli do Kremže a kromě prohlídky města a jeho kostelů navštívili městský hrad Gozzoburg s jeho erbovní síní, v níž se nachází nejstarší dochované vyobrazení českého znaku. Na zpáteční cestě jsme pak krátce zastavili v již zmiňovaném klášteře ve Světlé.

Obě exkurze proběhly úspěšně, v případě rakouské s významnou podporou programu Aktion Österreich, kterému patří náš velký dík. Na obou exkurzích, jak je již letitým zvykem, přednášeli jednotliví studenti referáty vypracované na předem zadaná témata. V případě rakouské exkurze bylo přínosné, že mohli studenti procvičit své jazykové dovednosti a získat přehled o tom, jak to v oboru chodí u sousedů. Ostatně podrobné seznámení s fungováním moravských archivů v předchozím roce jistě také nebylo na škodu. Zahraniční exkurze má nepochybně také vliv na navazování styků budoucích kolegů a badatelů na mezinárodní úrovni a nutno zmínit též přínos obou exkurzí v oblasti knihovní výměny. Na Moravě jsme dostali zejména velkou dávku publikací jihlavského archivu, u rakouské exkurze máme k dispozici podrobná čísla. Zatímco do rakouských archivů (a také pro Institut, kde jsou na rozdíl od jiných v minulých letech navštívených archivů, např. v Albánii, kolegové čtoucí i v českém jazyce) jsme dovezli 100 svazků odborné literatury, zpátky jsme dovezli 20 titulů. Publikace z Vídeňské univerzity, kam mířila značná část našeho „vývozu“ včetně zmíněných česky psaných knih, se k nám dostávají průběžně, takže je zdánlivý nepoměr do značné míry optickým klamem. Za všechny knihy dárcům děkujeme.

Na úplný závěr pak nutno připojit ještě dvě poznámky. Jednak nejsou v této zprávě uvedena podrobně úplně všechna místa a všechny památky, které jsme viděli, jednak nejsou jmenováni všichni kolegové a průvodci, kteří se nás ujali v navštívených objektech a místech, většinou plánované, ale někdy též spontánně. I jim všem patří naše poděkování. Rovněž zde nejsou připojeny fotografie, ale můžeme je nahradit konstatováním, že reprezentativní výběr z obou exkurzí je k dispozici na facebookové stránce „*Archivnictví a pomocné vědy historické na FF UK*“, která je veřejně přístupná i těm, kteří vlastní profil na této sociální síti nemají, například z webu katedry přes logo s minuskulním „f“ zcela vpravo nahoře.

Jan Hanousek

Autoři tohoto čísla

Doc. Mgr. Jiří Brňovjak, Ph.D., Katedra historie, Filozofická fakulta
Ostravské univerzity v Ostravě, Reální 5, 701 03 Ostrava; jiri.brnovjak@osu.cz

Mgr. Kateřina Doležalová, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta,
Náměstí svobody 331, 500 03 Hradec Králové;
Dolezalova.Katerina19@gmail.com

Doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., Katedra pomocných věd historických a archivního
studia, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2,
116 38 Praha 1; ivana.ebelova@gmail.com

Mgr. Jan Hanousek, Katedra pomocných věd historických a archivního studia, fakulta
Univerzity Karlovy, nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1; jan.hanousek@volny.cz

Mgr. František Iša, Národní památkový ústav – generální ředitelství,
Liliová 219/5, 110 00 Praha 1; isa.frantisek@npu.cz

Mgr. Jindřich Kolda, Ph.D., Katedra pomocných věd historických a archivnictví,
Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Nám. Svobody 331,
500 02 Hradec Králové; jindrichkolda@uhk.cz

Doc. PhDr. Zbyněk Sviták, CSc.; Ústav pomocných věd historických a archivnictví,
Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno;
svitak@phil.muni.cz

Doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D., Katedra pomocných věd historických a archivnictví
FF Univerzity Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové;
jana.vojtiskova@uhk.cz